

EESTI MAAÜLIKOO
VETERINAARMEDITSIINI JA
LOOMAKASVATUSE INSTITUUT
EESTI TÕULOOMAKASVATUSE LIIT

TÕUARETAJA TÄHELEPANEKUD JA JUHTUMISED

5. raamat

Olev Saveli
Põllumajandusdoktor, emeriitprofessor

TARTU 2023

EESTI MAAÜLIKOOI
VETERINAARMEDITSIINI JA LOOMAKASVATUSE INSTITUUT
EESTI TÕULOOMAKASVATUSE LIIT

TÕUARETAJA TÄHELEPANEKUD JA JUHTUMISED

5. raamat

Olev Saveli

Põllumajandusdoktor, emeriitprofessor

TARTU 2023

© Eesti Maaülikool
© Eesti Tõuloomakasvatuse Liit
© Olev Saveli 2023

Autor: Olev Saveli
Toimetaja: Silvi Seesmaa
Kujundaja: Alo Tänavots
Fotod: erakogud, Alo Tänavots jt

Kaane kujundus ja trükk: OÜ Paar Trükikoda
ISBN 978-9916-719-42-8
ISBN 978-9916-719-43-5 (pdf)

Armas lugeja!

Viis aastat tagasi väitsin, et Sinu käes on viimane ülevaade, aga saatus on olnud armuline ja nii on valminud uus väljaanne. „Tõuaretaja tähelepanekud ja juhtumised“ (2023) on eelmise nelja väljaande „Personaalnimestik“ (1998), „Eesti vajab tõuaretust“ (2003), „Elust, olust ja tõuaretusest“ (2008) ja „Veel kord tõuaretusest“ (2018) järg.

„Tõuaretajas“ on sarnaselt eelmiste väljaannetega ajakirjas Tõuloomakasvatus ilmunud peatoimetaja viie aasta (2019–2023) artiklid „Hea lugeja!“ ning mõned andmed ja fotod autori tegevuse kohta. Põhitekst sisaldab viie aasta jooksul autori

kirja pandud tähelepanekuid ja juhtumisi eluteel, kuid ei ole eluloo käsitus. Raamatu sisu võiks võrrelda õllehumala kasvamisega, kus elulugu oleks maasse kindlalt torgatud mõne meetri pikkune latt, aga käesolev tekst on nii nagu humalataim, mis kasvab suve jooksul ja keerleb ümber lati, teadmata midagi pöörde pikkusest või käänulisusest. Olgu humalataime aastane kasv võrreldav ühe mehe eluaastatega.

Meenutuste kirjapanek on alati ohtlik, eriti veel selles eas, sest samast sündmusest, nähtusest või isikust võib sellel osalenutel olla jäänud hoopis erinev mulje, mälestus või arusaam. Kui lugedes jõuad sellise kohani ja Sul on hoopis teine arusaamine, palun vabandust. Ega vist ei jää aega tõe väljaselgitamiseks. Ja kas tõe ongi lihtsalt leitav? Lepime arvamuste ja arusaamise paljususega.

Meie pereelu Miinaga algas tutvumisega 1957. a EPAs ja kestab siiani. Tänavu muutsime elukohta, sest eramu ning ümbritsev rohe- ja künnimaa hakkasid üle jõu käima. Oleme jälle Tartus ja korteriinimesed. Hobiks on saanud lugemine õhtuti, öökapil vahetub raamat peaaegu igal nädalal.

Siiani olen veel ametis Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu presidendina (tegevjuht), kuid on aeg lõpetada. Kõrvu paitab ka edaspidi teadmine, mida väitis septembri esimesel laupäeval suure simmentali pulli taltsutaja, et iga aasta ilusaim päev ongi siin, Ülenurmel. Olge tänatud tublid loomakasvatajad ja tõuaretajad!

**Kallid kolleegid, sõbrad ja sugulased –
elame veel!**

26. november 2023

Sisukord

Tähtsamad sündmused ja ametid	9
Koolieelne aeg	11
Pojasünd võrdus 50 haokubuga	11
Lehti talu	11
Isa meenutusi sõjast	12
Rindel	13
Tagalas	13
Harju-Kabala asula ja kool	14
Vabatahtlik tuletõrje	14
Koolikord	15
Eksamitega karastumine	16
Sport	17
Kolhoosikord	17
Esimeheks ärimees Harald Olbrei	18
Tööl käimine	21
Lammaste massaretus	22
Rüigitäkud Lehtil	23
Kunstlik seemendus murdis meie perre	23
Kõik hobused tuttava põlvnemisega	24
Metsatöö	25
Küttepuude tegu ja vedu	25
Stalini matusepäev	26
Türi Põllumajanduse Tehnikum	27
Viis farmi	28
Õpilaste toitumine	29
Ilmar Adamson ja peast arvutamine	30
Sport	31
Tehnikumide võistlused	32
Suvised praktikad majandites	32
Esimest korda haiglas	35
Linnaelu	36
Ühiskondlik tegevus	37
100 aastat Tori hobusekasvandust	38
Vabariiklik põllumajandusnäitus	38
Leeriskäik Rapla kirikusse 1956. a	39
Tehnikumi lõpetamise lõpusirgel	40

Türi tehnikumi lõpetamine	41
Eesti Põllumajanduse Akadeemia	41
Mis erialale?	41
Õppetöö algus	42
September Valgamaal	43
Esimised õppenädalad	45
Jaama tänava 71 ühiselamu	46
Kas Kasahstani uudismaale või Saaremaale?	48
20. sünnipäev kodus	50
Kursuse meelsus	50
Sõjaline õppus	51
Õppejõud	53
Pääsemine komsomolikomiteest	53
Kunstiline isetegevus	54
Sport	55
Rahareform 1961	55
Mis saab pärast EPA lõpetamist?	56
Tori seemendusjaam (1961–1965)	57
Algus	57
Ettevalmistus Torisse praktikale minekuks	57
Arnold Piiskop kui legend	58
Tori omapära	59
Seemendusjaam	60
Esimene kaotus	60
Jawa 250	61
Vahepeal EPA viies kursus	62
Jälle Toris	62
Pobeda-lugu	63
Isetegevus Toris	63
Sport Toris	64
Milliansberg	65
Edelslund ja magnetpomm	65
Käpuli silm-silma vastu pulliga	66
Aretuspull Elton	67
Tohvri tüdrukud	68
Viin Loodi metsades	68
Vändra katsejaam Piistaojal kui vanapoiste kants	68
Parteiline kutse kodukolhoosi	70
Poliitiline hamba murdmine	71

Tagasi EPAs (1965–1968)	71
Suitsetamisest loobumine	71
Aspirantuuri rakendamine	72
Teema valik	72
Valgud ei jookse	73
Lehmade verelaskmine	74
Biomeetria käsiarvutil	74
Ülo Olli „kontor“	75
Töökoht sõltub aspirantuuri tähtajalisest lõpetamisest	76
Kandidaadiväitekirja kaitsmine	77
Aspirantuuri viimased kaks nädalat ja puhkus	80
ELVIsse tööle asumine	81
Poolteist kuud kahe asutuse töökohal	82
Tagasivaade loomaarstide ja loomakasvatajate aspirantide kooslusele	82
Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituut	84
ELVI periood kestis 11 aastat	85
Aspirandi tähtis eeldus	86
Mis on endise õpetaja Jaan Tammaru mure?	86
Kuhu jäi Heino Tinitsa kandidaadiväitekirja?	86
Õnnetu leukoositõrje	87
Palkade ebavõrdsus majandites	89
ELVI-aegsed välisreisid Moskva eestvõttel	89
Saksamaal käik 1979. a jaanuaris	93
ELVI perioodi ummikseis	95
ELVI kokkuvõte (1968–1979)	96
Õppejõud EPAs	96
Põllumajandusloomade aretuse kateedri juhataja	97
Õppetöö	98
Doktoriväitekirja vormistamine	98
Vahepeal kaks kuud Taanimaal	101
Doktoriväitekirja kaitsmine	103
Eesti NSV Agrotööstuskomitee aseesimees	105
EPA/EPMÜ rektor	107
EPA keelte kateedri ümberkorraldus	108
EPA nime muutmine EPMÜks	109
Kaks Leninit kadunud	109
Välisabi	110
EPA peahoone ja Kaitseliit	111
EPA võimla ja Maarja kirik	111

Fääri saared ja Moskva puts	112
Keskerihariduse ja ülikoolihariduse integratsioon	113
Teaduse ja ülikoolide integratsioon	114
ELVI raske liitumine EPMÜga	114
Rektorikohalt lahkumine	115
Kateedris tagasi	116
Kolm presidendiametit korruga	117
Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja asutamine	119
Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja nõukogu	120
Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja juhatus	121
„Aasta põllumeh“ valimise algatus	121
Tagasivaade Eesti tõuaretusele	122
Riigi funktsioon	123
Kontrolliorgan	123
Seadusloome	123
Põllumajandusloomade aretustoetus	125
Jõudluskontrolli taastriigistamine	125
Eraõiguslikud aretusühingud	126
Tõuseltside taasasutamine	126
Aretusühistute loomine	128
Eesti Tõuloomakasvatuse Liit	129
Liikmed	129
Koostöö riigiasutustega	130
Ajakiri „Tõuloomakasvatus“	131
Näitus „TÕULOOM“	132
Dokumentaalfilmid	132
Volikogu	133
Aretusühingute praegused tegevjuhid	133
Hea lugeja 2019–2023, ajakirja „Tõuloomakasvatus“ peatoimetaja avaartiklid	135
Ja lõpetuseks	155
Lisad	158
Lisa 1. Publikatsioonid ja toimetamine 1962–2023	158
Lisa 2. Minuga seotud esmakordselt Eestis	158
Lisa 3. Tunnustused 2019–2023	160
Fotode valik	161

Tähtsamad sündmused ja ametid

Teaduskraadid

14.06.1968 põllumajandusteaduste kandidaadiväitekirja kaitsmine, kinnitatud
23.10.1968

04.05.1983 dotsendikutse omistamine

09.12.1985 doktoridissertatsiooni kaitsmine Puškinos, kinnitamine 23.05.1986

19.12.1986 professorikutse omistamine

01.09.2004 EMÜ VLI emeriitprofessor

Töökohad

06.04.61–01.07.65 Tori Kunstliku Seemenduse Jaama direktor

01.07.65–30.06.68 EPA aspirant

01.08.68–15.07.79 ELVI kunstliku seemenduse (1974 sigimisbioloogia) kesklabori
juhataja

16.07.1979 EPA põllumajandusloomade aretuse kateedri vanemõpetaja

21.12.1979 kateedrijuhataja, 04.05.1983 kateedrijuhataja, dotsent

01.04.1986 ENSV ATK aseesimees

02.07.88–01.07.93 EPA (alates 1991. a EPMÜ) rektor

18.08.1993 tänaseni Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu president

01.07.1993–31.08.04 E(P)MÜ VLI aretusosakonna juhataja, professor

17.09.2004–31.12.15 EMÜ LKI aretusosakonna spetsialist

Ühiskondlikud ametid

1981–1992 Eesti Mustakirju Karja Tõuaretuse Nõukogu esimees

1986–1988 ENSV Agrotööstuskomitee Teaduslik-Tehnilise Nõukogu esimees

1988–1993 EPA (alates 1991. a EPMÜ) teadusnõukogu esimees

1988–1993 Eesti Rektorite Nõukogu liige

1988–1991 Üleliidulise Põllumajanduskõrgkoolide Rektorite Nõukogu presiidiumi liige

1989–2001 Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi president

1989–1992 Eesti Maaliidu vanem

1990–1993; 2000–2003 Eesti Teadusfondi Nõukogu liige

1991–2005 EPMÜ põllumajandusteaduste ja majandusteaduse doktorikraadide
kaitsmise nõukogu esimees

1991–1994 Eesti Võistlustantsu Liidu president

1993 Deutsche Gesellschaft für Züchtungskunde liige

1994–1997 Infolihe Tõuinfo toimetaja

1996–2000 Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja nõukogu aseesimees (1998. a 4 k
esimees)

1998 Ajakirja Tõuloomakasvatus peatoimetaja

2001–2007 Aasta põllumehe žürii esimees (2002.–2023. a nominentide hindamise
metoodika)

2002 APSi aupresident

Koolieelne aeg

Poja sünd võrdus 50 haokubuga

Isa tavatses perekondlikel üritustel või minu sünnipäeval väita, et minu sünni pärast jäi 50 haokubu kargamata. Kõigepealt, mida tähendab see sõna „kargamine“? Kogutakse kokku umbes 1,5 m pikkused oksad, kui paras kogus koos, pistetakse okste alt läbi spetsiaalselt ettevalmistatud oksast side ja mees kargab kaksiratsi okste peale, surub need kokku, pingutab sideme kinni ja kubu ongi valmis. Kõva mees, isa seda oli, võis päevas teha 50 haokubu. Mis tegelikult juhtus? Minu ema Lydia Saveli tuli viia Virtsu rongiga Koiksest Tallinna sünnitusmajja, sest mina nõudsin ilmavalgust.

Lehti talu

Minu esimesest seitsmest eluaastast olin viis „memmepoeg“. Isa Rudolf Saveli sattus mobilisatsiooni kaudu 1941. aastal Punaarmee. Olin 2,5-aastane. Mäletan, aga see võib olla ka ettekujutus, et isa seisis söögi- ja magamistoa uksele, aga rohkem ei meenu midagi. Esimene teadlik kohtumine oli 1944. aasta sügisel Kloogal, kui läksime emaga esmakordselt isaga kohtuma. Sõdurite hulgast tundsin ta ära. Kuid tal tuli töötada veel tööpataljonis, koju sai isa alles 1945. aastal 32-aastaselt. Minu esmane hinnang oli, et nii vana, vaatamata sellele et ema juuksed läksid sõjaajal halliks, tundus ta hoopis nooremana, kuigi mõlemad olid 1913. aastal sündinud.

Ema Lydia Saveli pidas Harjumaal, Rapla ja Märjamaa vahepeal Lehti talu. Tegemist on normsuurusega (24 ha) asundustaluga tollal Konuvere, nüüd Vigala jõe ääres. Tema juhtimisel elati talus üle kaks riigipööret, kuid mitte tavalist, need olid sõjalised pöörded. See tähendas taanduvate sõjavägede ja seejärel sissetulevate vägede kahekordset ülekäiku.

Kõik vajasis kõike, aga mitte ainult hetke tarbeks, vaid ka tulevikku silmas pidades. Samas tuli täita riigikohustused, mis paljudel juhtudel vajasis mehejõudu, näiteks kruusateedele täite vedu või palkide väljavedu riigimetsast ja muud sarnast. Ema oli väikest kasvu, aga tohutult vapper, pidas vastu kõik katsumused. Neid lisas ka teadmine külas, et Lehtil on ainult naised (ema, tädi ja Tallinnast maale tulnud põgenikud) ning ainuke meeshing olin mina. Eriti keeruline aeg oli nõukogude võimu taaskehtestamise algul, kui tekkis metsavendlus. Päeval liikusid kotipoisid Venemaalt ja öösel Eesti metsavennad.

Hästi on meeles, kui meie Aravere küla läbisid 1944. a septembri laupäeva õhtupoolikul mõned Saksa sõdurid ja pühapäeval juba punaarmeeelased. Laupäeval oli kartulivõtt. Millegipärast pidin minema hobusega kartulipõllule tagasi, aga teelt alla pöörates oskasin vankri ümber keerata. Appi tulid kaks meest, kes kõnelesid võõrast keelt. Koju jõudes kuulsin, et olid sakslased, kes üksikuna põgenesid läände ja vajasid tsiviilriideid.

Lõuna-Eesti ägedate lahingute tõttu põgenesid paljud pered kodudest. Mäletan seda, kus vankrile oli kogutud vara, järel lehm, mullika olid jätnud meie ema isa tallu. Nad soovisid minna ikka lääne poole, millele ema seletus oli, et varsti on vastas meri ... mis saab edasi? Samaviisi jõudsid meile mehed hobustega Tartumaalt ja Viljandimaalt. Jäidki metsas ootama, kui rindejoon üle läheb, et siis teha otsus, kuhupoole minna. Nende hobused aga jäid meie hobustega koos karjamaale.

Ja pühapäev. Kuulsin, kui ema ütles tädile, et lähen puhkan veidi, kui midagi kahtlast, ärata üles. Mina olin valvel kirjutuslaual, kust nägi külated üle kuuseheki. Olin alati kuidagi autode kartlik. Nägemise ulatus oli ligi kilomeeter. Kui auto ilmus nähtavusse, algas minu hala: „Auto tuleb, auto tuleb,“ jne ning lõpuks „Läks mööda.“ Seekord ei tulnud auto, vaid sõjaväe hobuveokite kolonn. Üks ratsamees, ilmselt komandör, ratsutas otse meie talu suunas, õigemini hobusekopli poole, kus oli kenad hobused. Hiljem selgus, et voori oli vahetushobuseid vaja.

Varsti nägingi, et mära Sanne (Sammuri tütar) viiakse sissesõiduteed mööda ära. Teiselt poolt nägin, et ema kihutab Eddaga teda välja vahetama. Viimane oli minu lemmik, mistõttu tegin toas suurt kisa. Aga olukord oli hoopis nii, et ema jooksis ja põll lehvis (pidasin ratsutamiseks). Esimene voorimees pidas Sannet liiga loiuks ja ema jõudiski kohale. Õnneks ette jäänud põll oli ainukeseks vahendiks, mis Sannele ümber kaela panna ja ta ära tuua. Vastu tuli veel hobuste püüdjaid, ema sõnutsi kasutas ta nende vastu jõudu ja päästiski Sanne ära. Vaatamata automaadi olemasolule, ei kasutatud seda ägeda maanaise vastu. Onu naabertalust läks hobune. Minu lemmik Edda oli hüpanud üle aia ja metsa pagenud, kui kolonni hobuste püüdjad kohale jõudsid. Täkk Makit jäeti siiski tallis rahule.

Isa meenutusi sõjast

Isa meenutas sõjateed harva ja katkendlikult, sest sõda on sõda, kus võitjad pole alati võitjad igas mõttes. Tema esialgne elukäik pärast mobiliseerimist on sarnane Jüri Müüri filmis „Inimesed sõdurisinelis“ käsitletuga. Noored mehed Leningradi, seal kogunemispunkti, mis osutus sadamahooneks, kust teiselt poolt suunati laevale, ja mereteel viis läbi Põhjamere Jenissei jõe suudmesse ning sealt jõge pidi taigametsa, edasi jalgsi primitiivsesse laagrisse. Laagritoiduks oli vaid mõnisada grammi kehva leiba, aga metsatööl anti suppi, mis sest, et vesine, aga ikkagi soe. Skorbuut ei

andnud end kaua oodata, õhtul naril und oodates kiputi hammaste kallal torkima. Ja hakkasidki välja langema, väga lihtsalt. Hoopis halvemini läks streikijatel, juba paari päeva pärast mõni ei tõusnud enam narilt. Nii lahkusid kõik need, kes metsatööle ei läinud, lihtsalt surid nälga.

Metsatööl levisid (sihipärased?) kuuldused, et rindel toidetakse hoopis paremini, toit on parem ja 100 g viina sinna juurde. Oli motiiv metsatööst pääseda. Ja tegelikult oligi nii.

Rindel

Isa jõudis rindele, kui rindejoon oli Peipsi taga Pihkva oblastis. Lahingud käisid Porhovi ja Velikije Luki all. Tollal oli Saksa vägede jõud ülekaalus ja surve rindel väga tugev. Hukkunuid oli palju ja surm oli igäühele lähedal. Teda pani imestama venelaste austus Stalini vastu. Et pealetungile minnes komandörid hüüdsid „za Stalinu“, oli mõneti mõistetavam, kui surma mineja viimane sõna oli „Stalin“, tekitas tunde, et venelased on kasvanudki Stalini vaimus. Omamoodi ohtlik.

Teist korda saadeti isa rindele Siberist ja ta sattus Kuramaale. Ka seal sai haavata, kuid kätte ja vasaku käe n-ö nimetu Mats ehk neljas sõrm jäigi sirgeks elu lõpuni. Rindelt haiglasse, millest on foto, kus isa on elu paksemas konditsioonis, aga see oli ikka rohkem paistetud kui toitumus.

Tagalas

Isa sai Velikije Luki lahingus haavata, kuul läbis kanna, ja ta saadeti ravile, seejärel Siberi tagalasse Krasnojarski kraisse taastuma. Samasse, kus oli oldud metsatööl. Nüüd oldi stepialal, kus põllumaad on mõõtnud ja mustmullakiht väga paks. Kolhoos oli aga kehvapoolne.

Et isa oli venna Osvaldi valduses oleva Fordsoni traktoriga tööd teinud, pandi ta Siberis lintraktori peale. Isa oli küllalt hea huumorisoonega ja viskas nalju vahel nagu varrukast või oskas tavamomente väljendada huvitavalt. Nii ka Siberi-tööde kohta.

Üks oli stepiavaruste suuruse määramine. Mõnus oli töötada, tegid tööd, mis tahes. Paned lintraktori rea peale ja lased lõunani minna, pöörad ringi ja õhtuks kodus tagasi. Teine lugu käsitles külvinormi määramist Siberis. Meie mõistes oli teravilja seemnenorm üle 200 kg/ha. Siberis arvestati 150 kg-ga, kusjuures arvati, et 100 kg varises sügisel niikuinii, ja külvati kevadel 50 kg/ha juurde. Tulemuseks oli ikaldus või varises seeme mulda.

Harju-Kabala asula ja kool

Harju-Kabalat on esmakordselt nimetatud XV sajandil (saksa keeles Kappel) ja see oli rüütlimõis. Nagu mõisatega ikka omanikud vahetusid, 16.–17. sajandil kuulus mõis von Hastferite ja von Krusensternide suguvõsadele. Ajaloos on kuulsad nimed, aga mina ei soovi käsitleda ajalugu. Viimastel aastatel olen sattunud hoopis tõdemusele, kui targad on olnud mõisnikud, kes rajasid ja arendasid asumit.

Võiksime võtta raadiuseks 0,6 km ja selle ringi pindalale mahuvad minu koolikäimise ajal: koolimaja, kauplus, rahvamaja, meierei, sepikoda, kuivati, vesiveski, karjalaut ja kelder, kõiki ühendab Konuvere (tänapäeval Vigala) jõgi. Sellist mitmekülgete hoonete kontsentratsiooni ei teagi. Külainimene tuli Kabalasse ja sai lahendada korraga mitu probleemi või saada teenindust. Ka minu lapsepõlves oli kohustus viia üle päeva piim, ka naabrite oma, meiereisse, pärast piima äraandmist läks tund või paar, kui kõigilt vastu võetud piim kooriti ja tagasi saadi lõssi. See aeg kulus poes käimisele, hobuse rautamisele, vilja veskisse või kuivatisse viimisele, aga talumehed said ka mõnusasti mõtteid ja uudiseid vahetada. See oli küla kool.

Vabatahtlik tuletõrje

Eesti Vabariigi esimesel perioodil ja okupatsioonide ajal ning lühikest aega pärast Teist maailmasõda oli populaarne ühistegevus. Üheks näiteks oli vabatahtlik tuletõrje, millest minulgi mälestusi. Ema ja isa olid aktiivsed ning nende tegevusest sain minagi osa.

Tule tõrjumine oli tollal väga keerukas, sest puudusid spetsiaalsed autod, transpordiks olid hobused ja tehnika oli algeline. Meeste jõul töötavad käsipritsid olid kahehobuse vankril kuuris valmis ja kui tuli teade, siis hobused ette ja sõit läks lahti.

Omaette taristu oli info levitamiseks. Telefone oli vähe, Harju-Kabala ümberkaudsetes küldes vist alla kümne. Kuid ümbrus oli jagatud piirkondadeks, igal oma signatuur, mis tähendas oma pasunakoodi. Peaaegu nagu morse, kas üks pikk või üks lühike, või hoopis üks lühike ja pikk jne. Telefoni teel anti teada, kus õnnetus juhtus, ning selle piirkonna pasunakoodi pidid kõik, kellel telefon oli, pikka aega kordama.

Meil oli telefon ja ka tuletõrjepasun. Tulekahju ma ei näinud, aga pasuna korduv heli ja üle metsa paistev tulekuma kangastusid mällu hirmutavana, ja kunagi ei tekkinud mul soovi esiku nagis rippuvat tuletõrjepasunat proovida. Kartus tule ees ja austus tule vastu on mälus siiani.

Hoopis lõbusam pool oli tuletõrjekomandode kogunemispäevad või võistlused. Seal tekkis hoopis teist laadi austus puhkpillide vastu, sest need olid väärilised partnerid tuletõrjujatele.

Võistlused olid mitmel alal. Võisteldi hüdropuldi teatejooksus, kus iga võistleja, hüdropult seljas, läbis vist 50 (äkki 100?) meetrit ja pidi teatud kaugusel oleva paberakna veejoaga purustama, seejärel järgmine võistleja. Omamoodi võistlus toimus ka käsipritside voolikute lahti veeretamisel, ühendamisel ja samuti objekti purustamisel veega. Kõievedu või kõiel ronimine oli tugevate ja osavate meeste meelisala. Hoopis omapärasem ja senini häid mälestusi tekitav oli komandode rivivõistlus, eraldi naistele ja meestele. Ilmselt seetõttu, et ema lõi seal kaasa. Minu lapsepõlve mälestustes näitas see tegevus, kui hästi osati alluda käsklustele, milline rüht ja ühtekuuluvus oli inimestel. Praegused rivikatked televisioonis jätavad mulje vähesest tahtest, pingutusest ja üldse on esitus kuidagi loid.

Päeva jooksul sai midagi uut maitsta, näiteks keedetud vähke. Sel ajal Konuvere jões enam vähki polnud, aga nii tähtsal päeval olid müüjad kohal. Õhtul oli puhkpilliorkestri kontsert. Ema hoiatas, et ole ettevaatlik, nad alustavad mängu järsult. Nagu poisikesel ikka, on huvitavat ringi vaadata. Orkester tõesti alustaski kõva mürtsuga ja mina kargasin istmelt püsti. Aga kontsert oli vägev. Kokkuvõttes vajaks me praegugi midagi sarnast, mis tõmbaks inimesi kaasa ja võistlema. Kahjuks naudime tugitoolis elukutseliste sportlaste saavutusi, ise füüsiliselt osalemata.

Minu esimesse klassi minek Kabala 7-klassilisse Mittetäielikku Keskkooli oleks jäänud ka vabatahtliku tuletõrje võistluste tõttu astumata, sest ema ja isa olid 1946. a 1. septembril Aruküla tuletõrjepäevadelt veel tagasi tulemata. Naabertalust onutütar Urve läks juba 2. klassi ning võttis kaasa õe Helle ja minu, nii sattusime kooli ja ühte pinki kaheks aastaks. Nende pere pidi aga kodutalust põgenema Vändra lähisteles, sest talupidajad said kulaku tiitli. Meie pere jäi koju ja aitas asutada kolhoosi, sest isa oli kogenud Siberis tagalas, kuhu ta saadeti haava ravima, et pääsu pole.

Koolikord

Sõjajärgne aeg oli hügieeniliselt keerukas, sest parasiite jätkus. Kirbud, need mustad ja hüppavad, olid tavapärased, täid levisid hooti, aga kohal olid nad alati. Kooliminekul oli poistele (miks mitte tüdrukutele?) nõue – juuksed maha, väikest tukka otsmikul tohtis kanda alates 4. klassist, lühikesi juukseid algkooli viimastes klassides. Eespool väitsin oma „mempopoja“ seisust, mis kajastus ka juuste lõikamises. Mehaaniline juuksemasin pügas rahuliku käega tutistamata, aga isa oli kärsitum (nagu minagi) ja valuaisting ei puudunud, ema oli malbem ja tema tegevus valutu. Et ema juukseid lõikaks, lõikasin kääridega peegli ees väikese lapikese, mida

näitasin vaid emale ja olingi nõusoleku saanud. Muuseas, noormehena oli otsmikul juustepiir küllalt madalal, aga geenid on teinud oma töö.

Koolivormi polnud, kuid riietus pidi olema korrektne, raske eluolu ei võimaldanud siin konkureerimist. Pluus ja lühikesed traksidega püksid olid tüüpilised.

Kabala kool oli väike, õpilaste arv ei küündinud sajani seitsme klassi kohta. Seetõttu olid kaks klassi koos. Reegel oli huvitav, et koos olid esimene ja kolmas ning teine ja neljas, edasi viies ja kuues ning seitsmes eraldi. Nii sai õpetajaid efektiivsemalt kasutada, kuid võitjad olid noorema klassi õpilased, nemad said tulevikuteadmisi varem. Ka käitumisele mõjus selline kord soodsalt.

Koolimaja oli endine Harju-Kabala mõisa peahoone, kus polnud pikki koridore, nagu praegustes koolihoonetes. Oli üks suurem ruum pärast sissekäiku, kuhu õpilased vaheajal kogunesid. Seal toimusid tavapäraselt ringmängud, kus alati olid ka mõne tantsu, kas polka- või valsielemendid. Märkamatu sisendati õpilastesse rütmitaju, õiget rühti ja kartmatust vastassoo suhtes, rääkimata algsest tantsuoskusest. Eks sealt see algas, et igas õppeastmes tegelesin rahvatantsuga, rääkimata seltskonnatantsust, hiljem kuni võistlustantsuni välja.

Praegu oleks sama vaja, et mitte karta paaritantsu, üksinda „võimlemine“ põrandal ehk disko pole pooltki seda. Tantsuoskus ilmneb alles ühiste reeglite omandamises ja partneri juhtimises. Kõige tähtsam on kujundada noore inimese rüht ja selle pidev kontroll. Olen väga tänulik algkoolitundide vaheajale. Veel nüüdki räägitakse minu heast rühist, mille kujunemine sai alguse algkoolist. Aga oma osa on siin ka enesekontrollil, ei tohi end lõdvaks lasta. Tütar Sigrid käis Tartus balletitunnis ja õpetaja Miralda Makke ütles, et kui tänaval käite, siis tundke, et olete kõige tähelepanuväärsem, kõik vaatavad teid. Seda ei tohi unustada, ei saa olla längus õlgadega, pea kaelast ette ja alla suunatud, küür seljas, vaid peab olema sirge rüht ja vaade kaugele ette (teed peab ka jälgima, aga mitte sealt pidevalt midagi otsima) liikuma.

Eksamitega karastumine

Mie põlvkonnale ei suudeta kuidagi selgeks teha, miks nüüd arvatakse, et on õpilase ahistamine, kui pannakse õppeaines välja hinne. Hiilivalt hakatakse korraldama üksikuid eksameid, mõnes koolis hinnete panemist. Minu meelest on peapeale pööratud rollid, kes valitseb kooli ja kes on allub koolikorrale. Tundub, et õpilased kasvatavad õpetajaid, mitte vastupidi. Kuigi ei taha rõhutada, et peaksime sinna tagasi pöörduma, kus olime meie, aga mõelda võiks, mis oli halvas head. Lihtsalt tunnen kaasa põhikooli õpetajatele, kes peavad kontrollima iga oma liigutust või astumist, et ei ahistaks „automatiseeritud isiksust“, kellele on lubatud enam kui tegelikult vaja.

Meie karastumine algas neljandas klassis, kus oli kolm kirjalikku eksamit: eesti ja vene keel ning matemaatika, viiendas klassis samad ained, aga lisaks suuline, kokku kuus eksamit, kuuendas lisandusid veel paar eksamit, kokku kaheksa, ja viimases, seitsmendas klassis oli eksameid 10 ringis. Muidugi oli nendega üle pingutatud, aga oleme veel elus ja ei usu, et nende tõttu kahjustus meie psüühika, pigem karastus. Et sattusin õppima tehnikumi, kus olid eksamid samaviisi, kui need olid EPAs, kaks korda õppeaasta jooksul ikka kuus või kaheksa korraga sessil, on kogubilanss koos aspirantuuriga 124 eksamit.

Igas õppeaines on vaja kokkuvõtet, milleks materjal üle korratakse ja kontsentreeritult esitatakse eksamil. Kordamine arendab analüüsi- ja mälu võimeid, tehakse vahet tähtsama ja vähem tähtsa vahel, millest aeg ja mälu sõeluvad välja kõige tähtsama, kui praktilises elus seda tarvis läheb.

Sport

Oli aeg, kus oli tavapärane, et kool peab avama maalaste silmad tuleviku jaoks. Arusaadavalt õppimise, aga sealjuures ka füüsilise tegevuse kaudu. Kabala alg(põhi)koolis olid võimalused piiratud. Koolimaja ees oli avar muruväljak, kus oli ainult võrkpalliplats. Seepärast oligi võrkpall maal väga populaarne, sest väljakud olid peaaegu igas külas. Talvel saime mängida rahvamajas. Väike staadioniosa oli aiandi juures, kus sai hüpata, aga jooksurada polnud. Talvel suusatamine polnud populaarne, sest piirkond on lauskmaa, vaid Konuvere jõe madalad kaldad pakkusid vaheldust.

Mäletan veel hiljemgi, kui olin mujalt kodus suvepuhkusel ja Kabalast (kodust u 1,5 km) hakkasid kostma pallimatsud, kohe oli mul minek.

Kolhoosikord

Jään selles osas juhtumiste ja meenutuste juurde, mis seotud lapsepõlvega, ega hakka siin poliitilist analüüsi kirjutama, sest seda on tehtud niigi väga ulatuslikult.

Kolhoos „Uus Elu“ asutati 1948. aasta veebruaris kui üks esimesi Harjumaal (hoo- pis laiem territoorium kui tänapäeval). Esimeheks valiti kohalik veterinaarvõõre Harald Olbrei.

Kokku 24 peret loobusid oma „liigest“ maast ja varast. Perekonnale jäeti 0,6 ha maad, üks lehm, ekvivalentselt emis või paar nuumikut ja lambad, aga hobused ühistati, samuti ka tööriistad, masinad ja inventar.

Lehti talus oli kolme boksiga hobusetall ja 12-kohaline lehmalaut. Viimane kohandati kiiresti hobustele sama arvu latritega. Siit alates oli meie peres ja minul ainult

hobused. Esimesed kaks aastat oli tallimees isa, aga tema edutamine peazootehnikuks andis esialgu kohustused üle emale, aga peagi sai tallimeheks naabriküla mees. Emale jäi riigi sugutäku hooldamine ja hobuste arvestuse pidamine kolhoosis. Minu algkooliaastad kulgesid hobustega tegeledes, kuigi kodus olid ka kõik teised loomaliigid, need aga jäid kõrvaliseks tegevuseks.

Neil aastatel toimusid põllu- ja farmitööd hobustega. Seega hobutall oli brigaadi tuiksoon. Igal hommikul kogunesid töömehed Lehtile, kus brigadir Johannes Lokuta andis igaühele tööülesande ja võttis andmed eelmise päeva töö kohta. Tuleb märkida, et meeste ja naiste töötahe säilis pärast kollektiviseerimist ligi tosina aasta jooksul. Alles 1960. aastatel hakkas see langema.

Esimeheks ärimees Harald Olbrei

Temast on kirjutatud palju, tehtud mitu filmi, lugematul arvil intervjuusid ja päevakajalisi reportaaže filmiuudistes. Kolhoos „Uus Elu“ oli kuulus nii oma majanduslike näitajate poolest (miljonärkolhoos), mitmete uuenduste (eriliste kultuuride või loomaliikide, nagu karakull-lambad, nutriad, hõberebased) katsetused ja avatus oma tegevuses tõi kohale paljude erialade inimesi ning tohutul arvil lihtsalt turiste. Mäletan, kui käis Austraalia või Uus-Meremaa naisteorganisatsiooni. Et üks huviojekt oli hobusekasvatus, käidi Lehtil, kus demonstreeriti sugutäku või märasid varssadega. Kingituseks jäi miniatuurne kilpkonn Kreeka pähkli koorest, millel tasakaalus pea-kael ja saba, mis läksid kaugelt kerge puhumise peale liikvele. Nagu päris. Aga külalised ei mõistnud meil kasutatavat odrakohvi kuidagi paigutada rahvusvahelisse nimistusse.

Minu meenutused on poisikeseeast ega püüa anda täit ülevaadet olnust. Kes seda soovib, pöörduge Urmas Tulviku nime kaudu publitseeritud materjalide poole. Tema on töötanud Lenini-nim („Uue Elu“ edutamine) kolhoosis kuni aseesimehena välja ja uurinud kohalikku ajalugu.

Harald Olbrei sündis Viljandimaal Unakvere külas pere üheksast lapsest kuuendana. Algkooli järel õppis aasta Läänemaa õpetajate seminaris, siis mitmes põllumajanduskoolis. Tal oli karjaravitseja kutse, vet-velskri tunnistuse sai sõjaväes olles. Olbrei lõpetas Olustveres põllumajandusliku keskkooli. 1940. aastal ostis Olbrei Kabalasse Tammiku talu (R. Saar). Esimeheks valimisel mängis ilmselt oma rolli tuntus taludes, kus ta käis loomi ravimas, ja tema üldine muhe olek. Kandis tugevaid miinusprille, sest kui läks tõsisemaks kirjutamiseks või lugemiseks, võttis prillid ära. Huumor ei jätnud teda maha, prillide taga olid rõõmsameelsed silmad. Sageli olid kasutusel kaks väljendit „kas paneme kärakat“ ja „paneme/panid juurikani“. Esimest mõistsin tollal, aga teise tähendust ei mõistnud, kuid arvasin seotud olevat vastassugupoolega.

Tallinnas Paldiski maanteel oli kolhoosil oma kauplus, kus müüdi majandi sealiha, harva vasikaliha, lihatooteid, piima, mitmesuguseid aedvilju, ühel perioodil ka kolhoosi kilusid. Viimased saadi Pärnu kalatööstusest sigadele ostetud kalarapete hulgast. Naised pandi värskeid rappeid sorteerima, kust leiti terved kilud, mis olid lõikuri poolt puutumata jäänud. Need soolati nagu kord ja kohus 2,5-liitrilistesse plekkmannergutesse ja läksid kolhoosikauplusse müüki veidi odavama hinnaga, kui seda olid ETKVLi (sinna kuulus ka Pärnu kalatööstus) kilud. Nii koguti kolhoosi arvele raha ja oli võimalik maksta päris head palka, naturaaltasu oli tagasihoidlikum.

Kalarappeid kasutati sigade nuumasöödana. Sellega sai isa õppetunni kohe, kui rapete abil nuumatud sigade lihakehad läksid müüki. Järgmisel päeval hakati liha tagastama kauplusse, sest eriti keetes oli tunda kalalõhna ja süües kalamaitset. Kas ja mis ulatuses tuli raha tagasi maksta, ei tea, aga viimasel nuumakuul jäeti kalarapped ratsioonist välja.

Elusloomade ostu-müügi kontor oli Eestis tähtis üksus, mille kaudu müüdi tõuloomi ka teistesse liiduvabariikidesse. „Uus Elu“ oli saavutanud tõufarmidega sellise taseme, et võis konkurentsitult müüa tõuveiseid ja -hobuseid. Tõuloomade hinnad olid ka siis juba oluliselt kõrgemad lihloomade hinnast. Seal ka lisatulu majandile. Siinkohal kolm keerukat lugu.

Nõukogude Liidu piirkonnad ostsid Eestist meeleldi suguisasloomi, populaarsed olid eesti mustakirjut tõugu veised ja tori tõugu hobused, mõlemaid müüdi ka kolhoosist „Uus Elu“.

Esimene n-õ õnnetus oli isal oma talus sündinud ja ühistatud noortäkuga Taidur. Märjamaal laaditi, muidugi kitsarööpmelisse vagunisse, tõuhobuseid, isa oli oma Taiduriga kohal. Kaldteest üles minnes hüüab keegi tagant: „Ruudi, saa viid ruuna peale.“ Hakkavad kontrollima ja polegi Taiduril munandeid näha. Üllatus missugune! Isa arvas, et ärritusest on munandid üles tõmmanud. Otsiti ja saadi kokku rakmed ning isa alustas kiirsõitu Märjamaalt kodu (Rapla) suunas, pidevalt jälgides tagajalgade vahet, mida seal polnud ega tulnudki, olid munandid. Tüüpiline peitmunandilisus, mida polnud varem märganud. Tuldigi koju tagasi ja katsetati järgmisel kevadel paaritussesoonil 10 märkega, kellest üheksa tiinestus. Sügisel müüdi Taidur Koreasse, kust lubati tagasi saata, kui märad ei tiinestu. Seni pole saadetud.

Tallinnas toimus järgmise müügipartii laadimine vagunisse. Isa ka oma pullikutega kohal. Tõrge tekkis ühe pullikuga, kellel prepuutsiumi (kürvatupe) siseosa ei tahtnud „püksis“ püsida, avausest rippus punakas notikene välja. Kontori peaarst Radtšenko keeldus pullikut laadimast. Peazootehnik oli mures ja helistas Harald Olbreile ning kandis ette asjaoludest. Ei võtnud kaua aega, kui EKP Keskkomiteest tuli käsk pullik laadida, olenemata väikesest kõrvalekaldest. Esimees oli tollal keskkomitee

liige ja oskas vajutada õigele nupule. Pullik läks vagunisse ja kolhoosile laekus raha, aga tagajärjed ei lasknud kaua oodata.

Järgmiste müügiloomade valikul, mida korraldas ostu-müügi kontori delegatsioon, kus juhtpositsioonil oleval Radtšenkol oli otsustav sõna. Küll otsiti ja leiti vigu või arvati, et veel ei ole, aga võib kohe tulla. Nii jäi laadimata ka 1956. aastal lauluväljakul toimunud põllumajandusnäituse oksjoni läbinud noortäkk, keda esitlesin mina, sest komisjon mind ei tundnud. Täkk oli hästi rahutu, pidevalt kahel jalal, omanikuna oli teatatud naabrikolhoos „Edu“. Aga vormistamisel selgus, et omanik on ikka „Uus Elu“ ja on vaja uuesti noortäkku esitleda. Otsus oli, et tikkelluud võivad hakata paksenema, mistõttu mitte müüa.

Majandis kasvatati väga mitmesuguseid uusi kultuure (pastinaaki, söödakapsast „Kuusiku“ jt) ja punase ristiku seemet, mida propageeriti üleliidulises kirjanduses. Söödakapsaga jõuti sinnamaale, et saadeti ümbrikuga raha ja paluti ka ümbriku sees saata vähegi seemneid. Räägitakse, et kusagilt Venemaalt sõideti kohale ristikuseemne järele. Mida polnud, oli ristikuseeme. Olbrei tutvusringkond oli küllalt lai ja sõbrad Lätist olid nõus teda aitama. Ettevalmistus aita sõiduks oli põhjalik ja ostjad polevat märganud või käis sinna juurde mingi olbreilik seletus, kui oldigi Lätis. Kuidas sealt kodutee leiti, pole teada.

Üks viimaseid suuremaid äriprojekte oli arvatavasti 1961. aastal. Septembri esimestel päevadel ilmus rajooniajalehes teade, et Rapla rajooni Lenini-nimeline kolhoos täitis kartulivarumise plaani 105%-liselt. Teada oli, et kartulit sel aastal veel polnud võetud. H. Olbrei oli sõlminud varumiskontoriga lepingu, et võtab varumisplaanis oleva kartulikoguse kolhoosi hoiule. Pärast teadet ajalehes läks kartulivõtt lahti täie hooga. Kartul laaditi vagunitesse ja saadeti müüki Venemaa lõunaossa, kus hind oli kõrgem.

Korraldajateks kohapeal sattusid kolhoosist minu algkoolikaaslased, kellelt pärineb hilisem info. Käima läks asja kohtulik uurimine. Tüliõunaks jäi kolhoosikassasse laekunud summa ja kohaliku müügihinnaga kartulite kogumaksumuse vahe. Polnud võimalik dokumentidega varustada/tõestada müügikohal tehtud kulutusi vagunitest laadimisel, kartulite transpordil või müügil. Kõik käis otse ehk mustalt. Noortel meestel arestiti vara, Harald Olbrei sai parteilise karistuse – (valju) noomituse arvestuskaardile kandmisega. Aga kolhoos kindlasti rahalises kokkuvõttes võitis.

Harald Olbrei ei saanud sotsialistliku töö kangelaseks, kuigi oli algul nimekirja esitatud. Arvati põhjuseks tema alkoholilembus, mis viimastel aastatel segas igapäevast tööd. Otsiti vahetusmeest, ka mind käidi Torist värbamas.

Tööl käimine

Talutöödel sai jõudumööda kaasa löödud varakult, sundi polnud, aga suunamist küll. Üks esimesi oli sigadele peedi- ja kaalikalehede murdmine või vesiheina kogumine juurviljavagudelt ning hekseldamine suure rattaga lõikuriga. Viljapeksul usaldati mind aganaid eemaldama, varsti ka hobust juhtima sõnnikuveol. Need tööd tehti talgu korras, kus kaasa löid naabrid ja nii käidi talust tallu töö. Toredad tööd olid hobustega küntud maa libistamine ja kartulivagude äestamine. Libistaja oli lai ja äkkeid tiisli küljes nelja-viie meetri jagu, mistõttu töö läks kiiresti. Kui mulle usaldati vagude muldamine, oli edu aeglane, sest tööjärg liikus edasi iga korraga vaid poole meetri kaupa. Selles võrdluses oli kõige edukam rukki järele tolmeldamine kolhoosi põllul. Keegi teadlane oli kindlaks teinud, et rukki tolmlemisel ei vabane kogu õietolmu tagavara, millele tuleb kaasa aidata. Selleks rakendati loomuliku tolmlemise teisel päeval lisaks kunstlikku, kus kolm poissi ahelikus ja nende vahel kaks 25 m pikkust tugevat nõõri. Nii tuli läbi käia kõik rukkipoõllud, vedades lõtva nõõri rukkipoõli pidi. Kujutage ette, et ühe käiguga 50 m edasi. Paaril aastal seda tehti, aga ilmset kasu sellest polnud.

Hobusetallis sahkerdasin iga päev, aga tõsisemaks tööks läks lahti kolhoosis kooli-vaheajal. See oli reegel, et kui täna oli viimane koolipäev, siis homme kolhoosi tööle, ja nii 20. kuni 25. augustini välja, et jääks ka aega kooliriideid ja -tarbeid varuda. Kuuskümmend normipäeva (np), mis oli arvestuse põhialus, pidi kokku saama. Minu esimene kolhoosniku tööraamat on 1950. aastast. Hiljuti korrigeeriti tööstaaži, milleks tuli esitada pensioniametile dokumente. Minul aga ei võetud arvesse ka mitte 1951. aasta tööd, sest olevat olnud liiga noor.

Põhitööd olid juunis aiandis, juulis-augustis hoburehaga riisumine heinateol, vahelduseks sõnnikuvedu. Heinategu kestis kaua, sest ka looduslikud rohumaad ja puisniidud tuli üle käia. Sõnnikuvedu käis kesale enne kündi ja taliviljakülvi augustis. Laudast või tallist viskasid sõnniku vankrile tõsisemad mehed, mehehakatiseid olid hobusejuhid. See oli ka pisut lõbus tegevus, sest tühja vankriga sai proovitud ka hobuse traavivõimeid. Oli juhuseid, kus läks galopiks või hobune pääses lõhkuma ega allunud mehehakatisele.

Oli juttu heast töötahtest. Paljudes kolhoosides maksti mõni kopikas normipäeva kohta või ei makstud üldse, tasuks saadi natuuras teravilja või muud. Olbrei oli ärieeses, ost-müük käis ikka kasusaamise eesmärgil.

On kuidagi meele jäänud, et 1949. aastal maksti normipäeva kohta 8 rubla ja 30 kopikat. 1950. aasta augustis liitusid „Uue Elu“ kolhoosiga kaks väikest naaber-kolhoosi Koiksest ja Jalaselt, kelle töötajatele H. Olbrei lubas ka maksta 10 rubla,

aga aasta lõpus maksis isegi 10,60 rubla normipäeva kohta. Selline tasu oli tollal motiiviks tööd rabada.

Kui hakkasin paremini kaela kandma, usaldati mulle rõuguredelite vedu põllule. Oli juhuseid, kus ei jõudnud neid piisavalt ette vedada, ja siis läks põllul rabelemiseks. Tugevamad rabasid endale redelitepaare, et kindlasti 10 rõuku (1 np) täis saada. Samaviisi käis ka põldheina sisseveol, ikka rõukude arv luges.

Siin oli isa kasutusele võtnud ühiku „Anne aun“. Peazootehnik pidi heinaga välja tulema järgmise kevadeni. Normaalse rõuku pidi mahutama vähemalt 250 kuni 300 kg heina, mis paigutati mõlemale poole neljale rõuguredeli astmele ja katusena peale. Ann oli väikest kasvu ja tuntud ropu suuga memm. Tema mõistis heina laduda nii, et kummaltki poolt jäi üks redelipulk tühjaks, aga väliselt oskas seda märgata vaid spetsialist. Mis puutub suu puhtusse, oskas Ann proovile panna praktikannte (neid oli alati palju) või ka teisi võõraid. Juhatus lubas Annele roppusemaksu kehtestada, kuid Ann palus maksuliste sõnade nimekirja, ja sinna see jäigi.

Lammaste massaretus

Probleemiks olid perelambad, kellele polnud püsitaradega karjamaid, aga taluhoonete ümbrus oli põldude all, kuhu lammastel ei tohtinud asja olla. Lambaid suvel laudas pidada oli mõttetu ja kahjulik nende tervisele. Kolhoosi juhatus tuli otsusele (usun, et isa ettepanekul), koguda kevadel kõikide perede lambad sügiseni ühiskarja. Mõnes piirkonnas oli piisavalt looduslikku rohumaad, kus neid karjatada. Palgati karjus(ed), kelle kulud katsid lambaomanikud vastavalt lammaste arvule sügisel.

On teada, et hilisel suvel või sügisel on uttedel innaperiood, milleks karjas pidi olema ka jäärad. Isa otsustas kevadel, kelle jäärad või jäärtalled kastreerida, keda jätta sugu tegema. Olen kindel, et aluseks olid (eesti tumedapealise) tõutunnused ja arengutase. Sügisel leidsid pered oma lambad karjast üles, need olid heas toitumuses ja uted tiined. Kahjuks jäi see ettevõtmine lühiajaliseks, ilmselt parasitaarhaiguste leviku tõttu, sest profülaktilist tõrjet sel ajal veel ei tehtud.

Meenub üks seik, kui mina käisin Moskviitšiga meie kolme lammast koju toomas. Kaks mahutasin pagasiruumi ja üks kotis tagaistmele. Jõudsin õnnelikult õuele ja päästsin tagaistmelt esimese ute vabadusse. Moskviitši pagasiruumi luuk avatakse tagaukse juures olevast konksust. Püüdsin avada, aga avajatross katkes. Proovisin nii ja naa, aga pagasiruumi kaas ei kerkinud. Häälitsused pagasiruumist viitasid juba õhu kahanemisele. Ma ei tundnud hästi Moskviitši kere ehitust, aga lootsin, et tagaistme tagaseina eemaldamisel pääseb pagasiruumi. Nii oligi, aga ava oli küllalt napp, et mina pääseksin sealt läbi. Teiseks probleemiks olid lambad ise. Tuli lambad väikeses

pagasiruumis teineteisest nii palju eemale nihutada, et mina kui nendega ühes kaalus isend mahuksin ka veel sinna. Õnneks on inimesel käsi, mis lõpuks leidis lüliti ja avas kaane. Vups ja vups olid uted vabaduses. Minul oli tegemist veel küllalt.

Riigitäkkud Lehtil

Kui Makit sai 1947. aastal maha müüdnud (minu meelest veel enne rahareformi, sest rahahunnik oli suur), tekkis küsimus, kuidas saab täkuboks tühi olla. Olid ilmselt läbivõetud Tori hobusekasvanduse ja Piistaoja taluga, et sama reisiga ka pullik kaasa tuua. Järele sõideti muidugi hobureega, mis see 60 km ikka on. Torist toodi Uhke poeg raudjas Uro ja naabrusest Piistaoja talust sugupullihakatis. Ja nii see riigitäkkude pidamine algas ja kestis 1983. aastani, kui 70-aastased Lydia ja Rudolf Saveli loobusid. Sümbolse Lehti talu tallist käis läbi kokku üle 20 riigitäku ja kümneid nende poegi.

Uro oli tolle aja mõistes väike- ja pisut kuivavõitu, 1949. aastaks vahetati Tugeva poja kõrvi Tannuri vastu, kelle järglased õigustasid esivanema nime, sest olid tugevad, aga veidi robustsed. Hobusekasvatajad on korrektsed ja pisut uhked inimesed, mida toetab ja toidab oma hobuste kaunidus ja ilu. Polnud teist teed, kui pöörduda uuesti Uhke liini poole. Õnneks oli Uhas vaba, isegi kolmeks aastaks, 1950.–1952. Seejärel hakati kasutama Hetmani liini ja järgmiseks täkuks oli Heksur, kellega paralleelselt kasutati ka Hellaati, seejärel Hango jne.

Kunstlik seemendus murdis meie perre

Neil aastatel oli hobune (Eestis u 180 000) põhiline veojõud nii põllul, farmis kui ka maanteetranspordil ning tõumüük oli päris ulatuslik. Suur tähtsus oli parimate täkkude ja märade viljakuse suurendamisel. Appi tuli kunstlik seemendus, mille kursusi korraldas Tori hobusekasvanduses loomaarst Gabriele Tehver (prof Julius Tehveri esimene abikaasa). Koos mitme sugutäku pidajaga osales kursustel ka ema. Uhas töötas täiskoormusel, tema libiidot tuli turgutada odralinnaste pideva kasvatamisega. Sperma võtmise ja seemendamisega tegeles ema, mina olin tihti abistaja.

Täkkud on paaritusakti eel väga lärmakad ja tihti raskesti taltsutatavad. Mäletan, et Rimmelga talust ühistati kena eesti raskeveo täkk Meinu, kes tallist väljudes tõusis kahele jalale ja alles märani jõudes maandus temale. Uhas ja Heksur olid mõistlikumad. Täkkud tunnetavad hästi sugupoolt ja on nõus ainult mära peal ennast narrima laskma, aga mära laseb seda juhtuda vaid innaperioodil. Minu ülesanne oli hoida ema poolt ettevalmistatud kunstlikku vagiinat kuni täkk valmis oli ja märale

peale hüppas, see anda emale, minule jäid täku ratsmed. Täku paaritamisakt on jõuline ja imestasin, kuidas ema kui väike naine suudab kunstlikku vagiinat hoida täku jõuliste tõugete ajal. Jõudis. Seejärel jalutasin mina tätku paarsada meetrit, ta oli siis taltsas, ja viisin boksi. Ema asus spermat hindama mikroskoobi all, kui kvaliteet sobis, järgnes lahjendamine, kohal olnud mära seemendamine ja spermadooside säilitamine keldris. Täku ja kuldi ejakulaat on mahukad ja saab ainult mõned lisadoosid.

Ükskord tuli ka minul seemendada mära, kelle oli Otto Paesalu isa (parasjagu purjus) naabervallast sõiduga vahvalt vahtu ajanud, ja mära jäigi tiineks. Minu 14 aasta vanuses väikese kasvu tõttu protseduur toimus vankritl.

Meie koduõuel seemendati 1950. aastate alguse kevadkuudel sadakond mära. Tihe kontakt oli ikka Tori hobusekasvandusega. Järgmise täku Heksuriga vaibus juba hobuste buum, sellega ka vajadus kunstlikku seemendust kasutada. Riigitäkkude vahetus aga jätkus.

Isa võttis kätte ja alustas veiste kunstliku seemendusega. Ei mäleta kus, arvatavasti Vana-Võidus toimusid kursused. Seemendati Harald Olbrei lauda otsmistes ruumides. Kuidas seal töö käis, ei teagi. Lehmalaudast, kus olid nii pull kui lehmad, oldi mõnesaja meetri kaugusel. Arvatavasti seemenduspull asutati ümber sinna lauta, kus varuti sperma, ja pulli ejakulaadi maht on vaid 3–5 ml, tollal moodustati lahjendama spermast pisidoosid, millega seemendati lehmi.

Meeldejäavam sündmus oli, kui isa oli laboratooriumis ning algas jube mürin ja värin, krohv lendas ning hoone oli kokku kukkumas. Selgus, et üks „humalas“ traktorist tuli lintraktoriga poest või läks poodi, mis oli 100 m kaugusel, kuid juhtumisi tegi kangiliigutusega 90-kraadise pöörde. Selle tulemusel tahtis traktor kangesti laudakatusele roomata. Saadi siiski pidama. Pidama jäi ka veiste kunstlik seemendus, sest pulli sperma vajas õigemini lahjendamist ja käitlemist. Selleni jõuti 1950. aastate lõpus, kui rajati seemendusjaamade süsteem, aga 1960. aastate alguses olin mina juba Tori seemendusjaamas.

Kõik hobused tuttava põlvnemisega

Sugutäkkud olid Lehtil ja märad toodi paaritamiseks kohale ning hiljem oli suur osa varssadest/sälgudest ema hoole all Raudsepa turbakuurist kohendatud tallis. Seal õpetasime talvel neid rakkes käima, kohtusin kooliteel või mujal nendega nagu tuttavatega. Hakkas kujunema silmamälu, et leida iga hobuse välimikus omapära, aga samas isade viisi eripära. Tannur (kõrb), Uhas (tumeraudjas) ja Heksur (raudjas) olid eri värvusega, mida reeglina pärandasid oma järglastele, muidugi emapoolsust arvestades. Uhasel olid ilusad valged sokid kolmel jalal, mis väga ilusasti sobis

tumeda värvusega. Postjee-bretoonid olid muidugi tööhobuse tüüpi, mida nüüdisajal ei eelistata enam, sest tori tõugu kasutatakse hoopis spordis, aga rakendihobused on ka moes. Hobuste vajadus on kahanenud ja aastas sündinud varssade arv on väiksem, kui minu ema poolt seemendatud ja aastas sündinud varssade arv. Siiski oli tore mõttes arutleda, kelle järglane vastutulev hobune on?

Seda kogemust kasutasin Toris aga lehmikute päritolu määramisel, kui komplekteerisime seemendusele määratud rühma. Välimiku, eriti pea kuju ja ehituse järgi prognoosisin lehmiku isa. Kui saime inventarinumbriga, mille alusel sai registrist teada õige isa, läksid prognoosid ja tegelikkus üle pooltel juhtudel kokku. Samaviisi on meeldinud jälgida inimeste kõnnakut ning võrrelda isa ja laste kõnnaku sarnasust. Kokkulangevust või sarnasust on palju, eriti silmale nähtavate eripärasuste korral.

Metsatöö

Juba algkoolis algas metsaskäik. Minu algkoolis käimise ajal oli peredel isegi küttepuid kohustus, vist üks ruumimeeter 50 cm pikkusi ja lõhutud halge õpilase kohta. Raiumine toimus ikka riigimetsas. Norm võeti vastu metsas. Meenub, kui läksime isaga metsa ja nägime eelmiste päevade raietöid, millest tekkis ettekujutus tegelikust töömahust. Isa osutas ühe riida peale, kust hommikupäike läbi paistis. Nimelt olid kavalpead puupakud vaid lihtsalt lõhki lõõnud ja ladunud nii hõredalt kui võimalik, et teine kiht vahelihased kataks, seejärel järgmine kiht. Kooli küttepiltsil andis sama riit vaid pisut üle 0,5 m³ kokku.

Tuli olla saamees, st kahemehesae teises otsas, esimene kuulus ikka isale. Paarkümmend rummi (ruumimeetrit) tuli talveks varuda. Talumajas oli kaks ahju ja pliit, karjaköögis lisaks pliit, ja eraldi saun. Leevendust pakkusid haod, mis varuti küttepuid laasimisel, ka karjamaa või kraavikallaste võsast, oksaraod köideti korralikult kubusse ja laoti korralikult virna, mis ulatus vahel üle kahe meetri kõrgusele. Ahjude kütteks sobis nagu hästi, ainult nõudis sageli raagude ahju juurde lisamist. Küttepuid raisati harva ahjukütteks, kui just polnud tegemist laupäevase leivaküpsetamisega. Haotuli oli valus, aga ei jätnud mahukaid söekamakaid, mis säilitasid ahjusooja kauemaks.

Küttepuidetegu ja -vedu

Puid sai kütteks tollal osta päris kaugelt riigimetsast. See tähendas puude langetamist kahemehesaega, kirvega laasimist, tüve tükeldamist kahemeetristeks proppideks, ikka kahemehesaega. Järgnes proppide vedu, esialgu seljas läbi paksu lume kohta, kus sai need hiljem reele laadida. Küllalt tüütu oli kahemeetriste proppide ja

okste kokkavedu sügavas lumes ning peenema osa põletamine. Tule ülessaamine vajab harjutamist. Raieala pidi puhtaks jääma.

Meeldivam tegevus oli varutud küttematerjali kojuvedu. Normaalne koorem oli üks ruumimeeter, korralikult kõiega kinni, kasukas selga ja läki kodu poole. Tihti kaks või kolm kilomeetrit ja järel veel teinegi hobune oma koormaga. Päris mõnus töö, kui reejalased jooksid sisse sõidetud rööbastes, aga sellest välja libisedes käis vupstil ja koorem oligi külili. Kui regi vaid kaldu, aitas toetus ja hobune tõmbas ree uuesti nagu vaguni rööpasse, kui aga raskem juhul, lase koorem lahti ja laadi propsid uuesti reele.

Rapla rajooni „Uue Elu“ kolhoosis läks töömees välja ainult kahe hobusega kas paarisrakendis või üksteise järel (nt sõnniku-, metsaveol või mujal). Oli juhuseid, et töömees jättis ühe hobusega tööle minemata, kui polnud teist hobust saada, ei tasunud ära.

Nii kogunes puukuuri kõrvale, enamasti kaskede, ka kuuskede kahemeetrise propside pooleteise meetri kõrgune ja seitsme meetri pikkune riit. Ja siis see algas. Kui isal oli aega, läki puukuuri taha, kahemehesaag kahevahele, kahemeetrine props saepukile ja kolm lõiget ning oligi käes neli poolemeetrist pakku ahjukütteks. Pliidi tarvis tuli viis korda saagida, see oli vast tüütu. Pakud hunnikusse ja varsti algas ka lõhkumine. Kauaks ei võinud seisma jätta, sest kasepuu muutus vintskeks, eriti lagedal või hõredas metsas kasvanud puud.

Mootorsaag Družba või elektri jõul töötavad ketassaed tulid hoopis hiljem.

Stalini matuspäev

1953. aasta viies märts on teada Jossif Stalini surmapäevana. Ajalehed olid suurte mustade pealkirjadega raamitud ja raadio oli leinamuusika lainel mitu päeva. Koolis toimunud enam ei mäleta, kui oleks midagi eriti omapärast olnud, jäänuks see meelde.

Aga matuspäev jäi meelde küll. Koolipäeva polnud ja seitsmenda klassi poissi niisama koju ei jätetud. Vedamata oli küttepuude tegemiselt maha jäänud kasepuude oksad, millest saab väärtuslikku hagu ahjukütteks. Hobune ree ette ja sõit läks lahti.

Arvan, et oli teine reis metsa. Parasjagu tõmbasin kohevate kaseokste koormat kõiega kinni. Kõis kinnitati ree ühe küljepuu külge, visati üle koheva koorma ja tõmmati teise küljepuu alt läbi ja visati koorma peale. Nüüd tuli ronida hobuse tagant ree otsalt, kus olid okstetüükad, koorma peale ja seal keharaskusega õõtsutada, et oksad kokku suruda ja siis koorem kõiega fikseerida. Parasjagu sai kell 12 ja 9. märtsil pidid kõik liikuvad või liikumatud pasunate või viledega varustatud üksused puhuma. Mina olin koorma otsas, kui Märjamaa mingi ettevõtte (u 10 km kaugusel) lõi vile

lahti. Tore oli seda ilusas talvises metsas kuulata, aga lein oli riigis suur. Isa meenutas rindevõitlust ja surma nägi ta palju, mitmelgi oli surmaelseteks sõnadeks „za Stalinu“.

Türi Põllumajanduse Tehnikum

Kabala 7-klassilise Mittetäieliku Keskkooli seitsmenda klassi õpilane Olev Saveli luges kusagil Türi Põllumajanduse Tehnikumi reklaamplakatit, kus anti teada loomakasvatuse õpetamisest. Ei mäleta, kas ja kuidas me vanematega arutasime edasi õppimist. Minu mälus pole, aga eks seal jääb juba infot kasinamaks, et oleks diskussiooni olnud kas Rapla keskkool või Türi tehnikum. Viimase valik oli kindel ka seetõttu, et algkooli kiitusega lõpetamine tagas sissepääsu ja tehnikum andis ka keskhariduse.

Kohale saamist ei mäleta, kuid ühte koolipinki sattusin Enno Siiberiga, kellega sidus elu nii edasistes õpingutes kui ka tööalal – ikka tõuaretuses. Ka tollal oli ta kena välimusega noormees, kuidagi õrnahingeline ja punastamise oskasime välja kutsuda. Ikka hea sõber.

Türi Põllumajanduse Tehnikumi juhtkond paiknes alul keskkooli ruumides Türil. Õppetöö ja ühiselamu esimesel kursusel olid aga Säreveres. Kolm (meil kaks) kursust jätkas õppetööd keskkooliruumides. Türil oli vaid üks ühiselamu, mis ei mahutanud kõiki õpilasi. Väljajäänud üürisid Türi linnas korteris toa, üüritoetus oli 1 rbl ja 50 kop riigi poolt õpilase kohta.

Tehnikumi direktor oli 1948–1977 Georg Roovik, kes pärines Petseri kandist ja käis läbi sõjatee, sõjaväelaskikult oli ta range nii olemuselt kui nõudmistelt. Arvata võis, et range oleku taga oli päris südamlilik inimene. Teisel kursusel pääsesime Kivila suurtoast Puula (õppehoone) teisele korrusele, kus olid toad neljale õpilasele. Meie sattusime direktori korteri kohale. Õhtuti kippusime ikka vähe madistama, mille järel oli direktor üleval ja käskis hommikul tunniks või paariks direktori kabineti (oli tuba korterist) ukse kõrvale seisma tulla. Seda juhtus päris sageli, sest hakkasime direktorit provotseerima rongisõitu meenutava jalgade rütmilise trampimisega. Muidugi lühikest aega, et enne teki alla saada, kui direktor kohale jõuab. Ükskord seisin valves üksinda, sest pärast madinat sattusime kellegagi ühte voodisse, tema sai teki alla, mina aga jäin istuli. Käsk: homme alla.

Meie õppimise aja jooksul toimus uue õppehoone ehitamine Säreverre, tegemist oli arhitekt Arnold Matteuse projektiga, hoone valmis kolme aastaga, ja meie neljas kursus kulges juba seal. Sarnane hoone valmis ka Väimelas, ühes tiivas aula, teises spordisaal, keskosa kolmel korrusel õpperuumid.

Viis farmi

Tehnikumi suurim väärtus oli õppemajand, kus tegutses viis farmi: piimakari, sea-, lamba-, hobuse- ja linnufarm. Kõik farmihooned paiknesid umbes paaril hektaril, seega väga lähestikku ja õppehooned samas lähedal. Väga hea komplekssus ja lihtne kommunikatsioon farmide vahel. Julgen väita, et sellega paistis Türi tehnikum silma ka teiste samalaadsete keskeriõppeasutuste hulgas.

Kui esimesel kursusel toimus õppetöö Säreveres, siis õpilased ringlesid farmitöödel praktiliselt nädalati graafiku alusel. Ei mäleta, kui sageli sellised nädalad kordusid. Võib kurta, et meid kasutati tööjõuna, aga töökogemusi oligi vaja. See tähendas, et vara hommikul farmi, kella kaheksaks õppetöle ja õhtupoolikul jälle farmitööle. Hobutöid oli palju ja väitsime, et hobusekasvatuse praktikumis käisime hobustega tööl, veisekasvatuse praktikumis vedasime hobustega veisesõnnikut, seakasvatuse praktikumis seasõnnikut jne. Nii ühe külgne see tegelikult polnud, praktilise töö kogemus oli paljudele esmakordne ja edaspidiseks tööks väga vajalik, minul oli päris hea pagas juba kodunt ja kolhoosist kaasas.

Hea kogemuse sain, õigemini sain juba oma kogemusi kasutada noorhobuste väljaõpetamisel. Parasjagu olid kolmeaastased tuntud importtäku Virga järglased. Tema oli üks nendest postjee-bretooni viiest täkust, kes Prantsusmaalt 1930. aastate teisel poolel toodi. Virgast olin vanematelt kuulnud, kuid tema üheaegsete Tugeva ja Uhke järglasi olin koos vanematega õpetanud. Noor hobune on alul kärsitu ja raskesti alluv või piasjadest heituv. Raske on teda saada aiste vahele, ette rakendada ja allutada ohjadega juhtimisele. Selleks on sobivam aeg talv, kus lumi ja regi tagavad treenerile suurema ohutuse ja kindlustunde. Enamasti toimub esimene rakendamine talliõuel nii, et võimalik on allumatuga tormata lagedale maale, kus tormaja varsti väsib ja hakkab vaikselt alluma treenerile. Särevere talliõu avanes ainult ühes suunas ja kohe autoteele, üle selle oli aga lehmalauda sein. Võimalik vaid järsk 90-kraadine pööre, parem, kui paremale, et jõuda avarusse, vasakule viiks aleviku vahele või sillale Türi linna poole. Mõne neist noortest hobustest rakendasime väljaspool talliõue, et pääseda lagedale alale, kus lasta joosta.

Regi püsib paremini jalastel, kui püsiks vanker ratastel. Silma jäi üks hästi temperamentne ja pisut kartlik Virga tütar. Muuseas, Virk oli kimmel ja enamik tütardest samuti. Käes oli kevad ja sõnnikuveo aeg sinna põllule, kus maantee ääres nüüd Baltiketi kivi, aga ahelad juba läinud. Oli Hruštšovi maisikampaania aeg, põld tuli korralikult ette valmistada. Põllule vedasime ka sõnniku. Minule usaldati seesama ergas Virga tütar. Rakendamine läks suhteliselt rahulikult, aga start ja pööre maanteele viis loogasõlgu aisast lahti ning look langes hobuse turja lähedale, kust see tihti andis lööke turja pihta. Nii kihutasime Taikse poole täisgalopis, vahel suutsin ohjadega pidurdada traavile, aga siis tegi look põks-põks turja pihta ja jälle galopp.

Mõtlesin kogu aeg, kuidas pidama saada. Aastakümneid hiljem silman ikka väikest elumaja maantee ääres, mille tuulekoja ja maja nurgas sain hobuse lõpuks pidama. Kohendasin rakenduse ja ettevaatlik sõnnikuvedu võis alata.

Kiitma peab veterinaariaõpetajat Jaan Tammarut, kes oskas nendes viies farmis õpetada loomakasvatuse õpilastele mitmesuguseid, võib arvata lihtsaid, kuid siiski mitte nii väga lihtsaid ravivõtteid, või näiteks (ka emiste) kastreerimist, profülaktikavõtted polnud üldse erilised. Kui oli vaja mõnest pesakonnast kultpõrssid kastreerida, saadeti paar õpilast praktikumist sinna, teised tegelesid praktikumi teemaga. Minul oli isa õpetusest põhi all ja lõpetamisel olin valmis EPAs veterinaariasse astuma.

Õpilaste toitumine

Esimesel kursusel elasime kivilas ja õppisime puulas, viimane oli kunagine Särevere mõisahoone. Seal oli ka õpilassöökla, mis töötas põhiliselt õpilaste jõul. Sööklat juhatas Meeta, oli ka paar kokka, aga abitööd olid kõik õpilaste õul. Meenub, aga ei mäleta, mis asjaoludel, et pidin järgmise päeva menüü koostama ja välja arvutama, kui palju üht või teist-kolmandat toiduainet tuleb laost välja kirjutada.

Toit oli tervislik, aga kalorivaene ja vahel ka maitsetu, aga ikkagi kolm korda päevas oli soe söök. Kord nädalas oli õhtusöögiks vees keedetud limased makaronid. Ainuke, kellele need maitseid, oli Peet Kadakas. Temale ärisime oma makaronid vahetuskaubana mõne teise õhtusöögi vastu. Oli nädalaidki, kus Peet sõi ühel õhtul väga kõvasti makarone, ülejäänud õhtutel läks tema söök kellelegi, kes talle makaronid loovutas.

Peeduga sai ikka nalja. Ta oli pisut lihtsameelne, aga hea isuga. Olime laudapraktikast lõuna vaheajal ja läks naljatlemiseks, et ega sa, Peet, seda või teist suures koguses ära ei söö. Seekord oli jutt õlis küpsetatud küllalt suurtest moosipirukatest, mida müüdi igas raudteepuhvetis. Jutt oli kümnest, jaa, söön ära. Aga kakskümmend? Pisut kahtlev oli vastus, aga siiski: „Söön ära“. Toimus kihlvedu, kui ära sööb, on see tasuta, kui ei, maksab pirukad kinni. Keegi käis jalgrattal Türi raudteestaamas ja kakskümmend pirukat oli kohal.

Esimene 10 läksid kergelt, teise kümne jooksul algas „pidu meie tänavas“. Juua polnud lubatud, mistõttu järjest raskemaks läks iga pirukaga. Pärast 15. oli nii nagu maratoonaritel, kes räägivad, et pärast 30. kilomeetrit tekib kindel mõte katkestada. Nagu nemadki, nii ka Peet ületas kriisijoone ja söigi 20 pirukat ära. Meie raha oli läinud etenduse katteks. Hiljem olevat Peet tellinud Türi restoranis 20 moosipirukat ja 2 klaasi piima. Ettekandja küsimusele, mitmele katta laud, vastas Peet: „Muidugi

ühele.“ Mõni aasta pärast tehnikumi lõpetamist kohtusin Peeduga Kose-Kloostri-metsa ringraja ääres ja küsimusele, kus sõjaväes teenis, vastus oli, et kõõgis. Kuidas tervis? Arvas, et hea, sest on olnud ainult üks maooperatsioon!

Olime kasvuesa ja vajasime sööki rohkem, kui seda pakkus koolisöökla. Ei olnud lihtne kanafarmis mitte toore muna joomine, vaid munakoore peitmine. Aga tulime toime. Soe piim kulus ära, aga kuidas juua? Käsitsilüps ahvatles sellele ja leidsimegi lahenduse. Parajalt peenike kummivooliku ots jäi lõua juurde, edasi kulges riiete all kuni püksiauguni, mis kitli all ei pea ju suletud olema. Seal on lühike tee jalge vahel olevasse lüpsikusse. Ja käiski töö ja söömine/joomine koos. Loomne valk on kasvava organismile hädavajalik. Või ei ole?

„Loomkatseid“ oli teisigi. Heino Kõök, minu hilisem pinginaaber, ärples kanala-praktikal ikka, et tema võib ka 10 (äkki 20?) toorest muna ära juua. Ühel nädalalõpul enne kojusõitu avastasime, et saapakarbis on kenasti ajalehte pakitud kodunt toodud munad. Kuidas minna uusi tooma, kui eelmised tarbimata. Paras aeg Heinot ärgitada. Tingimused olid rangemad. Kui ära joob, on tasuta, kui ei, maksab topelt-hinna. Ja saigi hakkama, mis aga tema visaduse kahekordistas, oli see, et kolmas muna oli juba halvaks läinud. Selle lasi suust ahjuesisele plekile ja jätkas vapralt edasi. Oli vapper poiss!

Ilmar Adamson ja peast arvutamine

Esimesel kursusel oli ka tõsine rõhk üldainetel. Matemaatikat andis Ilmar Adamson, kes oli teada klaverimängija, meie arvates vanapoiss, aga matemaatikat õpetas huvitavalt. Iga tund algas ühtviisi. Tuli keskmisest uksest sisse, kõndis klaasi ette, portfelli lendas kaarega õpetaja lauale ja kahe pingirea vahel liikudes lendasid peast arvutuse ülesanded ning õige vastus ikka kiiresti. Kui oli takerdumisi või valevastuseid, järgnes õpetus ja nippide selgitamine. Loomakasvatatajatele oli see ülimalt vajalik, sest tuli koostada palju aruandeid, milles tulevad summad horisontaal- ja vertikaalreals klapiksid. Arvutiks oli nn kuradi kannel, see metallpulkadel liikuvate puunuppudega ilmutus. Kui ristsummad ei klapi, algab kõik uuesti. Peast arvutades on võimalik leida lihtsamini üles rida, kus võib viga olla.

Mäletan, kui Tori seemendusjaamas töötades paluti appi paaris majandis piimalehmade jõudluskontrolli aastaaruannet koostama. Piima- ja rasvakogus on seotud omavahel piima rasvasisaldusega. Majandi lehmade koond aga kiskus viltu, tuli leida lehm(ad), kelle arvestuses on tehtud viga. Tuli paarisaja lehma kontrollraamatu leheküljed üle vaadata ja leida need, kus on tehtud viga. Tänu Ilmar Adamsonile leidsin vigased leheküljed üle arvutamata kätte, sest peast arvutamine annab sisemise loogika tagamaks ebaloogilised arvude kooslused.

Sel ajal oli Ilmar Adamsoni õpetusest möödunud 7–8 aastat ja Tori seemendusjaama saadeti Türi tehnikumist praktikante, ikka kolm-neli korruga. Raske oli neile praktilist tegevust leida, pulle sai pestud iga nädal, lauta ka puhastatud ja lubjatud. Mida teha? Ühel päeval tekkis mõtte kontrollida nende analüüsivõimet. Ülesanded olid erinevad. Üks ülesanne oli välja kirjutada pullide ejakulaatide näitajad ühes kuus ja arvutada spermakvaliteedi keskmised näitajad. Tulemus oli üllatav, mõned keskmised ei mahtunud suurima ja väikseima näitaja vahele, mis on esmane nõue. Paar tütarlast otsisid trükitud tõuraamatust paari pulli põlvnemist. Üks ei leidnud aga kuidagi. Arusaamine tuli alles siis, kui näitasin tõuraamatu kaant, kus oli kirjas, et tegemist on lammaste tõuraamatuga. Vähe sihilik alttõmbamine, aga ikkagi oleks võinud praktikant ise märgata. Kurb tunne jäi sellest katsest, aga Ilmar Adamson oli sel ajal tehnikumist juba lahkunud.

Sport

Sportlik tegevus polnud eriti aktiivne, sest kasutada oli suveperioodil Türi keskkooli staadion aiandi kõrval või mõni algeline hüppeplats Säreveres. Seal ka võrkpalliväljak, korvpalliväljakut kasutati vähe. Talvel olid harvad suusamatkad, sest tegemist oli lauskauga.

Minu sportlik tegevus oli mõnevõrra piiratud, sest olin väikelapsena saanud kubemehaiguse, mis andis jooksmisel ja suusatamisel tunda. Suviti oli vaja raha teenida või praktilikal olla ja ei raatsinud haiglasse minna peaaegu terve poisina. Lahendus tuligi varsti.

Lauatennist ja tõstmist sai harjutada tervise heaks küll piiratud tingimustes, jalgrattasõit oli ja on individuaalne ala, ei pea kohe meeskonnasõitu harjutama, mistõttu oli jalgrattas meil mitu päris tegijat (Enno Siiber, Raul Suursild jt). Võrkpall on meeskonnamäng ja vajab ka vastasmeeskonda, tehnikumide skaalal olime esimesel poolel. EPA ajal ma ei pääsenud treeningrühma, aga veteranina olen erinevates võistkondades nime saanud.

Sportlik tegevus edenes enam, kui 1955. aastal valmis uus õppehoone koos võimlaga. Samal aastal tuli tehnikumi õpetajaks TRÜs erihariduse saanud Hans Lööper. Kahjuks meile viimastele kursustele. Selle lühikese aja jooksul leidsime temas mitmekülgsede annetega inimese, kuigi selle lühikese aja jooksul kõiki andeid ei avastanud või ei saanud teada. Ta oli kena välimusega mees, väga hea suhtleja, võitis kiiresti usalduse ja oma ametile hästi pühendunud. Et ta imehästi võrkpalli mängib ja oskab juhendada ning akordion sobib talle hästi, saime aasta jooksul teada. Ta mängis ka meiega koos. Suhteliselt lühikesele kasvule vaatamata oli tal väga hea hüpe. On silme ees, kuidas vasakukäeline Hans pöördelt üles hüppas, kuid väänas põlveliigese välja. Aga jalgpalli fanaatilisus ja muud erialad! Alles hiljem, eriti Interneti-ajastul see avardus mõõtmatu.

Tehnikumide võistlused

Igal aastal toimusid tehnikumide võistlused tavaaspordialadel, aga lisaks olid ka lerialavõistlused, nagu käsitsilüps või hobuse rakendamine jm. Olen osalenud võrkpallivõistlustel, aga ükskord jäin vahele käsitsilüpsiga. Säreveres oli kaherealine lüpsilehmade vinkellaut. Eelkatsete toimusidki seal, võistlused alles Väimelas. Meie katsete korraldaja õpetaja Ollino töötas esimest aastat tehnikumis. Ta andis õpilastele teada lehmade nimed ja saatis nendega (kaasas lüpsik) tutvuma. Aega selleks 10 minutit, seejärel olgu tagasi.

Tutvumisaeg oli piisav, et korralik lüps teha, vähe piima jäeti ka katseajaks. Lüpsik piimaga söimekäiku ja tagasi õpetaja juurde, kust anti päris start. Paari-kolme minuti pärast olime õpetaja juures tagasi, lüpsikus 7–8 liitrit piima. Selline tulemus polnud reaalne. Ja õnnetuseks oli minul parim tulemus, mistõttu pean minema Väimelasse võistlema. Ette oli teada, et läbikukkumine on kindlustatud. Oma naha päästsin lubadusega minna hobuserakendamise võistlusele. Teine tulemus oli Raul Suursillal, meie kursuse tuntud jalgratturil.

Väimelas olid teised võistlejad lõpetanud lüpsi, ainult üks oli puudu, muidugi Raul. Teada koht. Minul hobuse rakendamine õnnestus. Oli veidi vaidlemist kohtuniku Asta Kaermaga, aga kolmas koht tuli. Kaua oli see minu parim tulemus üle-eestilises konkurentsis.

Suvised praktikad majandites

Kolhoosis „Uus Elu“ praktiseerimine oli nagu tavapärane kodus olek, aga iga päev tuli minna kontoris ja sealt sain ülesande. Väga erinevaid töid tuli teha, mitte alati neid, mis käiks loomakasvatuse õpilase temaatikasse. Näiteks läks esimees autojuhiga tülli ja lasi ta päevapealt lahti. Aga oli söödavarumise aeg ja isekallutaja ZIL 585 ei tohtinud seista. Parasjagu polnud vaba autojuhti ja Olbrei pöördus minu poole, kas oskad sõita? Vastasin, et oleme tehnikumis vähe harjutanud, sõitnud isa Pobedaga küll, aga lube pole. „Mine võta ja suurele teele ära eriti kipu.“

Peaaegu kuu aega praktiseerisin põldudel sööda või silomaterjali veol. Tõsise õppuse sain auto paigaltvõtmisel. ZILi rehvide muster oli võib-olla kulunud, aga nende kuju ei haakunud hästi pinnasega. Kui kohapeal lasid kord rattad pöörlema, siis seal ta seisis, ainult kõrvaline abi aitas minema.

Oli ikka veel Hruštšovi maisibuum. Olbrei oli tõrges ülesannet täitma, mistõttu kutsuti majandi juhtkond (esimees, agronoom ja zootehnik) Rapla parteikomiteesse või täitevkomiteesse. Selgitati, et „Uue Elu“ norm on kevadel külvata 800 ha põllumaast maisi alla 100 ha, millest 40 ha teraks ja 60 ha siloks. See oli hullumeelsus, sest

vegetatsiooniperiood oli lühike. Mehed jäid ikka tõrksaks, aga kasutusele võeti karmid võtted. Enne koju ei saa, kui kohustusele olete alla kirjutanud. Olukord oli lootusetu. Väike omavaheline nõupidamine ja kirjutatigi alla ja pääseti koju.

Kevadkülvil aruandes järgmisel kevadel seisiski 100 ha maisi. Varsti hakkasid rajooni keskuse poole minema maisikülvide mahakandmise aktid, põhjused olid seal kindlasti erinevad, seeme ei idanenud, kevadine öökülm kahjustas tärgranud taimi jne. Tegelikult külvati 15 ha maisi. Ja saatus tahtis, et kahekesi koolivenna ja isekallutajaga vedasime maisi kahe päevaga silopurustajasse. Kujutate ette, mis oli selle põllu saagikus, kui päevas tegime võib olla kuus reisi, seega kokku 10–12 koormat, igas koormas kohevat maisimassi paari tonni ringis.

Hiljem oli Virtsu-Tallinna kitsarööpalses rongis räägitud, et Harald Olbrei võtab ühelt põllult kolm saaki: kevadel külvas maisi, see ikaldus, seejärel külvas segatise, see andis sööda- või silomassi ja lõpuks külvas talirukki, mille saak saadi küll järgmisel aastal.

Ikka oli ka loomakasvatustlikku praktikat. Isa saatis sigalasse, kus oli vaja mõne pesakonna kultpõrssad kastreerida. See oli töö, kus käis töö ja vile koos. Mäletan, et igaühele laususin/laulsin järele stroofi mingist laulust. Aga tekkis ootamatu olukord. Kui tavaliselt on mõnes pesakonnas munandikoti songaga põrssaid, siis need ka kastreeritakse tavaviisil, kuid lõigatud haav ömmeldakse/fikseeritakse kolme-nelja õmblusega. Siin aga oli hermafrodiite, kellel oli pisut suurem emise kusiti ja kusi lendas ülespoole, aga ka munandikott. Emisetalitaja polnud seda varem märganud ja teist nõuandjat polnud võtta. Tegin esimese löike ja tavalisest pisut väiksem munand tuli välja, aga kaasas ka sooleots. Song? Arvatavasti, aga mida hakata peale soolega, mille ots oli ühenduses munandiga. Ega midagi, löikasin koos seemneväädiga jupi maha, panin otstele ligatuuri peale, samuti ka õmblused välisnahale. Õnnestuski. Selgus, et ühe kuldi pesakondades oli neid kõrvalekaldeid, teisel mitte. Geneetilist analüüsi tollal veel ei tehtud. Üks põrsas oli siiski järgmisel ööl hinge heitnud, sooled olid väljas, ilmselt unustasin õmblused tegemata. Kahju!

Laupal, Säreveere lähedal oli kolhoos „Leek“, kus olime 1955. aasta suvel kolmekesi (ka Aino ja Sulev) praktikal. Majutati väikesesse talumajja, kus oli kolme peale kaks tüüpilist üheinimese puuvoodit, küljelaud ja lahtised lauad all, nende peal põhukott. Sulev oli hea magaja, aga külge tuli pöörata korraka, muidu ei mahtunud voodisse kaks inimest ära. Esmalt tuli Sulev üles togida, siis pöörata ja uuesti magama jääda.

Ei mäleta, kas minu initsiatiivil või teadis esimees Vagiström minu huvi hobuste vastu, igatahes andis ta mulle kõikide hobuste passid ja palus viia vastavusse olemasolevate hobustega. Segadust oli märadega, aga noortäkke oli mitu, nendel polnud korralikke põlvnemistunnistusi, tööraamatusse märkimisest rääkimata. Neid ohustas kastreerimine. Ühes talus püüdis peremees oma noortäkki päästa sellega, et teeb

temaga tööd, käib meiereis jm. Juba küllalt kogenud pilk kujutas ette, kuidas see ergas vaim piimanõude kolinal reageerib. Palusin täkk välja tuua, et üle vaadata. Peremees ei saanud tükule päitseidki pähe, kuidas siis veel meiereisse... Kaotas seegi täkk oma isasuse tunnused ja ehk pärast seda allus ka peremehele.

Esimene samm oli tehtud, nüüd vaja teha ka teine. Tundsin riikliku tõulava töötajaid, kes igal aastal alates 1947ndast käisid meil kodus, kus peeti riigitäkk. Sain teada, et Viljandi riiklikus sugutäkkude tallis on saadaval Hillar, 21 aastat vana. Teised olid juba välja jagatud. Ega midagi, ja ühel päeval läks sõit veoautoga, juhiks oli August Aren (ka loomakasvatuse haridusega, töötas hiljem Võhma-Kabalas zootehnikuna), Viljandi poole. Ei mäleta, kas juba sellel reisil, aga hiljem küll harjutasime tapaloomade veol tollal populaarsust koguva ER naistrio Laine Sibula ja Hilda Koni esituses kuuldu laulu „Maikuu suur toomepuu“.

Hillar oli vastavalt eale rahulik ja hiljem selgus, et ka kogenud reisija. Tegemist oli GAZ-tüüpi veoautoga, mille külgluukidel olid kõrgendused ja ees nn rinnapuud, mis takistab täkku ettepoole liikumast. Tema reiskogemus ilmnes varsti, sest juba enne kurvi kallutas ta õigele poole, nii terve tee. Autokasti põhi osutus aga nõrgaks ja Hillari tagajalg vajus põrandast läbi. Hobune käitus rahulikult, ikka kogenud loom, tõmbas jala august välja ja pani august teisele poole. Nii sõitsime (Hillar harkisjalu augu kohal) esimese elamuni, kust palusime lauajupi ja paar naela. Auk parandatud, läks sõit rahulikult edasi. Kahjuks ei ole andmeid, millega Hillar Laupal hakkama sai, aga alus sai sellele pandud.

Loomakasvatuses olid väga rasked ajad, sööta ei jätkunud, loomade toitumus ja toodang oli kehv. Inimesed olid rõõmsad, kui sai loomad (veised, hobused, lambad) karjamaale lasta. Esimest korda kohtusingi eesti maakarjaga kevadisel karjalaskmisel. Laupal olid väikesed talulaudad, kus kuni tosin lehma, aga igaihes oli ka üks eesti maatõugu lehm. Karjalaskmisel on rõõmsad ka lehmad, vaatamata kehvale toitumusele karatakse, joostakse, läheb puskimiseks jne. Ainus maakarja lehm aga ei võtnud pillerkaarist osa, vaid tegi karjamaale tiiru peale, et kontrollida karjaia olemasolu, tugevuse kontroll tuli hiljem. Tagasi laudakaaslaste juures osales temagi lõbustustes.

Maakarjale omast iseseisvust ja hoolikust kohtasin ka hiljem, 2000. aastate alguses Põlula katses. Jõudsin sinna tund enne lehmade lauta laskmist ja kõikide tõugude lehmad olid veel karjamaal, maakarja lehmad kõige kaugemal. Veerand tundi enne lauta laskmist olid maakarja lehmad juba karjamaa mulgus, et esimesena lauta saada, kus ootas isuäratav jõusööda portsjon. Seda on väitnud paljud loomakasvatavad, kes peavad maakarja lehma koos teiste piimatõugudega, et need oskavad enda eest seista ja kindla koha välja võidelda.

Jätkuks eesti inimeselgi samaväärselt kangust ja tahet oma seisukohtade kaitsmisel. Meil aga läheb omavahel pusklemiseks ja teised kontrollivad meie „pürideaia“ tugevust.

Esimest korda haiglas

Olime Taiksese naaberkolhoosis „Edasi“ 1955. a sügistöödel abiks. Tööks oli maha niidetud päevalille vedu farmi juurde silopurustajasse. Maha laadimine oli käsitsi ja kummargil töö, mille ajal minu sooleling, mis oli songaavast veidi väljas, pitsitati kõhukelme poolt. Tegemist oli sarnase olukorraga nagu soolekeerd. Algasid valuhood, jätsin töö ja läksin (väga raskelt) keskusesse, kus kutsuti kiirabi (tavaline UAZ kaubik) ja oligi minek Paidesse. Opereeris dr Pöder. Nädal aega haiglas, paar nädalat kodus ja uuesti Säreverre. Aga varsti hakkas kimbutama kerge palavik ja ei saanud tööl või koolis käia. Oktoobripühadeks sain koju ja pärast pühi läksin Raplasse uuringule, aga ei leitud midagi. Kahtlus püsiva väikese palaviku tõttu jäi muidugi kopsudele ja saadeti Purku maahaiglasse (Väike-Järvakandis) kaheks nädalaks.

Seal oli omamoodi elukool. Mina üksinda meestepalatis, vanem naine naistepalatis. Tema põdes mingit valulikku (närv)haigust, sest oigas pidevalt valjuhäälselt, ka öösel. Paari päev pärast oigamine lõppes, sest ta suri ära. Aga sugulastel oli ilmselt palju tööd ja tegemist, sest veel paar päeva olime kahekesi haiglas. Tualetti pääses naistepalatis. Järgmine kaaslane oli mees, kellel olevat vererõhk 220, mistõttu kulumud kerkisid pulsirütmis. Nii saigi varsti kaks nädalat läbi ja uuesti Rapla haiglasse uuringule.

Ja nüüd olid leiud kopsudest missugused, tumestus siin ja tumestus seal. Hirm tuli naha vahele. Saadeti edasi Tallinna tuberkuloosidisperserisse, esialgu õnneks uurin-gutele. Veel polnud tiisikus kindel. Seal kartsin kõige enam, et saadetakse sanatooriumisse. Miks nii, ei tea. Kõikidele uuringutele lisaks tuli ka „mööka neelata“. Õnneks, nagu kohtusüsteemis, kus ringkonnakohus muudab maakonnakohtu otsuse, Tallinn käis Raplast üle, aga minule (õiget) diagnoosi ei pandud. Kirjutati mingid ravimid ja arvati, et läheb mööda. Peapõhjus oligi selles, et operatsiooni järel olin kõhnaks jäänud, sest sellesse aega langes ka minu kiirem kasvuperiood, olin senini nii klassis kui kursusel üks lühemaid, nüüd hakkasin ettepoole nihkuma.

Läksin Türi tagasi, kelle ettevõttel, ma ei tea, aga saadeti mõneks nädalaks koju (nuumale) kosuma. Tubli hooldaja oli kodus õde Hilja, kes on minust 10 aastat noorem, ja käis aga järel kas toore muna või klaasi sooja piimaga, et õhtuks oleks mul 2–3 toorest muna ja liiter lüpsisooja piima keres. Hilisema eluperioodiga võrreldes olin kolme nädalaga kätte saanud EPA lõpetamise kehakaalu. Aga ema süda ei saanud enne rahu, kui on selge, mis pojalt viga. „Nuumaperioodi“ esimesel nädalal läksime emaga jälle Paidesse, mitte dr Pödra, vaid dr Thompsoni juurde,

kellel oli Eesti parim röntgeniaparatuur. Vaatamata kutschaigusele (ratastoolis) määras doktor täpselt, et vasaku kopsutiiva ääre all on väike tumestus, kirjutas välja retsepti, naljakas, et ravimigi meeles – ftivasiid, mida tuli kuu aega võtta, ja haigus oligi läinud. Reaktsioon vaktsineerimisele jääb surmani.

Linnaelu

Tehnikumi probleemiks oli, et tegevus toimus kahes asumis, Türi linnas ja Särevere alevikus. Vahemaa oli alla kolme kilomeetri, praegu uut teed pidi üle selle, bussiliiklus oli peaaegu olematu, ikka kand ja varvas või jalgratas.

Esimene kursus elas ja õppis täielikult Säreveres, kolm järgmist kursust elasid ja õppisid Türil, aga praktilised tööd toimusid Säreveres. Türil nappis ühiselamu kohti ja õpilased leidsid tavapäraselt linnakorteri, kus elada või ka kostil olla. Nii ka meie neljakesi, kes 2. kursuse sügissemestri käisime Särevarest Türiale, saime lühikeseks ajaks kohad Türil Paide tänav 6 ühiselamus.

Komandant oli Milvi Tammaru, kelle pere elas samas. Tütar Tiina (sündinud 1948), hiljuti veel tuntud Tiina Tamman Londoni lähistelt, jooksis koridoris, põikas sisse ka tubadesse, oli juba siis väga kontaktsaldis. Aga kõige kardetavam kuju oli Jaan Tammaru, meie kiidetud veterinaariaõpetaja. Peaaegu igal õhtul tegi ta tubades ringkäigu, mis oli meile probleemiks. Meist mitu poissi käisid Türi linna rahvatantsurühmas ja harjutused olid õhtuti, rääkimata esinemistest või juba harjumusest käia Türi rahvamajas tantsimas. Et varem sinna pääseda, oli vaja „vana Jaan“ varem kohale saada kontrollimaks meie kohalolekut. Ja selleks olid mõned nipid. Pärast kontrolli tegime riietest või muust materjalist teki alla keha kujutise, et kontrollitav magab rahulikku und. Hiline sissepääs käis ikkagi läbi esimese korruse sõprade akna kaudu, mis neile eriti ei meeldinud.

Tantsuõhtud ei kulgenud sageli ohutult. Mingil põhjusel, mille ajendit ei tea, käis „vana Jaan“ ka rahvamajas kontrollimas. Õnneks oli ta suhteliselt pikk mees ja tänu kiilaspeale oli ta eesruumist märgatav. Olime kiiresti peidus, sageli ka kiiresti ühiselamus, et vältida ootamatusi. Mõnikord riskisime ka pidu jätkata.

Ei tea, kas ajajärgule vastavalt või muul põhjusel tuli õppeaja jooksul uusi ja kenasid õpetajaid nii algkooli kui ka tehnikumi. Kabalasse tulid väga kenad Vilma Tamme-mäe ja Silvi Raadik, kelle kosisid kohalikud kenad noormehed. Huvitav oli see, et Vilma oli meile kauge sugulane ja Silvist sai Saveli, kauge sugulase Gunnari naine.

Samaviisi juhtus ka Türi tehnikumis, sest ka sinna tulid uued õpetajad. Ühel peoõhtul oligi omamoodi ootamatu olukord, et meie kaks uut, noort ja kena naisõpetajat olid peol. Tekkinud „sõjaolukord“ tuli lahendada. Pidasime aru, kas põgeneda, aga ei saa, sest meid on märgatud. Ettepanek oli, et õpetajad ei tohi ühegi

tantsu ajal istuma jääda. Ülesanne sai täidetud, aga hommikul kooli minnes oli ikkagi kahtlus hinges. Nüüd usun, et sama oli ka noortel õpetajatel, et mida teha? Õnneks kõik lahenes rahulikult mõlemale poolele.

Türil elamise „tüüpilisus“ hakkas mõjuma ja kevadel leidsimegi suhteliselt suure toa Vambola tänavas, kuhu mahtusime neljakesi kuni õppimisaja lõpuni. Minu kõik kolm toakaaslast – Sulev Kont, Eerik ja Lembit Pihlak (mitte isegi sugulased) olid Järvamaalt. Pere oli kolmeliikmeline. Isa töötas söökla/restorani riidehoiuks, ema oli kodune ja tütar Luule töötas, aga õhtul laulis restoranis. Pereema teenindas ka meid, vähemalt pärast tunde ootas mõnus soe söök. Selleks tööme kodunt mune, soolatud sealih ja muudki. Ilmselt oli mingi rahaline arvestus veel, kuigi tehnikumi poolt oli toetus 1,50 rbl nägu, kokku kuus rubla ühes kuus.

Kuidagi rahulikult elasime erakas. Käisime ka teistel erakates külas, tihti olid koos erinevate kursuste poisid, kas tüdrukud ka väljaspool ühikat elasid, ei mäletagi. Siiski üks ootamatus on meelde jäänud. Kui Tallinna tänaval sisenesime korterisse, istus mees voodil, kaks jalga kukla taga. Nii lihtne see oligi, tegemist oli Viisu sovhoosi tulevase direktori Kilgiga. Omaette vabadus võrreldes ühikaga oli olemas, aga ei meenu, et oleksime eriti kurjalt seda kasutanud. Muidugi rahvamaja ja Jaan Tammaru oht saatis meid.

Türi rahvamajaga sidus meid kolme, veel Sulev Kont ja Heino Kööki, rahvatantsurühm, keda juhendas Erna Kaasik, hiljem üks Eestimaa tuntumaid rahvatantsupedagooge. Meie sattumine sellesse rühma oli ilmselt seotud tavalistel tantsupidudel kogetuga. Tol ajal vabariigi laulu- ja tantsupidusid polnud, esinesime vaid Türil. Partnerid olid Türi linnast, kes müütsast, kes sidekontorist või mõnest teisest asutusest.

Ühiskondlik tegevus

Tehnikumis ei sattunud ega trüginud ma n-ö juhtivaks jõuks. Meie kahes klassis olid aktiivsed tüdrukud, kes arvatavasti isegi konkureerisid omavahel mõne koha pärast. Sporti tegin võimete järgi.

Eks hinded rääkisid õpetajatele oma keelt ja kuidagi sattusin komsomolisekretäri asetäitjaks. Sekretär oli venelannast õpetaja, kes valdas rahuldavalt ka eesti keelt. Kirjeldada oma tegevust sellel ametipostil ei oska, aga ootamatult vihjas ilmselt sellele tuttav Jaan Tammaru, tolleaegne tehnikumi õpetaja, kui toimetajaga palusime temalt meenutusi seoses minu 60. sünnipäeva puhul koostatava minu esimese raamatuga „Personaalnimestik“ (Tartu, 1998).

„Türi Põllumajandustehnikumi õpilases Olev Savelis märgati loomupärast praktilist käitumisoskust ja juleti ta valida koguni 16aastase noorukina ülekoolilise õpilaste-

õpetajate koosoleku juhatajaks. Tavalisel õpilasel oli raskusi selle ülesandega toime-tulekul. Olev seevastu sai ülesandega suurepäraselt hakkama. Küllap see oligi üks esimesi üldtuntud saavutusi ta edaspidiste õnnestumiste jadas.“

100 aastat Tori hobusekasvandust

Oli aasta 1956. Üksikasju ei meenu, ainult mõned momendid on mees. Oli uhke hobuste paraad, kus valgel täkul ratsutas ees kindralmajor Lembit Pärn. Kasvanduse tallides olid hilisemad väga tunnustatud hobused. Meelde on jäänud Loots, üks viiest Prantsusmaalt imporditud postjee-bretooni tõugu täkkudest, keda ainukesena olen näinud, ja Leidulaps, kes oli üks viljakamatest sugumäradest.

Vanemate albumis on säilinud ühispilt onu Osvaldi perega Tori põrgu avausel. Onu pere põgenes küüditamise eest Massu, mis on Torist pisut üle 20 km Vändra poole. Tore oli kohtuda.

Vabariiklik põllumajandusnäitus

1956. aastal toimus vabariiklik põllumajandusnäitus praeguse Lauluväljaku terri-tooriumil. Laululava oli vana, hoopis väiksem ehitis, pinkidega kaetud ala oli ka väike. Mere poolt vaadates olid tõuloomade ja taimekasvatuse paviljonid laululavast paremal, seal olid ka barakid, kus loomade hooldajad ööbisid.

Näituse kestus oli paar kuud. Ema oli seal tori täku Hangoga. Ilmselt isa tüdimatuse või armukadeduse pärast tuli minul ema asendada ühe nädala jooksul. Oli huvitav kogemus. Näituse kuraator oli põllumajandusministeeriumi loomakasvatuse valit-suse töötaja Herbert Lass, pikk mees, väga konkreetse jutuga, kandis tolle ajale omast vihmamantlit ja sõitis külgkorviga mootorrattal. Tosina aasta pärast oli tema põhitegelane, kes viis mind pärast aspirantuuri lõpetamist EPAs ELVIsse kunstliku seemenduse kesklabori juhatajaks. Tööalasest kontaktist kasvas välja perekondlik sõprus, mis kestis tema surmani.

Hobused paiknesid kaherealises paviljonis (palju öeldud) latrites peadega välja-poole, mistõttu külastajad tavalisel ajal nägid vaid hobuste pead-kaela. Aga külastajaid oli, uurisid nimetahvlitelt andmeid, imestasid ja noogutasid, vahel ka raputasid päid. Ja ühel päeval külastas näitust Georg Ots abikaasa Astaga. Kui nad tulid, tõmbusid tallimehed eemale, kuigi olid valmis seletusi andma. Kui juba Ots, oli valmisolek kõrgemal tasemel.

Georg Otsaga n-ö samaväärset rolli mängis üks eesti raskeveo tõugu kõrb täkk Virumaalt. Päeva jooksul tegi ta mõnegi korra oma trikki. Täkk oli söimele küllalt lühidalt kinni seotud, ööseks lasti pisut lõdvemaks. Sellel täkul oli komme, et kui

keegi jäi tema ette pikemalt seisma (luges nimesilti?), astus täkk paar sammu tagasi ja hüppas siis veidike sõime kohale, lingutades kõrvu ja plaksutas hambaid. See ehmatas külastajat väga, nii ka Asta Otsa, kes taganes, aga kõrge kontsaga kinga alla jäi munakivi, mis viis ta tasakaalust välja ja nii ta potsatas istukile. Georg Ots härrasmeheena muidugi aitas abikaasa üles ja rahustas teda. Aga tallimeestele pakkus huvi kivi ja selle ümbrus, et kas proua jättis maha ka mingi märgi.

Hommik algas hobuste puhastamise ja saduldamisega, et minna näituse alalt kaugemale jalutama sammus, traavis või vahel isegi galopis. Hobustel oli vaja liikuda nagu inimeselegi, muidu jalad läksid paistesse. Tallimeeste žargooniks oli: „Kas täna läheme kusele (Kosele) või peeretale (Piiritale)?“ Kord päevas oli loomade demonstratsioon ringis, kõige vaevarikam oli täkkude esitlus. Tolle aja täkkud olid hoopis ägedamad, neis oli kirge, tahtmist pääseda märade juurde või anda konkurendile „mulli“. Praegused täkkud on enamasti nende kõrval nohikud.

Nädal möödus kiiresti. Uuesti olin näituseväljakul noortäkkude oksjonil, kus ostjaid oli mitmest NLi piirkonnast. Isa soovil pidin esitlema osturingis kolhoosi „Uus Elu“ noortäkk, aga „Edu“ kolhoosi nime all. Probleem oli selles, et Vabariikliku Elusloomade Ostu-müügikontori ja „Uue Elu“ kolhoosi vahel oli väike intriig. Mõni aeg enne oksjoni oli isa laadinud Ülemiste raudteejaamas eelnevalt nende poolt valitud noorpulli vagunisse, aga kontori loomaarst peatas selle, sest noorpulli „nokats“ ei püsinud prepuutsiumis, vaid ripnes pisut välja. Isa helistas kolhoosi esimehele (Harald Olbrei oli tollal EKP Keskkomitee liige), mis teha? Keskkomitee liikme otsus oli pull laadida, mida loomaarst pidi vastumeelselt täitma. Sealt saati oli vimm tuha all ja igal võimalikul juhul näidati kontori võimu. Nii läks ka meie noortäkuga, kes esitluse ajal oli enamasti kahel jalal, mis on oluliselt raskem esitlejale, kui täkk on vähemalt kolme jalal. Oksjonil pakuti hästi, aga laadimine jäi ära, sest selgus, et esitletu on ikkagi „Uue Elu“ täkk, kellel võivat tekkida tikkelluude paksenemine... Mina sain ainult sooja naha.

Leeriskäik Rapla kirikusse 1956. a

Üldine poliitiline meelsus eiras kirikut ja selle talitlusest osavõttu. Mis asjaoludel leeriskäik toimus, võib-olla onutütarde, kelle vanemad rehabiliteeriti kulakuseisusest, eestvõttel. Ja olimegi kolmekesi, Urve, Helle ja mina, Rapla kiriku sajakonna leerilapse hulgas. Ega polnud suurt aega piibliõppusel osalemiseks, kümme käsku ja palvetekst said küll pähe õpitud. Naabertaludes peeti korralikud leeripeod maha.

Suureks üllatuseks oli, et info minu tegevusest ei jõudnud 50 km kaugusele Türi. Teema ei tulnud seal jutukski.

Tehnikumi lõpetamise lõpusirgel

Pean tunnistama, et minul õppimisega raskusi ei tekkinud. Õppimine ja sage eksamite andmine hoidis noore inimese joonel. Kuidagi varsti kujunes minust väike konsultant enne eksamit, kui arutasime küsimusi eelnevalt läbi. Sama saatus saatis mind ka EPAs. Üldaineteks ei jagunud liialt aega ja see lühem programm sobis mulle hästi. Küllalt kõva olin saksa keeles, sest Vilma Tammemäe (Mahlberg) andis tubli baasi Kabalas alla (sellega libistasin ka EPA läbi). Häтта jäin alles enne aspirantuuri astumist, mil võtsin saksa keele uuesti käsile.

Eksameid meil jätkus, talvel ja kevadel, aga see hoidis meid joone peal. Ei mäletagi, et oleks õppetöö tõttu kahe klassi peale välja kukkunuid olnud. Tollal mõned siiski kadusid nimekirjast, aga oli aeg, kus poliitiline kontroll oli tugev.

Meenub üks seik seoses eksamitega. Tihti sõitsin eksamite vahel koju. Ükskord oli juhus, et tehnikumist helistas keegi õpilastest ja kontrollis, kas tean eksamiaja muudatusest – hobusekasvatuse eksam oli ootamatult tõstetud päev varasemaks. Muidugi ma ei teadnud. Harju-Kabalast Türiile sõit oli päris vaeva-, aga kõige enam aeganõudev tegevus. Lehtilt hobusega (enamasti täkuga) Koikse jaama, kust Virtsu rongiga Raplasse. Seal tuli oodata 3–4 tundi. Õnneks, pererahvale ilmselt ka tüütu, oli raudtee lähedal ema sugulase Elfriede Pommeri kodu, kus oli mõnusam aega viita. Edasi läks sõit rongiga Tallinn-Türi suunal, kus 50 km läbimiseks kulus üle kahe tunni, sest peatused olid pikad – Keavas 12 minutit, Lelles 30 min, Kärus 21 min ja Kolus 12 min ning Türiil, mis pole enam tähtis, veel 28 min. Selle lühikese vahemaa kohta tuli üle 1,5 tunni. Tänapäeval saab autoga julgelt teha edasi-tagasi sõidu või isegi kolmanda otsa. Tol ajal see ei klappinud.

Sain isaga kokkuleppele, et meie pere õpilasel ei saa hobusekasvatuse eksam tege-mata jääda. Väljapääsu pakkus mootorratas IŽ-49, mille isa sai üleliiduliselt rahva-majanduse saavutuste näituselt preemiaks. Sellega olin sõitnud, kinos käinud, isegi Valgu jões vähil. Juhiluba mul muidugi polnud, aga vahele ei olnud jäänud, miks peaks nüüd. Aga selgus, et kütust on vähe. Tol ajal toimus tankimine kolhoosi keldris, mis oli kõvasti lukustatud. Võtmed käes, bensiini õli segatud ja paak täis, kelder lukus, ja nii läkski sõit Säreveere poole lahti. Ei jäänud lubadeta sõiduga vahele, eksami tegin väga hästi ja sai ka puhatud, kui ootamatult selgus, et unustasin kolhoo-si kütusekeldri võtmed ära anda. Kolhoosis oli ainult paar autot, aga needki kütu-seta. Oli tohutult häbi, aga suurt lamenti ei tekkinud. Tänu „tutvustele“ ja minu suhteliselt heale mainele.

Türi tehnikumi lõpetamine

Lõpueksamitest mäletan loomakasvatuse eksamit, kus riigieksamikomisjoni esimees oli pm-knd (hilisem pm-dr) Vambola Laanmäe. Komisjoni käes oli ka õppetöö hinneteleht, mis minul osutus eriti üksluiseks (kasutati vaid ühte hinnet). On meeles, et Laanmäe kuidagi elavnes, aga lisaküsimuseks tuli „Miks bankiivakana kaagutab pärast munemist?“. Polnud õppetöös midagi sellest kuulnud, aga vastata tuli ja vastus oli: „Annab kukele aru, et munes ühe muna.“ Ilmselt rahuldab vastus esimeest ja liikmeid, tehnikumi lõpetasin kiitusega, mis tagas sisseastumiseksamiteta pääsu EPA zootehnikateaduskonda.

Lõpupidu oli tehnikumi saalis 1957. a juuli viimasel päeval. On meeles, et kased olid veepangedes, kuhu oli ära peidetud ka midagi keelatud. Kuidas see sealt märkamatult klaasidesse jõudis, pole meeles. Oht tekkis, kui tuli info, et õpetajad lähevad meie nn tagavaraladu kontrollima. Õnneks olid minu vanemad autoga kohal, kuhu suutsin keelatud joogid peita.

Ainult 5% lõpetanutest ehk kaks võisid minna edasi õppima. Üks koht oli minu käes, teine, ka kiitusega, oli Ilme Lagenurm. Noortel meeslõpetajatel oli ootus pääseda sõjaväeteenistusest, kui EPAsse sisse saada. Lõpuõhtu järgsel hommikul startis grupp noormehi Tartu suunas, sest 1. augustil algasid sisseastumiseksamid. Õhtuks olid nad Türi tagasi mingil põhjusel, vist puudus 5% toetav kiri. Hiljem katsetasid meie lõpetajad veelgi, statsionaaris lõpetasid Rein Grauberg ja Mati Rohtla ning Enno Siiber kaugõppes.

Eesti Põllumajanduse Akadeemia

Mis erialale?

Kui oli selge, et EPAsse sisse saamine on kindel, oli ikka huvi pääseda veterinaarriiadesse. Praktiseerimine isa kõrval ja Jaan Tammaru julged ettevõtmised tehnikumis olid minus ärgitanud huvi loomaarsti kutse vastu. Augustikuu 1957. aastal pakkus aega asja uurimiseks. EPAs ei tundnud vanemad kedagi, õigemini kaudselt prof Julius Tehverit, kes oli varem Toris, aga nüüd EPAs. Gabriele Tehver oli jäänud Torri, temaga olid emal tihedad sidemed, aga Julius Tehver oli hoopis teist tüüpi ja temaga tutvus väga õrnake.

Õlekõrreks osutus ETA Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi direktor pm-knd Adolf Mölder, kes töötas varem Eesti punase karja tõulavas. Ta oli varem korduvalt käinud mootorrattaga Lehti talus punast karja hindamas. Ja tõesti oli meie talus eesti punase karja sugulava. Kord viis ta emagi

Tallinna lähedale isaga kohtuma. Pärast kollektiviseerimist määrati riigi poolt loomatöugude perspektiivsed piirkonnad ja Rapla rajoon jäi eesti mustakirju tõu aretuse piirkonnaks. Punaseid lehma paaritati mustakirjute pullidega, kelle järglased olid valdavalt musta värvusega. Ka meil kodus peeti mitu aastat musta lehma. Adolf Mölder käis uurimas ristandpõlvkonda, kas heteroosi on võimalik tõestada.

Ja olimegi isaga Vanemuise tänaval instituudi direktori juures. Usun, et Adolf Mölder konsulteeris prof Aarne Pungaga, kelle ta vahetas välja alles aasta tagasi direktori kohal. Kahjuks oli info ühesuunaline, et zootehnikasse saan eksamiteta, aga veterinaariasse saab küll, sest olin 5% sees, kuid tuleb sisseastumiseksamid teha (need juba käisid).

Tegin studiumi jooksul veel ühe katse eriala vahetada. Teise kursuse talvel oli anatoomia eksam prof Elmar Vaule, kes oli veterinaariateaduskonna dekaan. Tema erilist isikupära eksamil meenutavad loomaarstid oma kogumikus „Meenutusi seoses 170. aastapäevaga“. Eksam läks edukalt, rääkisin oma huvist üle tulla, võttis matrikli tagasi, vaatas eelmisi sessioone, läbi viied, ja pooldav lubadus oligi käes. Teha tulnuks paar-kolm lisaeksamit.

Tõrge tuli hoopis prof Aarne Punga poolt, kes oli zootehnikateaduskonna dekaan. Põhjendus oli omapärane, et ta oli kohtunud kusagil minu isaga ja rääkinud minu soovist üle minna. Isa polevat minu soovi pooldanud, seepärast ei saa ta lubada mul üle minna. See on bioloogilise või hilisema akadeemilise isa vassing ja kes selles süüdi, ma välja ei selgitanud. Loomaarste tuli meie peresse hiljem ridamisi, õde Hilja, tema poeg Alar ja tütar Enel. Hiljem rahunesime kõik, sest 1980. aastatel õpetasin veterinaaridele geneetikat ja tõuaretust.

Õppetöö algus

Oli teatatud, et 1957. a septembris oleme kolhoose abistamas, milleks vajalikud tööriided ja varustus tuleb kaasa võtta. Neli aastat oli reisilemineku ja kodunt äraolemise praktikat, seega probleeme polnud. Keerukam oli Tartu linnas orienteerumisega. Isaga käik oli arvatavasti teine, sest tehnikumi ekskursionist mäletasin turuhoone juures olevat pontoonsilda. Üle selle ilmselt sõitsime Jõgeva sordiaretusjaama suunas.

Augustikuu eelviimasel või viimasel päeval Virtsu-Tallinna suslaga Tallinna ja edasi juba laiarööpmelise rongiga Tartu. Muuseas, see marsruut jäigi põhiliseks liikumise võimaluseks. Bussiliiklus arenes Tartust Virtsu ja Haapsallu pärast 1962. aastat, aga meie studium oli siis juba läbi.

Vaja oli leida kaks asutust: dekanaat Leningradi (suupärasem praegune Narva) maantee 84 ja ühiselamu Jaama tänav 71. Riiamäele veel asja polnud. Narva mäel sai

sisse möllitud ja kaasa anti vajalik info. Tähtsam oli, et 1. septembri hommikul siia tagasi ja läheb sõit Valgamaale, ajutise öövarju saan Jaama intris. Huvitav, et see oligi elukohaks seitse aastat: viis stuudiumi- ja kaks aspirantuuriaaastat. Tuba oli 22, kus oli neli voodit ja hiljem selgus, et toanaabrid olid päris kõvad elumehed, aga millegagi oldi miilitsa käes. Hetkel üks öö ja neljaks nädalaks minek kolhoosi abistama. Tagasi tulles leidsin koha 40. toas.

Esimesel õhtupoolikul sai tehtud tutvumising, kuid tuttavaid ma ei kohanud, kuigi EPAs õppisid Türi tehnikumi lõpetanud. Silma jäid Vanemuise varem, meenutus sõjast, aga üle tollase Aia tänava oli kena tantsuplats, kus õhtul mängis orkester. Muidugi olin kohal ja puánt oli selles, et viisakas noormees saadab viimase tantsu-partneri ka koju. Meelde on jäänud Pääsukese tänav, kust tuli tagasitee leida Jaama tänavale. Tartu linna tundjatelgi on kahte aadressi jalgsi keerukas ühendada, aga esmakordselt ja öösel, oli see alles keeruline. Ühiselamusse sain sisse, mis stuudiumi ajal oli hoopis keerukam.

September Valgamaal

Esmaspäeva (ilmselt?) hommikul oligi lahtine veoauto ristipidi pinkidega Narva mäel kohal ja peale ronis pool kursust ehk 25 üliõpilast. Sõit läks lahti läbi Tartu linna Valga suunas. Eks algas ka piidlemine, kes siin ikka on. Teised olid sisseastumiseksamite ajast, mõned juba nende eksamite ettevalmistuskursustest tuttavad, mina täielik valge vares, sest ei olnud osalenud neist üheski.

Silma jäid kaks selli oma tegevuse ja sõnavaraga, ka laulu ülesvõtmisega. Kohapeal saime teada ka nende nimed, Tõnu Toim ja Enn Mõttus. Tõnul oli heledast vasi-kanahast lendurimüts, mis sai hiljem hüüdnime „kondoom“. Tõnu oli küllalt rahutu ja kõneles palju. Anekdoote tuli temalt lõputult. Enn oli vaiksem, aga kui suu lahti tegi, tuli sealt midagi andekat ja laulu ülesvõtmine oli talle naljaasi. Olime mõne aja sõitnud ja aru saanud, et sõidame väga aeglaselt. Enn roniski kabiini lähedale ja koputas katusele. Autojuht keeras akna alla ja Enn palus tal teepervele võtta, et hobusemees tahab mööda saada. Tuntumad eesti laulud said läbi võetud ja olimegi Karula kandis kohal.

Meid ootas väike tühi talumaja, üks tuba tüdrukutele, teine poistele ja kindlasti kolmas meid saatnud laborandile. Esimese vahetuse korraldas söötmise kateedri vanemlaborant Antonina Kiis ja teise vahetuse keemiakateedri vanemlaborant Ellen Kaeramaa. Ja muidugi köök, panipaik ja kelder. Tubades põhust alus seina ääres, mingi riie üle, ja seal me magasimegi.

Kööki oli vaja kahte kokka, sest kolhoosi poolt polnud kedagi. Tüdrukute rivistusel paluti ette astuda, kel on söögitegemise kogemusi. Arglikult astusid ette Maie

Tõrvand ja Miina Veelmaa. Hiljem selgus, et Maie oli läbi teinud elukooli Siberis ja Miina kui noorim laps peres pidi süüa tegema, kui teised olid põllul või heinamaal. Küsimus oli millega ja millest? See jäigi põhiküsimuseks ja kokkadele meeolehärmi valmistajaks. Vähemalt veerand meie töörühmast olid esimest korda kodust väljas ja võõra söögi peal, seni olid olnud ema hoole ja armastusega valmistatud toidu peal. Neilt tuli kriitikanooli sageli, sest mõnigi neist oli esmakordselt tõsise füüsilise koormusega tööl, milleks oli käsitsi linakitkumine. Usun, et paljudki tegid seda tööd esmakordselt. Ilm oli tol aastal hästi vihmane, allpool märg lina ja ülalt vihm lisaks. Riiete kuivatamiseks olid väga napid võimalused, vahel tuligi hommikul pugeda niiskettesse riietesse. Majandipoolseks töökorraldajaks jäi brigadir Jaan Jantsikene.

Aga nüüd ikkagi millega ja millest süüa teha? Aegapidi said kohale potid-pannid-anumad, sööginõud ja -riistad. Sümboolseks sai üks alumiiniumkahvel, millel üks külgmine haru oli murdunud. Seda nähti söögi ajal naabripoisi käes, kes oli natuke teistsugune. Kui kellelegi see sattus, millegipärast jäeti kohe kõrvale.

Toiduainetega oli küllalt kitsas. Üksikasju ei mäletagi, aga kott jahu, kott kartuleid ja ka muid juurvilju, odrakohvi millegagi ja mõned tangained. Leiba-saia ja piima toodi üle päeva. Ja liha... Kohale toodi terve kesik, kellel piisavalt karvu veel küljes, aga ikkagi tapetud. Siin algas minu soolo. Olin seatapmise juures sageli olnud abiks, ka karvavõtmisel, aga lihakeha tükeldamisel mitte, see oli isa pärusmaa. Tähtis on nägemine ja kahe särasilmse neuu innustus andis julgust. Kesik saigi tükeldatud. Küsimusele, kuidas teil (Miina on ju abikaasa 1962. aastast) see algas, vastan, et köögist poolkarvase sea tükeldamisest. Kokkasid tuligi aidata ja ka lohutada, kui toiduainete ja toidu ühekülgisusest tingitud kaaslaste nähvamised ületasid taluvuse piiri. Miina „lohutamine“ seal alguse saigi ja kestab siiani.

Kuidas me oma rühmas tuttavaks saime? Polnud muud teha, kui palusime tüdrukutel kirjutada paberile oma eesnimi ja kinnitada magamiskoha seinale. Sellest oli kasu, sest nägemismälu on paljudel parem, kui seda on kuulmismälu. Kui tahtsid põllul kedagi nimega kõnetada, mõtlesid, kus oli tema magamiskoht ja mis nimi oli seinal. Aitas, vahel läks küll mööda.

Pool kursust oli meist Kaagjärve lähedal. Nendega juhtusime kokku seal rahvamajas kinos käies, sest pärast oli ikka tantsuõhtu ka. Mäletan sellest ajast Jüri Kulbinit, kellega saime hiljem väga headeks sõpradeks ja tööl kolleegideks (ENSV ATK esimehe asetäitjad). Aga Kaagjärvel tormas ta tantsupõrandal mulle otsa ja vabandust ei palunudki! Ilmselt oli tung jõuda sobiva tantsupartneri juurde suurem, kui keegi, kes ette jäi.

Linakitkumine oli muidugi üksluine, aga oli ka muid töid. Sattusime ühel päeval aidast vilja vedama, kuhu, ei mäleta. Enne tuli vili kotti ajada, seda tööd mäletan algkooli ajast, kui enne kooliminekut tuli kotti avatud hoida, kuhu isa vilja ämbriga

kallas. Samaviisi töötasime aidas, aga laul käis kaasas. Jantsikene oli sellest häiritud ja tuli meid korralt kutsuma, millele Enn vastas: „Iga rott ei kõhi!“ Kõik naersid, Jaan mitte, aga Enn sai endale stuudiumi ajaks hüüdime „Rott“. Lõuna-Eestis olid populaarsed metsakohin ehk puskar ja eeter, need omavahel segades andsid liikva ehk õuhka. Jaani saatis eetrilõhn alati, kuigi joobunu tunnuseid ei märganud. Põhja-Eestis räägiti, et küsiti Lõuna-Eesti perenaiselt, miks sa eetrit jood? Vastus, muidugi võru keeles „Pole aega purjus olla.“ Eetriuim kaob kiiresti. Lõpupidu oli siiski ainult puskariga, mida osati lõunas paremini ajada kui Eesti põhjaosas.

Esimesed õppenädalad

Neli nädalat möödab, kodus käidud, tartlased koju jäänud, teised ühiselamusse, ja esimesele õppetöönädalale. Selgus, et 50 üliõpilast on jagatud nelja rühma, ei teagi, mis põhimõtetel. Üks oli selge, et kolm rühma olid inglise keele õppijatest, kusjuures üks poistest ja kaks tütarlastest, ning teine (seal minagi) oli saksa keele rühm, kus tüdrukud ja poisid koos. Igal rühmal oli vanem, aga hoopis suur üllatus oli, et minule omistati kursusevanema tiitel. Ei tea, kelle soovitusel, aga tiitel jäigi viieks õppeaastaks, ja nii see on jäänud siiani.

Veel teine üllatus, juhendajaks-kateedriks kinnitati NLKP ajaloo ja filosoofia kateeder, hiljem selgus, et isegi kaheks aastaks. Vahetult kohtusime dotsent Arnold Tolgiga, kellest on EPA lõpetajatel paljugi meenutada (siin ka õppejõudude osas). Kolmandast kursusest alates usaldati meid eriloomakasvatuse kateedri kätte. Sellest oli juba erialalist kasu. Praegune professor, tollal zootehnik Harald Tikk oli tudengite suhtes arusaaja, samas ka distsiplineeriv.

Esimese kursuse sügissemestri esimestel nädalatel oli põhiraskus, kuidas üles leida järgmine õppetöökoht. Mõnevõrra aitasid Tartust pärit üliõpilased, aga suurest õppehoonest leida õige auditoorium käis ka neil üle jõu.

Kui tunnete Tartu linna, siis kujutate ette, millega tegemist. Ühiselamud olid Jaama tänav 71 (poisid), Pioneeri (praegu Munga), Riia mäel ja hiljem ka Nooruse tänaval (tüdrukud). Õppetöö toimus Narva ja Riia mäel, Laial tänaval, Vanemuise tänav 46 zooloogiamuuseumis, TRÜ pea- või keemiahoones. Bussiliiklus oli hea, kui Jaama tänavalt oli vaja Riia mäele, muidu ikka kand ja varvas. Õnneks valmis 1957. aastal Võidu sild, oli ka pontoonsild botaanikaia nurgal, aga mõlemad jäid vajalikest kiirmarsruutidest kõrvale. Jalakäijate sild avati alles 1961. aastal. Selle asemel oli silla kohast veidi ülesvoolu paadimees, kes viie kopika eest parkümmend reisijat korruga üle Emajõe toimetab. Sama moodust kasutati uuesti 2021. a Supilinna kohal. Kuidas leidsime lahenduse, ei tea, aga 15 minutiga olime vajalikus kohas. Õnneks Tähtveresse polnud veel asja.

Jaama tänava 71 ühiselamu

Suhteliselt kõige lihtsam trass, umbes üks kilomeeter ja 10 minutit, oli poiste ühiselamust Narva mäele, kus õnneks toimus suurem osa erialale lähedasest õppetööst. Seepärast olidki ühiselamus veterinaaria ja zootehnika tudengid, ka mõned agronoomia erialalt.

Kahekorruseline vinkelhoone oli nagu loodudki ühiselamuks. Viimase toa number oli 47 ja see asus keldrikorrusel, seal oli ka ühiselamut hooldava perekonna korter. Enamasti olid neljakohalised toad, mõned kolme- ja üksikud ka kahekohalised, aga paar tuba ka kümnekohalised. Nendes toimus ikka naljakaid, aga ka halenaljakaid olukordi. Nendesse tubadesse sattunud otsisid võimalust kolida väiksemasse, kahe-toaline oli unistus. Minul täitus see alles aspirantuuri ajal, aga kolmesesse 25. tupa saime kolmandal kursusel koos juba tutvustatud Kudinalt pärit Enn Mõttuse ja Vägevalt pärit Arvi Kallakmaaga. Olin ja olen siiani Jõgevamaa meeste mõju all.

Sissepääsu vastas oli valvuriruum, seal ka ainuke telefon, ja kahele poole läks koridor, kus tudengite toad, samaviisi teisel korrusel. Päeval oli majas komandant Irene Kuusik, endine Raadi õppe-katsemajandi direktor. Õhtul aga naisvalvur. Kella 23-st läks välisuks lukku, aga keldrikorruse uks oli tagavaraks.

Olen siiani igal võimalusel kiitnud ühiselamu ühistulist tegevust, mis päästis või vähemalt turgutas mehestuvate isendite sageli ebatervislikku eluolu. See on supiühing, peaks uurima, et äkki oli ainuke keerukal ajal. Ligi 150 noormeest olid ühingu liikmed, maksid kuus liikmemaksu, mis kattis supikeetmise kulud. Need kujunesid kokaproua väikesest tasust ja supikomponentide maksumusest. Viimane oli ka väike, sest kartulid, kaalikad, porgandid jm juurvili koguti ühistöö käigus kusagilt majandist ja supikondid kindlustasid veterinaariatudengid Tartu lihakombinaadist praktika ajal. Pole päris kindel, aga liiter suppi maksis tudengile alla 20 kopika. Lihtsalt lust oli pärast loengut vastu võtta soe supp, millest jäi õhtukski reserv. Aga supisöömine on väga tervislik ja seetõttu vajadusel võiks eelistada praele.

Köögis oli kuuekohaline puiduküttega pliit, mis pärastlõunal oli pidevalt töös. Lepiti kokku, kes lõpetab, annab teada nii, et hüüab õuepoolsest aknast. Seejärel tuli järgmine söögivalmistaja ikka supile lisaks. Nii oli 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate alguses, aga teisel poolel, kui elasin perega Jaama intris aspirandina, oli minu abikaasa sageli ainuke, kes all pliidiil süüa valmistas. Vanemate materiaalne kindlustatus oli kasvanud ja üliõpilased sõid juba väljas.

Bridž oli populaarne kaardimäng, tolle aja tudengid oskasid kõik seda mängu. Mõnikümme aastat hiljem räägiti saskust (saaskopist ehk lambapeast), kuid mitte bridžist. Kui vaja oli kokku saada neli kätt, hüüti koridoris ja varsti oli punt koos. Tihti mängiti hommikuni, aga loengutelt ei puudunud. Tuba aga haises sigareti-

suitsust ja et õhus oli küllalt niiskust, moodustus omamoodi spetsiifiline lõhn toas, mis jäi ka riinetele külge.

Tegelikult oli ühikas ka neid, kes sageli loengutelt puudusid, ja enamasti kukkusid need siis EPAst välja. Meie rühmas oli Ljoša (Leonid Legonkov), kes oli sõjalenduri poeg ja Ukraina päritolu, kuid ta ei viitsinud eriti koolis käia, eriti saksa keele tunnis. Tulime ühikasse, Ljoša „juba“ üleval, küsib, kas teda küsiti, muidugi küsiti. Tema reaktsioon oli „Jälle ei vedanud.“

Ljošaga oli meile naljakas, temale mitte, lugu Orumäel lambakasvatuse väljasõidul. Sügisel oli ilm jahe, vaja sooja teha. Jooksmisele lisas vürtsi kaaslaste selili laskmine, milleks üks lasi kellegi selja taha kápuli, teine eestpoolt tõukas, ja oligi kaaslane „sussid püsti“. Nii juhtus ka Ljošaga, aga õnnetuseks maandus värskesse lehma-kooki, sest lehmad olid enne lambaid põllul käinud. Ljoša tõusis, vaatas oma uut mantlit ja küsis „Olev, kas tead, kes tegi? Ma tal mandibula (lõualuu) ära keeran.“ Pea raputus, aga võtsin osa. Tänu Ljošale on paljudele lõualuu ladinakeelne nimetus meeles.

Üldainete õppetöö toimus osaliselt Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) õppehoonetes, füüsika peahoones, keemiad keemiahoones ja zoologia Vanemuise 46 jm. EPA õppehooneteks olid nn vetblokk (Leningradi mnt 84 ja 86 ning lisaks veterinaaria õppehooned Vene tänava järgi), peahoone (matemaatika, punased ained) ja üksikud auditooriumid ka linna raekojaplatsi ääres. Paralleelselt toimusid loengud ja praktikumid. Loengutel pidi kursusevanem märkima puudujad ja võtma õppejõult allkirja. Esimesel kursusel oli kohalolek päris hea, hiljem oli puudujaid rohkem. Siin pidi kursusevanem hakkama reguleerima puudujate nimekirja nii, et kellelegi ei saaks puudumine saatuslikuks. Mäletan, et kord ei tahtnud prof August Muuga allkirja anda söötmissõpetuses. Mõtlesin, et tabas ära, et vähem on kirjas puudujaid. Aga tegu oli hoopis minuga, millele ta viitas, et „Teie puudusite ka.“ Panin kirja ja allkiri käes. Praktikumides olid arvepidajad rühmavanemad, seal oli nivelleerida keerukam, sest auditooriumis oli inimesi vähem ja õppejõududele hakkasid näod ja nimed juba meelde jääma. Nagu Ljošaga saksa keeles sageli juhtus, mis viiski ta hiljem kaug-õppesse, aga seal ta siiski lõpetas.

Eksamisessioon oli ikka talvel ja kevadel ja eksamite tulemustel oli suur tähtsus, sest tulemustest sõltus, kas saab stippi või ei. Ja paljudel üliõpilastel oligi stipendium ainukeseks sissetulekuks, sest vanemad töötasid majandites, kus töötasu oli olematu, naturaaltasu kaasa panna oli keerukas. Tartus oli siiski ka üks nn tööbõrs, kus tudengid võisid lisa teenida, ja see oli raudteejaama kaubakontor. Seal värvati tööjõudu vagunite tühjaks või peale laadimiseks, sest mehaanilist jõudu polnud. Paljud noormehed olid peaaegu püsitöötajad.

Isegi stipipäev oli mitmele noormehele sarnane tulevase palgapäevaga. Kalev oli tugev Saaremaa noormees ja stipipäeval sõi kõvasti. Väidetavalt läks Narvamäe sööklasse ja palunud terve menüü jao (3–4) praade, üks ikka „kangemat“ ka. Vähemalt nädal enne järgmist stippi tuli päevas läbi ajada vaid piima ja leivaga.

Asjalikult stippi kasutades saadi kuu aega hakkama, vähemalt toidu see kindlustas. Tolle aja stipp ja toiduhindade suhe oli oluliselt mõistlikum kui praegu. Kui 1961. a rahareformi järel oli stipp 14 rubla, võis lubada endale vähemalt korra raudteejaama restoranis lõunastamas käia. Kolmekäiguline lõuna ja 100 g konjakit, kolmest rublast sai kopikaid veel tagasigi.

Kas Kasahstani uudismaale või Saaremaale?

Nikita Hruštšovi Kasahstani uudismaapoliitika sai alguse juba 1954. aastal. Teise kursuse sügisel septembrikuus toimuks tavapärase õppetöö, aga 1958. aastal oli kõik teisiti. Kevadel algas rühmade komplekteerimine, kuhu liitusid mitmed kursusekaaslased. Kogemused näitasid, et lisaks reisikihu rahuldamisele oli ka majanduslik pool – teenitud teravilja võisid kaasa vedada või kohapeal maha müüa. Siit on tudengile tagatis õppeajaks. Pole statistikat, mitu meie kursuselt uudismaale sõitsid.

Hoopis ootamatum oli, et 1958. aastal suunati põllutöödele appi EPAst ka teine kursus. Minul oli taskus „Uue Elu“ kolhoosi taotlus, et tuleks sinna appi, aga kui selgus, et meid saadetakse Saaremaale, siis see kiri sinna tasku jäigi.

Uudismaalt mahajäänud kursus jagati kaheks ja mõlemad rühmad (jaotus polnud õpperühmade järgi) viidi Valjala lähistele, kus Saklas organiseeriti 1947. a esimene kolhoos Eestis. Esmakordselt Saaremaal, tunne oli, et maastiku ja rahva erinevus polnud ainus, kohe õhk on teine – ikkagi mereõhk. Meie rühm peatus Kõnnus 1905. aasta revolutsionääri mälestustahvliga varustatud majas. Seal elas ka vanem mees, ei tea, kas ta oli revolutsiooniga seotud. Tudengid olime omavahel tuttavad, sest esimene kursus koos läbitud, ja uusi tulijaid polnud. Millegipärast meie rühma saatja vanemlaborant, ikka NLKP ja filosoofia kateedrist, ei sekkunud töökorraldusse. Seda ei teinud ka teise rühma saatja dotsent Uno Uri, kel ei klappinud koostöö oma rühmaga ja ta tuli meie juurde. Need töökorralduslikud kohustused tulid minul kanda.

Kokkade töö lahendati rahumeelsemalt kui Valgamaal. Oli kohalik kokk ja meie tüdrukud olid korda mööda abiks, polnud enam Valgamaa rasket olukorda. Süüa saime palju paremini. Ka korralik söök jätab järele jäägid, mis tuleb „heasse kohta“ viia. Välikäimla oli kahekohaline, mille rakendamine „tõsisemaks“ tööks eeldas kahe isiku kohalolekut. Järelikult eeldas see läbirääkimisi, milleks olid vastavad hüüded.

Saarlase viisi oli „kena“ üritus, sai maailma asju arutada. Segapaare selles „asutuses“ ei mäleta.

Töö oli Saaremaal meeldivam, põhiliselt sügised koristustööd, nt põhu kuhjadesse panemine, aga ka kivide koristamine jm sarnane. Midagi sellist äkilist ja hädasti abivajavat tööd polnud. Meile tööandjaks oli väga mõnus Saaremaa mees Heino Pärn, hilisema loomaarstist dotsendi Hiljar Pärna vend või veel noorematele tuntud ärimehes Aivo Pärna onu. Meie koostöö sujus kenasti, nagu saarlane ütleb. Heinole pakkusid silmarõõmu ka meie tüdrukud, sest oli ta ju vaba mees. Meeleldi oli meil külaliseks, sest olid üritused, mis seda võimaldasid. Tihti toredad ja head inimesed leiavad ootamatu lõpu. Nii ka Heino, teda tabas rikošetist kuul, mis polnud määratud temale.

Nii siis mõned seigad Saaremaa elust. Esmalt kohtumine saare õllega. Elektri pääs maale oli Rapla kandis 1940. aastate teisel poolel, Saaremaal olime 10 aastat hiljem, ja igal pühapäeval (laupäev oli tavaline tööpäev) vahetasime Saaremaal elektriliini poste. Ootamatult ruttu, äkki Saaremaal varem, tuli postid vahetada. Aga tore töö oli, eriti õhtune osa, kus oli söök ja saare õlu. Olgu märgitud, et ühelgi õhtul hundi-jalavett mängus polnud, aga õlu tegi sama töö. Kuid õlletegijaid oli mitu. On teada, et saare õlu on hele ja kange, aga maitselt erinev. Kohalikud mehed, kellega olime mõne päeva põldudelt maakive ära vedanud, ütlesid esmaspäeval ühe õlletegija nime ja lisisid, et kurat, jälle on ta angervaksa lisanud kanguse saamiseks, mitte kuidagi sees ei seisnud. Meie nii spetsid polnud. Ühel pühapäeva õhtul oli rohkem saare rahvast koos. Üks naine tuli õuest ja tõi teisele pirne. Saaja arvas, et pirnid on kuidagi soolased. Põhjus selgus, kui ta ise väljas käis. Maja ees oli suur pirnipuu ja sinna alla ka põis tühjendati ning samast kõrvalt ka pirnid korjati. Siit ka soolasus.

Pirnipuud ja teised luuviljalised olid küll kõrged, mandril selliseid ei nähtud, sest 1939/40. aasta talv oli teinud puhta töö. Olime ametis pirnide kättesaamisega kõrge-matelt okstelt, selleks viskasime lühikesi kaikkaid okstesse. Parasjagu läks mööda meie maja püselanik ja lausus „Jõudu, aednikud!“ Edaspidi kasutasime teisi meeto-deid.

Saaremaa looduse rikkust kogesime ka sarapuupõõsastelt pähkleid korjates. Oliigi väga hea pähkliasta ja pähklid küpsed, mis raputamisel alla langesid. Ole mees ja korja! Õppisime veel üht. Pähklid koos meiega ootasid ärasõitu nädalapäevad, aga pähkliussid ei tahtnud mandrile reisisida, pugesis välja. Tuligi auguga pähklid koos ussidega maha jätta ja terved pähklid reisisid mandrile.

Septembri teisel poolel tuli meile teade, et kolhoosiaega on pikendatud ligi paar nädalat. Alul oli pettumus suur, aga pikka mööda rahunesime, ja hiljem kui saime teada põhjuse ja selle tagajärjed, olime ülimalt tänulikud. Tartus oli puhkenud lastehalvatuse puhang. Kui meie Tartusse jõudsime, oli olukord juba kontrolli all.

Hiljem oleme kohanud päris mitmeid haiguse läbi põdenuid, kes pääsesid eluga, aga alatiseks jäänud funktsionaalse häirega. Meil oli õnne.

Mäletan tagasisõitu trassil Kuivastu-Virtsu, ei mingit parvlaeva, tavaline kaluripaad, aga mahutas meie ja veel veterinaaride 2. kursuse rühma. Oktoobri algusele täiesti tüüpiline ilm, hästi tugev tuul ja ka vihmasadu. Paadi kõikumine ja hüplemine andis aga hoogu eelmisel õhtul manustatule väljatulekuks, eriti paistsid silma tulevased veterinaarid.

Nendest kahest kolhoosibistamisest on jäänud kogemus, et alles ööpäevaringse kooselamisega saad teada (mitte ainult abikaasast) kursusekaaslastest, kes on kes. Ainult loengutel kohtumine näitab jäämäe veepealset osa, aga mõnelgi pole veelune osa nii kristalne.

20. sünnipäev kodus

Teise kursuse novembris oli minu esimene juubel, sest 20 sai täis. Selleks võtsime ette reisi Lehtile, minu vanemate juurde rühma kursusekaaslastega, noormehed ja Miina. Meil oli juba väike mehkeldamine Valgamaalt käima läinud. Aga emal-isal oli ajutööd ära arvamaks, kelle pruut Miina on. Vist oskasime jälgi segada, sest nad õiget „diagnoosi“ panna ei osanud.

Tagasisõidul, ikka Koiksest Tallinna, sealt Tartu suunas juba laiarööpmelisega. Ilmselt oli meil kaasas ka joovastavat, sest reis kulges mõnusalt. Tapal, kust hiljem Miinaga sõitsime Huljale tema vanemate poole, oleks õnnetus juhtunud. Keegi läks vagunist välja vaatama, et kuidagi liiga rahulik, sest reisijaid ei liikunud. Selgus, et meie vagun oli rongist lahti haagitud ja oleksimegi jäänud sünnipäeva Tapa raudteejaama pidama. Kiire ümberasumine päästis minu sünnipäevareisi ja jõudsiime õnnelikult Tartusse.

Tolleaegne Tapa raudteejaamahoone ja nüüdisaegsed rongipeatuste katusealused pole võrreldavad. Raudteejaamad olid tähtsad tuiksooned, kus käis elu, söödi, joodi, kohtuti, peaaegu et elati. Tapal oli ühel pool reisijate ooteruum ja vaksali funktsioneerimiseks vajalikud ruumid/asutused, teisel pool restoran. Nüüd seisab hoone, avaused on laudadega kinni löödud, kellelegi pole seda vaja.

Kursuse meelsus

Teine kursus alustas oktoobris, kui tagasi olid uudismaa harijad ja Saaremaa aitajad. Uued õppeained ja uued õppejõud, aga süsteem töötas endiselt. Kursusekaaslased olid saanud iseseisvamaks, soetanud uusi sõprussidemeid ja moodustusi sõpruskonnad. Täiesti loomulik nähe, kuid tekkisid ka mõnetised vastu-

seisud ja oli teravaid ütlemisi. Üksmeelt kursusel hakkas nappima, aga tihti tuli väljastpoolt (ka õppejõudude ringist) ebameeldivaid käske või ettepanekuid, mida oli võimalik üksmeelselt nõrgendada või hoopis tagasi lükata. Eks kursuski on väike poliitiline ühendus, millega on parem manipuleerida, kui on sisene vastuolu.

Lahenduse leidsime kursuseõhtute korraldamisega igal aastal ja vahel ka igas semestris. Ikka napi söögi, rikkaliku joogi ja tantsuga. Mõnel juhtus ka libastumisi, aga järgmine kord juba pidas paremini vastu. Usun, et ühte sulamine oleks olnud vähem valuline, kui oleksid olnud kõik segarühmad. Tegelikult oli üks noormeeste, kaks tütarlaste ja üks segarühm. Oli poisterühmas mõni, kes kuidagi ei tahtnud suhelda, mõnedki suhtlesid rohkem akadeemiast väljapoole, aga ajapikku liitusid ka kursuse vaimu ja tegevusega.

Arvan, et kursuse meelsuse üleval hoidmine viis selleni, et lõpukursuse talvel, kui tuli kohale võimalike töökohtade nimekiri, oli esimene määramine kursuse koosolekul. Igauks andis oma soovi kursusevanemale, kes märkis need nimekirjale. Probleem tekkis vist kolme töökohaga, kus kahele oli kaks ja ühele kolm soovijat. Kuulati kõikide soovijate põhjendused ära ja kursus tegi ettepaneku, kes jääb. Tekkis veel üks kaksiksoov, ka siin käituti samaviisi. Saimegi kokku nimekirja, kus oli igale kohale üks kandidaat, kuigi paar kursusekaaslast soovisid seoses abiellumisega leida teist lahendust. Riiklik komisjon suutis natuke seda rikkuda, aga üldiselt lahenes kõik rahulikult.

Meie kõige suurem trump ühiste kursuseõhtute korraldamisest oli see, et meie kursuse 45 lõpetajast sai viis abielupaari, kes elasid vapralt koos. Aga surm on lahutanud kaks abielupaari ja ühest abielupaarist on mõlemad läinud igaviku teele.

Sõjaline õppus

Imselt üks põhjus sugupoole järgi õpperühmi moodustada oli noormeeste sõjaline õpe. Niimoodi oli lihtsam tunniplaan teha. Meie kursusel oli sõjaline kolmapäeval. Usun, et paljud meist sel hommikul katsusid oma kehaosad üle ja nuputasid, ega kusagil haigust pole, millega EPA arsti (arstipunkt oli peahoones) juurde minna ja vabastus saada. Kui midagi ei leidnud, tuli minna.

Sõjalise kateeder oli tollal TRÜ õppehoones Viljandi mnt 1, praegune EÜSi hoone. Seal käisid mõlema ülikooli noormehed end sõjaliselt harimas. Positiivne selles tegevuses oli, et päästis kutselisest sõjaväeteenistusest ja anti ka nooremohvitseri auaste.

Järgnevalt mõned seigad sõjalisest. Meie õppejõud olid venelased, vähemalt venekeelsed. Minu kursusevanema staatus tähendas sõjalises jaokomandöri nimetust. Nagu sõjaväeski, ka siin käis kindel ülalt alla käsuring. Kohe kui tekkis mingi arusa-

matus n-ö sõduriga, võis järgmisel kolmapäeval kuulda ohvitserilt (enamasti polkovnikud): „*Komandir zʹvoda, Bam vōgovor!*“ (Jaokomandör, Teile noomitus!). Neid tuli ridamisi, aga sõjalisest välja ei visatud.

Imiteeriti ka laskmist, mis tähendas rohkem sihtimist. Selleks oli (*ustanovka*) alus, kuhu kinnitati vintpüss, kuid seda sai liigutada ja korrigeerida, et laskmisel tabaks täpselt märklehte kümnesse. Õppepüssidel oli peegelsihik, kust õppejõud sai kontrollida, kas on ikka täpne. Mõlemad, nii tudeng kui õppejõud olid lume peal kõhuli. Tore intsident oli Rein Kukuga. Ta püüdis igati, aga ohvitser polnud rahul ja käskis kohad vahetada. Rein sai hinnata ohvitseri tulemust. Ohvitser küsis, „*Nu kak/ kuidas on?*“. Reinu hinnang, „*Mimo/mööda!*“ Ohvitser tegi liigutuse, et oleks tahtnud selle kaadervärgiga Reinule vastu pead anda.

Sõjalisega seoses on meeles, kuidas nägime Tartus udu. Tulime sõjalisest ja jõudsimme Kitsale tänavale, kust oli tavaliselt avar vaade all-linnale, sest Ülikooli tänava äär oli pärast sõjaaegseid purustusi välja ehitamata. Tol päeval paistis ainult turuhoone katuse kõrgem osa, allpool ainult piimjas udu. Laskusime alla, vaja minna Jaama tänavale, ja nägime, kuidas Vabaduse puiesteel ja Võidu sillal sõitsid paljud autod kahe inimese juhtimisel. Autojuht orienteerus autost 3–4 m ees kõndiva isiku liikumiskiiruse ja märguannete järgi. Nähtavus oli alla kümne meetri. Sellise tihedusega udu nägin esmakordselt, rohkem ma sellist udu pole näinud.

Sõjaline õpetus lõppes noormeestele tavaliselt viiendal suvel pärast diplomi kättesaamist (diplom jäi pandiks õppeosakonda), kui oli läbitud teine sõjaväelaager. Seal otsustati nooremlitnandi staatus ja õppeosakonnast diplom (mis vastas praegusele magistrikraadile) ning noormees asus tööle riikliku kohustusega töökohale kolmeks aastaks.

Meie aastakäigul ei läinud mitte nii. Oli tulnud üleliiduline otsus lõpetada sõjaline õpetus kõrgkoolides ja kateeder pannakse kinni, kõigil noormeestel tuleb minna sõjaväkke aega teenima.

Olime rõõmsad, aga mis meist saab? Sõjaline õpetus oli kestnud neljanda kursuse veebruarikuuni, jäänud oli ainult üks õppepäev nn teoreetilist õppust, eksam ja kaks suvelaagrit. Esimene emotsioon puudutas eksamit, kas tuleb või ei tule – ei tulnud. Rõõm veelgi suurem!

Meile kui sõjaväekohuslastele vormistati auaste „väljaõpetamata sõdur“. Mis saab aga pärast lõpetamist? Eelmise aasta noormehed said ohvitseriks ja meist järgmise aasta noormehed läksid pärast lõpetamist ajateenistusse täies mahus – meie olime vabad. Kordusõppustel käis meilt Ülo Alev, üks ka veterinaariast, üks ka teistelt erialadelt üksikuid. Olime sattunud nn halli tsooni. Vist aitas ka sõjaline seisus „väljaõpetamata sõdur“ – neli aastat püüti ülikoolis õpetada, aga midagi külge ei jäänud! Hiljem on korduvalt sõjalise kateedreid loodud ja kinni pandud ka Tartus.

Õppejõud

Igal üliõpilasel on oma skaala hindamaks õppejõude, kellega kohtuti stuudiumi jooksul. Meie ajal oli Eesti Põllumajanduse Akadeemia noor, alles esimest 10 aastat käimas. Seetõttu oli palju TRÜ õppejõude, kes meid harisid harituku saamisel.

Loomaarstid on oma õppejõude iseloomustanud ja kirjeldanud mitmes väljaandes. Viimane oli „Meenutusi“ seoses 170 aastasega loomaarstiõppega. Veterinaaria õppejõududega kohtusimegi kahel esimesel kursusel. Nad olid õppejõudude klassika. Väärikas iga, väga korralik rietus, mille peal valge kittel, ja igal omapärane suhtlemisviis.

Meie eakamad professorid olid eriloomakasvatuse kateedris Elmar Liik (s. 1895), kes õpetas sea- ja karusloomakasvatust, ning Cerelius Ruus (s. 1906), söötmise-kateedris August Muuga (s. 1902), ning mitmed õppejõude, kes sündinud meie vanematega ühte aegu. Eelmise sajandi 20. ja 30. aastate õppejõud olid juba noorem põlvkond. Näiteks Ülo Oll (s.1927) konkureeris alles õppejõu kohale, Harald Tikk (s. 1931) pidas zootehnika ametikohta.

Eks igal õppejõul oli omapärad välimuses, olemises ja suhtlemises. Riitumises oli kindel reegel, et õppejõud kandis üleriiete peal valget kitlit. See komme oli ilmselt üle võetud meditsiini õppejõududelt, sest mitmed loomaarsti õppejõud pidasid loenguid või andsid praktikume TRÜ arstiteaduskonnas. Teisest küljest, 1958. aastani olid zootehnikateaduskonna dekaanideks veterinaaria õppejõud. Siit see komme laienes ka loomakasvatuse õppejõududele.

Nikita Hruštšov käis 1959. aastal USA-reisil ja mõni päev pärast tagasisaabumist jõudis meieni loengu vaheajal söötmiskateedris vahva anekdoot, mille sõnastus on nõukogude klassika, kuidas esitada juhtunut tolle aja võtmes. Tekst selline: „Nikita Sergejevitš Hruštšovi USA visiidi käigus toimus ka sportlik sündmus, kus N. Hruštšov ja USA president Dwight Eisenhower jooksid võidu 100 jardi. Nikita Sergejevitš saavutas hinnatava teise koha, aga Eisenhower jäi eelviimaseks.“ Kahekesi nad ju jooksidki!

Pääsemine komsomolikomiteest

Eks kursusevanemaid ja nende tegevust märgatakse, sest käivad päevikuga õppejõudude juures, toovad peahoonest stippi. Kui kursusevanem osaleb veel ka isetegevuses, mida veel tahta? Olin ükskord pigis, kui hakati komplekteerima EPA komsomolikomiteed. Sain teada, et ülevalt poolt on tulnud soov mind sinna valida. Ma polnud küll ühistegevuse vastu, aga komsomolitöö ei meeldinud, paremini sobis ametiühing, kus tegevus käis isetegevuse, sotsiaalsete probleemide jm sarnase ümber.

Aga surve oli ilmselt suur. Zootehnikateaduskond pidi valima kaks (mina sealhulgas) kandidaati EPA komiteesse. Kuidagi sain teaduskonna komsomolikoos-

olekul hakkama, et mind ei valitud. Aga EPA üldkoosolekule tuli minna. Seal kohtusin komsomolisekretär Ants Järvelaga, kellega tekkis väike eriarvamuste vahe-tamine. Tema: ikka valime sinu, mina: ega vali küll. Ei teagi, kust selline julgus, kui sekretär oli ka õppejõud.

Üldkoosolek kulges päevakorra kohaselt ja jõudis uue komitee koosseisu valimiseni. Ants Järvela teatas kandidaatide nimed, kes olid teaduskondadest esitatud. Zooteh-nikast mina ja veel üks kandidaat. Palusin sõna ja väitsin, et meilt ei esitatud Savelit, vaid teised kaks delegaati. Kujunes olukord, kus meilt olevat nüüd kolm kandidaati. Vaja hääletada kahe vahel, kes jääb kandidaadiks. Kes neid teise teaduskonna tudengeid ikka tundis ja enda lähedal istunutele andsin vihjeid, et Saveli poolt ei maksa hääletada. Nii ma kukkusingi EPA komsomolikomitee koosseisust välja. Pärast koosolekut sain komsomolisekretär A. Järvelale vihjata, et vägisi ikka ei saa. Ametiühingus sai jõudu mööda tegutsetud.

Kunstiline isetegevus

Mie üliõpilasaja isetegevus EPAs ja teistes ülikoolides oli nii massiline, et tänapäeval võib märkida, et isetegevus on lahkunud. Tollal tuli noor inimene maalt EPAsse ja pärast lõpetamist läks tagasi maale, aga kaasa võttis erihariduse kõrval ka oskused isetegevuses. Maarahvas ootas linnast „soola“, mis virgutaks.

Mitmesugused ringid töötasid teaduskonniti, nende vahel toimusid iga-aastased konkursid peahoones. Üle mõne aasta kohtusime teiste ülikoolidega Tallinnas. Mäletan konkurssi Pedas (Tallinna Pedagoogilises Instituudis), kus viimast esindas konferansjeena Eri Klas. Tema pantomiim inimese lõikusest on siiani meeles. Mina konfereerisin EPA esinejaid.

Töötas näitering, juhendas Lembit Mägedi (tuntud Tõnu Kilgase isa). Tammsaaret sai mängitud, „Tõe ja õiguse“ I osa dramatiseeringus mängis Olev Anton Andrest, mina Pearut. Hiljem arvas ta, et oleks tahtnud vastupidi. „Mauruse koolis“ mängisid Harald Tikk ja Enn Mõttus. Krimmi saadi vanas Vanemuises ja sealt tuli läbi linna tulla Riiamäele. Linnarahval oli vaatamist.

Olid tasemel lauljad, kes leidsid rakendamist ka Vanemuises. Populaarne oli maa-parandajate ja metsameeste orkester jne. EPA peahoone aula oli rakkes igal nädala-vahetusel, konkursside ajal ka nädala sees. Sagedased olid peahoones, vahel ka Narva mäel, tantsuõhtud. EPA noormeeste rikkus ahvatles ka TRÜ neide, kes püüdsid pidudele sisse saada, kas või sammaste kaudu. Riiamägi tekitab igatsuse sellise avara aula järele, mida maaülikoolil paraku praegu pole.

Kahju on ka sellest, et ainult üksikud tudengid, kes satuvad Tartu poolprofessionaalse-tesse kollektiividesse, saavad arendada ja täiendada oma kõrvalhuvialasid. Maelukul-

tuur vajaks, et iga noor ülikoolilõpetaja tooks erialateadmistega kaasa ka valmis- oleku kaasa lüüa või hakata juhendama, vähemalt organiseerima kultuuri mingit osa. Hääbuv maakultuur vajab igalt kõrgharidusega noorelt ka indu edendada ise- ja ühistegevust.

Sport

Tolle aja EPAs oli valitsevaks isetegevus, spordi harrastamiseks olid piiratud võimlused. EPA võimla rekonstrueerimine endise Maarja kiriku sõjavaremetest lõppes alles 1961. aastal, aasta enne meie kursuse lõpetamist. Viljandi tänava võimla (EÜS hoone) oli väike ja üle koormatud. Käisin võrkpallikatsetel, aga ei pääsenud treeningrühma. Jaama ühiselamu platsil sai ikka mängitud. Alles Toris, aga hiljem aspirantuuris hakkasin regulaarselt käima võrkpallitreeningutel EPA võimlas. Keegi sõber lausus, et ma minevat vananedes järjest paremaks ja kui sa ära ei sure, võivad maailmameistriks saada. Ennustus läks täide, ei surnud ära, ja 2010. aastal tulime Tampere Tallinna meeskonnaga 70+ vanuseklassis klubide maailmameistri- võistlustel võrkpallis esikohale.

Rahareform 1961

Kui kokku lugeda, olen üle elanud neli rahareformi. Enne esimest, 1947. aastal, mäletan kodus ähmaselt väikest kohvrit, mis oli raha täis, oli ilmselt täku Makiti müügist saadud rublad. Pärast 1947. aastat raha nominaalväärtus tõusis oluliselt, aga rahatähed jäid ikkagi suureks. Alles 1961. aasta reform vähendas rahatähed mõistlikule suurusele.

Kursusevanemana tuli igal stipipäeval käia Riiamäel ja kursusekaaslaste stipendium ära tuua ning stipilehe alusel välja jagada. Enne 1961. aasta rahareformi mahtus stipendium vaevalt mappi ära, kuigi normaalstipp oli 140 rubla ja vanematel kursustel 20 rbl kõrgem, kui eksamid viitele tehtud, +25%. Muuseas, üheksast semestrist kuuel sain kõrgendatud stippi, aga kolmel sattus hulka üks neli. Korduvalt soovitati minna korduseksamile, aga ma ei läinud.

Niisiis olin üks kord kuus kursusekaaslaste poolt väga oodatud. Ja tulingi Riiamäelt Leningradi mnt 84 teise (suurde) auditooriumi, kus käis loeng. Selge, ei mingit mappi, siis pole ju ka raha. Laiutasin käsi ja istusin rahulikult kohale. Kõik olid nõrдинud, sest ei teadnud, mis lahti. Kui vaheaeg algas, võtsin mõned väikesed rahapakid pintsakutaskutest välja, ja milline hurraa!

Sellest hetkest tõusis kopika väärtus. Kui eelmise raha ajal võidi tülikad kopikad taskust minema visata, siis nüüd enam mitte.

Mis saab pärast EPA lõpetamist?

Olin EPA zootehnikateaduskonna neljandal kursusel 1960/61. õppeaastal. Suved möödusid õppe- või tootmispraktikal, aga talvisel vaheajal olin tavaliselt vanematekodus, kus alati oli töid, milles saab kaasa lüüa. Talvel oli ikka tähtsaks tööks kütte varumine.

Ühel päeval tegime isaga hagu naabertalu kraavil ja jutt läks minu käekäigule pärast EPA lõpetamist. Isa Rudolf Saveli (sünd. 1913) töötas Rapla rajooni „Uue Elu“ kolhoosis (ENSV teenelise) peazootehnikuna, tosina aasta pärast tuleks tal pensionaeg. Oleks tore oma töökoht pojale üle anda. Võiksin töötada pärast mõnel teisel kohal, lausus ta.

Olin isa kõrval praktiseerinud korduvalt tehnikumipäevil või suvepuhkuste aegu, rääkimata kolhoositööst algkooli suvevaheajal. Majand oli hästi tuttav, eriti hobufarmi koosseis. Peale loomakasvatuse juhi kohustuste tuli isal ka veterinaarvelskri töid (kultide kastreerimine, vaksineerimine, väiksemad ravitööd jm) teha. Esimees Harald Olbrei oli kutseline veterinaarvelsker, kes oli isale ka õpetajaks. Minu ettevalmistus praktiliseks veterinaarseks tööks oli päris hea, sest Türi Põllumajanduse Tehnikumi veterinaariaõpetaja Jaan Tammaru oli väga tubli ja julge eksperimenteerija. Näiteks loomakasvatuse õpilased jõudsid kastreerimisel isegi emisteni välja. Tahtsin isegi veterinaariat õppima minna EPAs, aga ei riskinud sisseastumiseksamitele minna, zootehnikasse sain eksamiteta.

Seega ettevalmistus isa ameti üle võtmiseks oli päris hea, kuid oli hoopis teist laadi takistus, millest pidin täna isaga rääkima. Isa ju võttis teema üles.

Takistuseks oli kokkulepe minu tulevase akadeemilise isaga – EPA põllumajandusloomade kateedri juhataja prof Aarne Pungaga. Kateedril oli üks aspirandi (praegu magistrandi) koht, kus uurimis- ja õppetöö ajaks kolm aastat. Sama pikk oli ka ülikooli lõpetanule kohustuslik tööaeg riiklikult suunatud töökohal. Aspirandikoht vabanes 1961. aastal ja sinna sisseastumiseksamitele kutsus akadeemik Rein Teinbergi, kes töötas Tori Põllumajandusloomade Kunstliku Seemenduse Jaama direktorina. Mulle pakkus ta aspirandikohta järgmisena 1965. aastaks.

Minu argument isale oligi, et kas on mõeldav, et kolmeks-neljaks aastaks tulen koju ja siis lähen uuesti Tartusse. Olime ühel meelel, et mitte. Isa oli selle poolt, et jätkaksin õpinguid. Olgu ette öeldud, et saime teineteisest aru ja edaspidigi toetasime valitud teed.

Tori seemendusjaam

Algus

Tori näidissovhoosi direktor Arnold Piiskop oli mures majandi koosseisus töötava üksuse juhi pärast. Otsis minu üles ja tegi ettepaneku, et tuleksin Torisse, esialgu neljanda kursuse pika tootmispraktika (koos puhkusega 6 kuud) ajaks ja lõpetamise järel jätkama seemendusjaama juhina. Eks Piiskopi veendumus oli minu vanemate kui hobusekasvatajate tundmisest lähtunud. Andsin nõusoleku, sest nii olid järgmiste aastate tegevused järjestatud.

On meeles, et 7. aprillil 1961. a astusin, kohver käes, maha Tori raudteejaamas ja hakkasin sammuma seemendusjaama poole. Ilm oli udune ja minu teada ei peaks palju maad Torini olema. Astun ja astun, aga Torist ei midagi. Vahemaa oli ikkagi ligi kolm kilomeetrit. Ja Pärnu jõgi, kuhu oli kuhjunud rüsi jää, oli võimas pilt. Hiljem selgus, et põhjus oli Sindi tamm, mis ei lasknud jääal vabalt liikuda. Nii kiilusid jääpangad üksteise alla peaaegu 5 km Torist ülesvoolu Tori-Jõesuuni. Seal suubus Navesti Pärnu jõkke, kus tõusis veetase tugevasti. Navestisse aga suubus Halliste jõgi vastuvoolu, mis tähendas, et Pärnu ja Navesti jõgede veed suruti Halliste jõkke, millega ujutati üle Riisa küla (praeguse Soomaa ääreala). Taluhoonete vahel sai vaid paadiga liikuda. Sellist võimast jääminekut polnud varem ega ka hiljem näinud. Jää saadi liikuma alles pankade õhkimisega Sindi lähedal.

Praktikandile anti elamiseks kena tuba kontorimaja teisel korrusel kahe tähtsa persooni, peazootehnik Ilmar Maripuu ja peaaagronoom Aksel Saare korterite vahele. Miks tean, et 7. kuupäeval? Õhtul kutsuti majandi selektsionääri Leeni Saare sünnipäevale, siiani helistan ja õnnitlen Leenit sel kuupäeval, me mõlemad oleme kõrges eas.

See oli esimene kohtumine tulevaste kolleegidega, sest Toris oli kindel traditsioon – kõik spetsialistid ja juhid käisid kõigi sünnipäevadel. See traditsioon sidus juhtkonda ja silus ka vahel tekkinud arusaamatusi. Spetsialiste oli palju, sest Tori oli näidismajand, kus rajooni tarvis ka uute võtete juurutamise grupp. Hiljuti EPA lõpetanud oli üle tosina. Oli see vast „kahurvägi“.

Ettevalmistus Torisse praktikale minekuks

Ega niisama ei saa ka praktikant minna asutust, kuigi väikest, juhtima, kui pole saanud erialast tippõpetust. Selleks suunati esmalt Tartu seemendusjaama kaheks nädalaks, praegune EPJ piimaanalüüside labor. Koos seemendusjaamaga töötas ka ELVI kunstliku seemenduse kesklaboratoorium, mille juhataja oli Ando

Vasari, kes tegi suure töö selle meetodi rakendamiseks Eestis. Kesklabor juhtis seemendusjaamu ja vastutas töö eest, Eestis oli seemendusjaamu kaheksa. Paar meenutust.

Kõige tähtsam sündmus oli sel ajal Jüri Gagarini esimene kosmoselend, mille üle imestasime väga. Jälginud olime sputnikute lendu taevas, sputnikus olid koerad, aga nüüd inimene!

Juhi kogemuse sain, kui kaks juhatajat määrasid suures kontoriruumis klaasist vaheseinte toonitamise kõrgust. Puánt oli selles, et istuvad mehed olid väga erineva kasvuga, mistõttu sobiva piiri tõmbamine oli keerukas.

Laboriga tegi koostööd Harri Põldsam, dokumentaalfilmi „Vanamees ja põder“ peategelane. Tema huviala oli tollal koerte seemendamine, aga ta alustas ka sigade kunstlikku seemendust. Huvitavate daamide koertele käis ta spermat hankimas nii Peterburis kui Moskvas. Aga sel momendil jooksis labori ees tema väike karvanäss, aga ikkagi tõukoer. Spermavõtja Jaan, pikk mees, näitas ülalt alla koera suunas: „Meenutab koera!“

Kui Harri Põldsam õppis EPAs agronoomiat, oli ta pika praktikaaja „Uues Elus“ ja elas meil kodus. Juba tollal oli tal huvi looduse vastu laiemalt kui põllundus, samuti oli ta jahimehena edukas. Konuvere jõgi on meie kodu lähedal ja Harri läks lanti viskama, sai haugi, aga lähedal olid pardid ujumas. Tuli koju, palus isalt jahipüssi, läks kilomeetri jagu tagasi ja lasigi pardi. Arvas, et aitab ja läheb kontorisse praktikaaruande jaoks andmeid koguma. Teel sinna kuulis kraavis rohu sees krabinat-sahinat ja kargas jalgupidi mustale olevusele peale. Ja kolmas jahisaak ühel päeval – saarmas. Mida veel tahta? Oma elu pühendaski ta metsloomade elule. Sealt ka dokumentaalfilm „Vanamees ja põder“.

Kahe nädala jooksul läbisin seemendusjaama kõik protseduurid, mis pole sugugi lihtsad. Aga selline lühipraktika aitas, kuid teadmisi ja oskusi tuli töö käigus täiendada veel palju. Poolteist kuud sain veel Toris praktiseerida, sest direktori koht tuli juunist.

Arnold Piiskop kui legend

Tori ajal teati tema minevikust vähe rääkida. Oli jutuks seotus Olustverega, aga ka mingil põhjusel arreteerimisest. Sellesse me süüvinud, aga ilmselt sattus sõja ajal valele poolele. Kuuekümnendate alguses oli teema veel hell.

Isikuna oli ta eht majandijuht. Ise korrektne, juuksed seitlisse kammitud, korralik riietus, sageli kalifeepüksid ja säärikud ning rüht sirge. Pilk suunatud ümbrust vaatama, et kord oleks majas. Südamelähedased oli Tori hobusekasvanduse hobused, hooned ja õu. Igal pool oli kord. Eriti on meelde jäänud tallide õu ja hoonete

ümbrus. Polnud hooldusmasinaid, kõik käis käsitsi, niitmine, rehitsemine või pidevas töös olek andis hoolitsetud mulje. Pidevalt torkis ja küsis ta spetsialiste nende töökäigu suhtes. Need olid sellest tüdinenud. Ja kuidas kiitsid alguses järgmist direktorit, kes üldse ei sekkunud tööalastesse küsimustesse. Siit minu üks ennustus spetsialistidele, mis läks ka täide. Küll te ükskord hakkate tahtma, et ta sekkuks. Ja mõne aja pärast võtsidki direktori ette ja nõudsid, et ta tegeleks ka majandi juhtimisega. Mees oli kaldu soome sauna ja külaliste vastuvõtu suunas, aga üldine kord majandis hakkas lonkama.

Iseloomult oli Arnold Piiskop seltsiv ja muhe, aga ärritus kergesti ja liigutused olid siis ka äkilised. Oli mingi jama ja Piiskop oli Tartus kaugõppesessioonil. Nii väitiski üks autojuht, et kui Arno tagasi tuleb ja ühed püksitaskud ära lõhub, on kord jälle majas. Arnol oli kombeks ärritumise korral lüüa järsult mõlemad käed püksitaskusse. Et ta käed olid suhteliselt pikad, oligi kord käe(d) läbi taskupõhja löönud. Autojuhil (endisel liiklusinspektoril) oli hea silm.

Auto(de)ga, õigemini nende juhtimisega, oli tal palju juhtumisi. Sõiduoskused omandas ta küllalt küpses eas, mis kajastubki väheses sujuvuses ehk nurklikes liigutustes, mis põhjustab avariilähedasi olukordi või kentsakaid juhtumisi.

Alustanud oli ta vana Moskvitšiga ja jätkas Pobedaga. Tori ajast oli teada mõni võssa sõit, aga iga pikem sõit andis auto hooldajale Lepikule kõvasti tööd, sest paar tagavararatast (nüüd: rehvi) vajasis korralikku remonti.

Hoopis värvikamad lood juhtusid Tartu nädissovhoosis, kuhu Arnold Piiskop läks tööle peaaegronoomina 1962. aastal. Nendest rääkis kolleeg Enno Puusepp, kes töötas peavetarstina. Seal ta sõitis villisega (GAZ 69), aga kogu aeg vaatas vasakule või paremale, et näha, kus kombainid või muud masinad töötavad. „Kurat“ oli tal ka sidesõna eest, kui ei näinud loodetavat. Äkki oligi ta autoga Tüki ojas Ilmatsalu lähedal! Oja on lai, aga suhteliselt madal, Arno vahetas käiku ja oligi väljas. Mõlemad mehed, Puusepp ja Piiskop, elasid linnas ja garaažid olid Tähtveres. Hommikul käivitas Piiskop garaažis auto ning vuras suurtel pööretel garaažist välja ja Puusepa autole külge, mis oli päris kaugel. Arno tuli autost välja, vaatas tulnud teed tagasi ja leidis sealt rusikasuuruse kivi. Läks selle juurde, põrutas jalaga „kuradi kivile“, mis olevat otsasõidu põhjuseks.

Tori omapära

Eelmise sajandi keskel oli Tori tuntus Eestis seotud põrgu ja hobusekasvandusega. Põrgut poleks Pärnu jõeta, peaks parandama, ja Navesti jõeta, sest viimane annab Pärnu jõele pärast ühinemist kõrgemad kaldad, mis Toris paljastuvad kõrgete liivakallastena. Sinna on vesi uuristanud sügavad käigud, mida võib arvatagi

põrguteeks. Kahjuks juba aastaid põrgut pole, sest käigulaed on sisse kukkunud. Jäänud on Tori hobusekasvandus ja muidugi Pärnu jõgi. Kasvandusest kirjutan edaspidigi.

Pärnu jõgi oli väärtus omaette. Tartusse tulin väikese Konuvere jõe äärest, kõrvus kaunid laulud Emajõe, ja pettusin. Polnudki teab mis lai ja vesi?! Eks need soised lammialad on jätnud oma jälje. Aprilli tulekul tabasin võimsa jäämineku, aga puhas vesi suvekuudel andis liidrirolli Pärnu jõele. Seda kinnitas eriti aspirantuuri esimene suvi, kui nädala sees oli võimalus ujuda Emajões, aga nädalavahetuses Pärnu jões ujumas käia. Jõevee läbipaistvus on omaette väärtus.

Eriti populaarne oli 1960. aastatel suvine Tori loomakasvatuspäev, kus näitusel olid väljas Pärnu rajooni sead ja lambad, aga põhitooni andsid Tori oma majandi hobused, pullid ja teised veised. Päeva lahutamatu osa oli takistussõiduvõistlus. Tol ajal oli kahe loomadest huvitatud inimese kohtumise keskustelus küsimus, kas Toris kohtume. Vastus: jaa, muidugi. Kümnetuhandeline külastajate arv polnud erandiks.

Seemendusjaam

Tori hobusekasvanduse tallide kompleks on võimas – kuus maakivihoonet kahes reas. Siseõue pääseb läbi värava, mille kohal 1856 – kasvanduse asutamisaasta. Kahe esimese talli vahel ongi siseõu, ülejäänud nelja talli küljes hobuste jooksuaiad, mille piirdeaiaks kolm rida metalltorusid tsementpostide vahel.

Kusagil siin pidi ka seemendusjaam (ametlik nimetus Tori Põllumajandusloomade Kunstliku Seemenduse Jaam, lühendatult Tori PKS Jaam) olema. Tähtis asutus paiknes ja töötas 1961. a hobusekasvanduse kliinikus, maneežis võeti pullidelt sperma, seal ka toimus hobuste paaritus, labor oli sisustatud ühes hobuboksis. Kontorit praktiliselt polnudki. Omaette hoone valmis 1962. aastal vahetult kasvanduse piirdemüüri taha.

Transpordivahendiks oli villis (GAZ-69), mille kasutamist jagati sovhoosi peaspetsialistidega. Pulle oli 25 ringis ning paiknesid nad vasaku rea kolmanda talli (tegelikult kasutati veiselaudana) esimeses osas ja endises turbakuuris (väljaspool tallide ala).

Esimene kaotus

Oli ilus 1961. a augustikuu, minu juhikarjääri kolmas kuu. Seemendusjaamas käis töö rutiinselt, esmaspäeval, kolmapäeval ja reedel spermavõtmine ning väljasaatmine Pärnust liinibussidega, teistel päevadel väljasõidud majanditesse või mujale.

Suvekuudel olid aretuspullid kõies rohumaal, mis asus hobuste treeningraja (600 m) keskel. Sobis ligi kolmekümnele pullile väga hästi. Kasvanduse hobused olid öösiti enamasti tallides. Kõigile oli ühine öövalvur Väike-Harald, Ta oli väikest kasvu ja veidi väikese taipamisega, kuid hästi kohusetundlik. Tal keelasin sekkumise, kui pull oli boksist välja või suveööl kõietusketist lahti saanud, käsk oli teatada mulle. Hiljem oli neid kord mitmeid, kus pidin lahenduse leidma. Suvel tuli kordki ratsahobuse toel pull rohumaalt lauta ajada. Laudas tuli leida teisi lahendusi.

Tagasi augustikuu öösse. Öövalvur Väike-Harald vastu hommikut minu akna all ja hüüab, tulgu ma appi. Aga abi polnudki vaja, sest üle tonnise kehamassiga eesti punane pull Riks oli karjamaal surnud. Ümbrus korras, ei mingeid rahutuse jälgi. Nüüd oli mõtlemist. Nädissovhoosi peaspetsialistid olid nõuandjad, et väärtusliku riigivara hukkamisel peab otsuse tegema riigi esindajate komisjon. Vaja oli kokku saada Pärnu veterinaarjaama, riikliku tõulava ja veel mõned esindajad. Nende kohale jõudmine võttis aega. Kuuma päikese käes pulli kubatuur kasvas ja kasvas.

Lahkamiseni jõudsimel pärastlõunal. Üllatus oli aga suur, sest iga löige näitas ilusat veretut veiseliha. Kus on veri? Alles siseorganiteni jõudes, vatsa lõikest paiskus veri rohukamarale. Edasine uurimine näitas, et lühike traadijupp oli vigastanud vatsa veresoont, kustkaudu süda pumpas vere vatsa. See oli toimunud pikka aega ja Riks kustus aeglaselt. Kahju aretuspullist, aga tol hetkel väga ilusast vähemalt poolest tonnist nii hästi veretustatud veiselihast. Oleks saanud hommikul lahkamist alustada... Nii verevaest lihakeha pole enam kunagi kohanud. Aretusväärtus nõudis ohvreid.

Jawa 250

EPA loomakasvatuse eriala üliõpilastele oli praktika-aeg majandites päris pikk, neljanda ja viienda kursuse vahel 1961. aastal oli aprilli algusest septembri lõpuni (august küll õppepuhkusena), mina Toris ja Miina Keila sovhoosis. Sidepidaja, õigemini abiline oli Jawa 250, mille muretsesin just sel eesmärgil 1961. a märtsis. Kaugus ikkagi pea 130 km. Nii mõnigi kord sai Keila-ots ette võetud. Toris isegi avarii üle elatud. Jawa oli tollal kõva sõna (Jawa 350 muidugi kõvem), sel oli hea kiirendus. Tori asula 50 km piirkonnas sõitis ees kallurauto ja võttis paremale, mina kohe mööda sõitma, aga tema pööras hoopis vasakule, meile (tagaistmel Elmet Raiesmaa) ette... Pidurid peale, aga lohisime vastu kütusepaaki, sõrmenukid verelle, aga mootorratta summutid muutsid ümmarguse kuju laperguseks. Õnnelik õppetund.

Vahepeal EPA viies kursus

Sügisel tekkis küll probleem, kui torilased soovisid, et jätkaksin siin ja lõpetaksin EPA kaugõppes. Sellega polnud ma nõus, sest viies kursus oli lühike (kuus kuud) ja loodetavasti üks meeldivamaid. Õnneks Leeni Saar (lõpetas EPA kaugõppes) oli nõus hoidma tüüri nii kaua, kuni tulen tagasi.

Viiendal kursusel oli vaid üks semester, aga selle eest päris pikk – 1961. a oktoobrist 1962. a märtsi viimase päevani koos EPA lõpetamisega. Põhiliselt olid erialaained, natukene ka „punast“. Kuid olid ka kaks tähtsat sündmust, õigemini kolm: töökohale määramine, lõpueksamite või diplomitöö valik ja pere vormistamine.

Kui tööle suunamisel suutsime kõikide soove arvestada, nii ka meil – minul Tori näidissovhoosi oli kindel, Miina suunati Pärnu rajooni täitevkomitee põllumajandusosakonna käsutusse. Aga õnnestus ka seemendusjaamas rakendada.

Pikk (peaaegu kuus kuud) praktika-aeg neljanda kursuse lõpus lubas valida minul diplomitöö koostamise, sest Tori seemendusjaamast oli vajalik andmebaas kaasas, ja kirjutamistahet piisavalt olemas. Märtsikuus oli vaja läbida punaste ainete riigieksam ja diplomitöö kaitsta.

Ka kolmas sündmus langes märtsikuuksse, abielu registreerimine. Miina Veelmaal tuli hommikul käia riigieksamil ja lõuna ajal seista minuga koos Hariduse tänava õnnepalees. Meie suhe hakkas juba 1957. aastal Valgamaal esimesel kursusel susisema ja lähem tutvus jõudis vormistamiseni 1962. aasta 14. märtsil. Olime kursuse viimane paar, pool meie kursusest olidki EPA lõpetamisel abielus. Muuseas, meie kursusekaaslastest saigi omavahel viis abielupaari, lõpetajaid oli 45.

Jälle Toris

Aprillis 1962 olime hiljuti abiellunutena Miinaga koos Toris tagasi. Majandi direktor oli juba Jaan Vija, kes oli hoopis leplikumast ainest kui Arnold Piiskop.

Esialgu elasime poissmehetoas Saarte ja Maripuude perekondade vahel näidissovhoosi kontori teisel korrusel. Varsti valmiski nelja korteriga elamu, kus saime läbi kahe korruse korteri. Õnn oli suur! Aga talvel selgus, et korter sooja ei pea. Kütteks kulus paarkümmend ruumimeetrit kasepuid ja paar-kolm tonni turbabriketti. Mõlema jaoks oli Tori õnnis koht, oli kõrget metsa, kus sihi sisse raiumisel sai ühest puust 12 kahemeetrist küttepuid, ja Tootsi turbatööstus vaid 15 km kaugusel. Aga ikkagi, miks nii usumatult palju kütet? Projekti või ehituse vead.

Meiega koos rändas Torisse pere kolmas liige Sigrid, kes ootas 16. septembrit, et meid rõõmustada. Toris oli samal päeval ikka pealoomaarst Hans Kavaku sünnipäeva pee-

tud, nii ka sel aastal. Olin kohal üksinda ja keerutasin end usutavalt välja, et Miinal pole tervis kõige parem, tegelikult ju ka pärast tütre sündi. Järgmisel päeval selgus tõde.

Kui me 15. septembri hilisõhtul jõudsime Pärnu sünnitusmaja juurde, olid ukсед lukus. Ei osanud midagi peale hakata, aga õhust tuli õpetus: „Laske kella.“ Muidugi lasime, ja otsisime õpetussõnade allikat. Selgus, et õpetus tuli naabrusest ja kõrgemal olevalt vanglavälvurilt. Järgmisel hommikul jäin kaks korda vahele. Esmalt Pärnu turul Eha ja Vello Kurrotile, kes müüsid midagi. Teiseks, Sindi linnas miilitsale, kes kahtlustas (kontrollivahendit veel polnud) jooobeseisundit, kuna silmad pidid kahtlaselt särama. Jäi rahule, kui ütlesin põhjuse.

Sigrid jäigi Tori seemendusjaama mittekoosseisuliseks töötajaks, sest ema pidi lippama töölt jälle teda vaatama (vahemaa 100 m kanti).

Pobeda-lugu

Minu ema ja isa olid oma töö alaselst seotud Toriga, kus käidi seminaridel või sealt toodi uus tütär. Nad tundsid isiklikult mitut Tori juhtivat töötajat. Uue direktoriga tekkis kontakt omal moel.

Ema-isa olid meil külas oma Pobedaga. Jätsid auto seemendusjaama teele Jaan Vija korteri lähedale, meie elasime maja teises otsas. Kui saabus aeg koju sõita, läksime vanemaid saatma, aga mida ei olnud, see oli Pobeda. Käisime esialgu jalgsi ringi, äkki tegid torilased nalja ja lükkasid auto kuhugi kõrvale. Aga ei. Võtsin maneežist villise GAZ 69 ja laiendasime otsimise ringi, kuni kirikuvaremete lähedal märkasime, et üle jõe paistab Tori baari ees tuttav auto. Ja oligi, parktuled põlesid ja ukсед lahti. Isa ja ema sõitsid rahulikult koju.

Aga lahendus? Kelleltki kinnitavat seletust ei saanud, aga loogiline lahendus võiks olla nii. Jaan oli ka sel pühapäeval napsu võtnud ja mõtles ülejõe minna, teha veel lisaks väike drink. Kortierist väljas ja märkab, et autogi siin. Direktori ametiauto oli ka Pobeda. Süütevõti klappis, need olid nii sarnased, ja sõit läkski õnnelikult sihtmärgi suunas. Pärast drinki või kaht olukord klaarus ja baarist väljudes märkas Jaan, et võõra numbriga Pobeda on siin ja astus jala rahumeeli üle Pärnu jõe silla kodu poole. Nii lihtne see oligi. Hiljem kohtusime ELVIs ja tuli juttu Tori autode numbritest, Jaan vastas: „Ma ei tea oma auto numbritki.“ Ainuke kinnitus lahendusele.

Isetegevus Toris

Tudengipõlves oli EPAs isetegevus igas teaduskonnas väga intensiivne. Teaduskondade vahel toimusid igal aastal konkursid. Hinnati kindla meetoodika alusel, kus saavutatud punktisumma korrutati konkursil osalenud üliõpilaste koefitsien-

diga. Sama metoodikat sai rakendatud ka Tori majandis, kus konkureerivateks üksusteks on osakonnad. Koefitsient arvutati osalejate arvu jagamisega osakonna töötajate arvuga.

Isetegevus Toris sai hoo sisse. Loodi tantsurühmad, ansamblid, kus meiegi pere kaasa löi. Minagi püüdsin teist tenorit hoida keskuse ansambelis, kuigi Johannes Leisner Türi-päeval õigustatult soovitas meil, poistel, see püüe katki jätta. Kõige toredam oli Kõrsa osakonna memmede-taatide tantsurühm, kes parema koefitsiendi nimel olid laval edukad. Aga püsivalt lõbustas majandi üritustel oma pillimeeste ansambel.

Sport Toris

Hobusekasvandus viitas ka tol ajal ratsaspordile. Mindki kallutas see spordiala Tori suunas. Olin tudengiaja jooksul käinud Tähtvere ratsabaasis treeningutel, treeneriks EPA mehhaniseerimise ala õppejõud Aimu Reintam. Meie rühm (Silvia Norden-Pallon, Jüri Kasesalu jt) jäi asjaarmastajate tasemele, kuigi samas treenis Eesti meister ja ühingu „Jõud“ liige Aino Vars-Kasesalu, samuti edukas Ülo Kepp. Võistlesimegi küll Tartus, aga II spordijärgu siiski sain. Meelde on jäänud ka kahe tori tõugu ratsuga katsumused. Masurka oskas täielt hoolt tõkke ees järsult pidurdada ja mäletan, et ühes trennis läksin üksinda üle tõkke kolmel korral, tema vaid koogas peaga teisel pool tõket. Treener Aimu Reintam usaldas mulle sageli küllalt jonnaka ja kõva peaga mära Võit, kellega paaril võistlusel stardist välja ei saanudki, vaid ainult voldid enne stardijoont. Hiljem on Raigo Kollom kirjutanud, et A. Reintam käis võistlustel „juhitamatu Võiduga“.

Toris oli Virula kool, kus eesti keelt õpetas Raigo Kollom, kes oma Hamburgiga tegi ilma ka vabariigi, isegi üleliidulisel tasemel. Hobusekasvanduses olid ka oma sport-hobused, kellest noorhobune Reebus oli kehalt nii võimekas, et ka ebatüüpilise kehamassiga ratsutaja üle tõkete viis. Käisime kord ka Pärnu rannal võistlustel, kuid võimekas noorhobune otsustati ära müüa. Sellega ratsasport minu elus lõppes.

Neil 1960. aastatel oli maal veel populaarne võrkpall, sest igas asulas, isegi külas oli võrkpalliplats, kus noored kohtusid peaaegu igal õhtul. Mäletan tehnikumiaegu, kui võrkpall oli populaarne, ka suvel kodus olles, kui pooleteise kilomeetri kauguselt hakkas kostma pallimütsatsi, oli minul minek. EPA ajal ei pääsenud treeningurühma. Torisse jõudes lõime kiiresti oma meeskonna, sest rajooni majanditevahelistel võistlustel tuli osaleda. Ega sihikärsalt treeningut polnud, aga koosmängu sai lihtvõid.

Varsti sai traditsiooniks, et Pärnu rajooni võistluste finaalis mängisid Tori ja Audru. Vähemalt kord võitsime neidki, sest ühe võistluse ajal, kui Audru mängis (mitte

Toriga) ja kohale jõudis direktor Vambola Vija, kes tahtis kaasa elada oma meeskonnale, küsis naabrilt: „Kummal pool on meie mehed?“ Probleem oli selles, et Audrut ahvatles oma meeskonda komplekteerima ka Pärnu ETKVLi meestega. Sain torgata, et direktor peaks oma mehi ikka tundma. Teine juhus oli, kui Audru meeskonnas mängis tol ajal rohkem kuulitõukajana kui tõstjana tuntud Jaan Talts, kes paugutas palle täie jõuga. Avaldasin oma seisukoha, et kui hakkavad maailmarekordid tulema, küll tahaks näha, et nime taga seisaks Audru. Rekordid tulid, aga Audrut mitte. Jaani kodu oli Audru sovhoosi naabruses Komsomoli kolhoosi piires.

Talvel mängisime Virula kooli võimlas, mis oli ehitatud tüüpprojekti järgi. Võimla mõõtmed aga ei taganud sinna isegi võrkpalliplatsi, rääkimata pealtvaatajate osast. Uurisime, miks maale väikeste mõõtmetega võimlaid projekteeritakse? Allikat ei mäleta, aga vastuse sisu oli, et muidu hakkavad ümbruskonna majandite töötajad sisse tungima!

Kui isetegevus sai hoo sisse, kuidas siis mitte spordiga. Osakondade vahel võistlemist ei alustatud, aga Kehtna näidissovhoostehnikumis oli spordilembene kolleeg Jaan Sulg, kellega leppisime kokku iga-aastase kohtumise võrkpallis ja kergejõustikus. Nii mitu aastat. Ka siin oli osalejate kordusesinejaid. Laupäeval mängisime mina Tori, tema Kehtna eest, pühapäeval mina kodukolhoosi (endine Uus Elu), tema Kaiu kolhoosi eest Rapla rajooni meistrivõistlustel. Info on halvustav, aga teiselt poolt näitab noortele suunatud tegevuse aktiivsust. Kui paljud vallad või ettevõtted omavahel spordis või isetegevuses konkureerivad, pole teada ega kuulda.

Milliansberg

Vahel on olukordi, mis on nii naljakad, et tahaks või peaks naerma, kuid ei tohi. Tuleb tõsiselt pingutada, et naerma ei purskaks. Ka Toris oli selline olukord. Levis kuuldus, et näitlejad polnud rahul tollase kultuuriministri Aleksander Ansbergiga, ja väitsid, et juba kaheksa milliansbergi on ühiskonnaohtlik. Aga järgmisel päeval tuligi Toris saata kultuuriministrit ja ikka meenus näitlejate mõõdupuu. Põgusa kohtumise käigus küll kultuuriohtlikkus välja ei paistnud, aga olukord oli nii naerutõsine.

Edelslund ja magnetpomm

Veis on küllalt ahne sööja ja vähe valikuline, mis pole võrreldav teiste rohusööjatega lammastega või hobustega. Jaan Tammaru olla korraldanud katse Särevères tuberkuloosidiagnoosiga lehmadega päev enne tapamajja saatmist. Jõusööda ja soola hulka segati eri suuruses metalltooteid ja anti sõime. Järele jäid pikemad naelad ja poldid. Karm tõde. Neil aastatel oli küllalt sage piimalehmade haigestumine müo-

kardiiti, mille põhjuseks on enamasti jõusöödaga alla neelatud traadijupi või naela jõudmine läbi vatsaseina otsaga südamelihasesse. Praegusel ajal kohtab seda väga harva, sest sööda magnetiline kontroll on tõhus.

1960. aastatel töötasid Armeenia teadlased välja profülaktilise meetodi alla neelatud metallmaterjali vatsast väljatoomiseks. Väärtuslike seemenduspullide kaitsmiseks oli meetod väga tähtis. Jämedalt kirjeldades viidi ninasõõrme kaudu neelu piirkonda voolik, mille otsas oli keermega osa. Suuavajaga avatud suust tõmmati ots välja ja ühendati sinna väike magnetiline „pomm“ (kokku magnetsond), mis suunati neelu tagasi ja koos vedelikuga suunati vatsa. Ninasõõrmest väljas vooliku ots fikseeriti päitsete külge. Pullile oli tagatud normaalne hingamine, söömine ja joomine. Mõne päeva pärast tõmmati vastupidises järjekorras sond välja. Nii saime kahelt pullilt kätte naela, mis oleks viinud raske haigestumiseni või surmani, nagu juhtus Riksiga.

Edelslund oli kena džörsi tõugu aretuspull Taanist, kust pärinesid tema kuulsad eellased (ema piima rasvasisaldus oli üle 6% ja valku üle 4%). Ka temale viisime vatsa magnetsondi. Väljavõtmisel aga juhtus äpardus. Voolik oli sattunud purihammaste vahele ja naksti jäigi „pomm“ Edelslundi vatsa. Kohalolekut kontrollisime kompassi abil, mis kinnitas seda. Kahjuks ei saanud olla tema tapmise juures, et näha, mida suutis magnetpomm mõne aastaga söödast koguda.

Käpuli silm silma vastu pulliga

Lapsepõlve unenägudes olin kõige enam hädas pulliga, küll ta jälitas või hirmutas, lüles ärkamine oli suur kergendus. Esimeseks töökohaks pärast EPA lõpetamist oli just Tori seemendusjaam, kus oli iga päev vahetu kontakt pullidega, ka öösel, kui keegi boksist välja sai või köietusketist lahti pääses.

Tori seemendusjaama ostsime eesti punast tõugu pulli Agari, kes oli alul väga õrna(ninaga)tundeline. Aegamööda iseloom karastus, isegi väga, mis kujunes jonnakuseks, ta ei allunud vahel talitaja tahtmisele, ei lahkunud maneežist jms. Tuli vahel kasutada mehaanilist jõudu (nt veoautot), et ta maneežist liikuma saada. Et isekalutaja suudaks jooksutada pulli, pidin mina kaasa jooksuma, muidu oleks Agar suutnud oma nelja jalaga auto seisma pidurdada.

Kord talvapäeval, kui pullid võtsid köietusketi otsas õhuvanni, ei soovinud Agar lauta tagasi minna. Astus paar sammu ja seisma ta jäi. Ütlesin talitajale, et hoia tugevasti. Soovisin lüüa tugeva kurikaga kukla piirkonda, kahjuks läks turja pihta, ja Agar tõmbas end talitaja käest lahti. Minu nahksäärrikute tallad olid lumel libedad, pöördumisel kukkusin käpuli. Nägin, et Agar tuleb, tormasin käpuli hobuste metalltorudest aia suunas. Hõre torustik tagas läbipääsu, Agar läbis mulgu, kuid nüüd olime juba mõlemad pääsenud.

Aretuspull Elton

Pullirühmad seemendusjaamades olid vajalikud, et igal spermapäeval oleks saadaval iga rühma esindajate spermat. Kasutusaeg oli ainult kuni 72 tundi. Hollandist imporditi 1950. aastate teisel poolel mitu pulli, neist kaks, Iris ja Edison tegid aretustööd Vändra katsejaama karjas. Mõlemad jõudsid Tori seemendusjaama. Kuid nende poegadest moodustati Irise aretusrühm Tallinna ja Edisoni aretusrühm Tori seemendusjaama.

Miks vahepealkiri viitab Eltonile, kui rühmas oli tolle aja rekordlehma Kilgi poeg Embleem ja teised? Nendega ei juhtunud midagi erilist, aga Eltoniga juhtus. Ta oli rahuliku ja küllalt tasakaalustatud loomuga, aga pikkamööda kasvas tõrksus. Allus talitajale küllalt vastumeelselt ja vahel näitas isegi valmisolekut ründamiseks. Seejärel talutasime teda kahekesi, jäiga talutuskepi talitaja ja mina pika köietusketiga järel.

Olen jälginud pullide käitumist pidevalt, kuid nagu öeldakse, et silm on südame peegel, ka silmavaadet. Olenevalt iseloomutüübist ka silmad liiguvad, õigemini jälgivad ümbrust erinevalt. Enamasti on tegemist uudishimulike isenditega, silmad liiguvad objektilt objektile, on kuidagi ebalevad. Pullide käitumine võib olla ka ootamatu, kuid mitte ohtlik. Raskem tüüp on põrnitseja, kes jälgib ühte kindlat objekti. Elton oli seda tüüpi. Eriti pingsalt jälgis ta talutajat ohtlikes olukordades, näiteks maneežist välja tulles, kus ukse vahel talutuskepi surve ninale lödveneb. Sama oli ka boksi laskmisel. Hoiatasin talitajat, et siin võib ta rünnata. Selle ära hoidmiseks tegin köietusketiga ringi ümber tugiposti, mille järel talitaja võttis talutuskepi ära ja Elton läks rahulikult boksi. Seejärel vabanes ta köietusketist.

Ühel spermapäeva hommikul kutsuti mind majandi kontoris mingit probleemi lahendama. Ja siis see juhtus. Boksi laskmisel ründas Elton talitajat. Köietuskett oli lihtsalt tugiposti tagant läbi ja ei takistanud üle tonnist pulli ründamast. Haaras talitaja sarvede vahele ja surus vastu boksiust, mees langes maha, aga pull tõstis uuesti üles, nii mitu korda. Teiste sekkumine päästis mehe, õnneks ainult paar roiet ja sini-kad. Sellest, aga mitte ainult sellest on jäänud kaasa harjumus, eriti õppejõuna, jälgida kaasvestleja silmi, mis annavad väga palju infot. On vastasseisja sinu suhtes aus, püüab sind alt tõmmata või hoopis sind mõjutada valede argumentidega, seda juhtus päris sageli eksamil.

Veel Eltonist. Karistuseks kaotas ta sarved. Nudid olid ainult eesti maakarja või džörsi pullid, nudistamist veel ei kasutatud. Kohtusime temaga paari aasta pärast Tallinna seemendusjaamas, kuhu ta Torist üle viidi. Kõndis talitaja järel köiejupi otsas nagu lambukene, täiesti üllatav. Kas sarvede loovutamine või elukoha vahetus mõjus nii tugevasti? Ei tea.

Tohvri tüdrukud

Bussiliiklus oli tollal päris tihe. Nii käis Pärnust buss Tori kaudu Tori-Jõesuusse ja sealt Kaansooni välja. Leeni rääkis bussis kuulnud. Tori-Jõesuust mõni kilomeeter Kaansoo poole oli prof Leida Lepajõe ja õe, Virula kooli õpetaja Juta Musta sünnikodu. Neiudena kandsid nad perekonnanime Tohver. Parasjagu sõidetigi nende kodust mööda, kui ilmselt sealtkandi või siis lähedaste mehe ja naise vahel kulges vestlus, kusjuures mees oli pisut kõva kuulumisega. Memm küsis, et mis nendest Tohvri tüdrukutest on saanud? „Misee?“ Küsimus kordus kõvemini, mis tolle aja väikeses BAZ-bussis juba paremini kuulda oli ja vastus samuti. „Jutast, sitast, saanud midagi, on küla kooliõpetaja, aga kus Leida, on ülikoolis ettelugeja.“

Viin Loodi metsades

Toris töötas tore perekond Sarapid. Naine Sigrid oli apteeker ja mees Aadu töötas Tori seemendusjaamas laboriarstina, aga teenindas ka piirkonn erasektori loomakasvatajaid. Ta oli muhe mees, aga pisut mugav. Aadu oli vana kooli mees, kus ainult äärmisel vajadusel kutsuti välja loomaarst, tavatööd tegi ära velsker. Tal oli ka väike hobi, nimelt meeldis talle napsitada, vahel ka liialt. Eks seepärast tekkis ka distsipliiniprobleeme. Pere lahkus Torist ja asus elama Viljandimaale Loodisse. Üks irvhammas koostas toreda allegooria: „Seni olid populaarsed „Lood Viini metsades“, aga nüüd võib juhtuda „Viin Loodi metsades“.“

Vändra katsejaam Piistaojal kui vanapoiste kants

Peaegu naabruses asus ajalooliselt väga tuntud ja kuulus Vändra veisekasvatuse katsejaam. Selle nimega oli seotud kuulsus nõukogude ajal, sest Edgar Keevallik ja eesti mustakirju karjast pärit aretusloomad „kottisid“ paljusid N. Liidu piirkondi. Tol ajal (1960. aastatel) oli Eesti kolmes seemendusjaamas peaaegu 2/3 aretuspullidest pärit just sealt.

Piistaoja nimetus kuulus Theodor Pooli talule. Peremees arreteeriti 1940. aastal ja hukati 1942. a vangilaagris. Pere küüditati, kuid tulid tagasi, ja 1990. aastate alul taastati Piistaoja talu.

Tekib küsimus, miks Piistaoja nimetati ümber Vändraks? On üks seletus. Teise maailmasõja järel käis seal palju venekeelseid juhte ja spetsialiste. Kohanimi aga tundus neile vene keeles küllalt veider, pigem nilbe „pista“ ja „oja“. Vene keelt oskajale pole kuigi suur pähkel ära arvata, millele need sõnapooled vene keeles vihjavad, ja mõlemad „riistad“ kohe ühes sõnas. Eks partei leidis lahenduse nime vahetamisega.

Nii siis Vändra katsejaam. Sageli käisime seal noorpulle valimas, sest 1950. aastate lõpu poole Hollandist ostetud pulle kasutati esmalt parimates karjades (Vändra, Viisu jt) loomulikul seemendusel. Seetõttu oli poegi valida. Koos sellega aga saime headeks sõpradeks, sest katsejaamas töötas huvitav seltskond.

Pm-knd Manivald Metsaalt, pärit ja maetud Muhumaale, töötas EPA lõpetamise järel alates 1955. aastast kuni surmani (2004) katsejaama juhina ja majandi direktori kohusetäitjana, et agronoomid kuidagi katsejaamas ei püsinud, oli ta 19 korda agronoomi asetäitja. Hea muhu huumor tegi tast hea juhtumite vahendaja meile. Eluaegne vanapoiss. Vastaspoolel vet-knd Martin Valdma, tol ajal veel vanapoiss, hiljem kolme poja isa, kes oli õrnahingeline, pikalt kaalutlev, vahel ka korduvalt alustav, vahel isegi pelglik. Samas hea loomapsühholoog ja -arst. Temaga juhtumisi Alt (nii Manivaldi kutsuti) meile valgustas.

Peale nende oli vanapoisi seisuses peazootehnik Peeter Riis, aga tema kosis tööle tulnud loomaarst Milvi Tilk. Jätkasid tööd tollases Pärnu kolhooside vahelises seavabrikus. Jaan ja Maimu Särev, õde-vend, töötasid samuti „poissmeestena“ Piista-
ojal. Jaan läks varem Tallinna ja abiellus, Maimu kolis suhteliselt kõrgemas eas Elvasse, kus leidis elukaaslase. Eks peapõhjus oli asula suures eraldatuses ja ülikooli-
haridusega inimesel väärilist partnerit leida oli raske. Regulaarset liiklust polnud. Kahju oli toredate inimeste saatusest.

Nüüd paari loo juurde. Kui lehmal oli sünnitusabi vaja, saatis Martin Valdma teised laudast minema, rahu, ainult rahu. Ja tõesti, ta tuli rahulikult sünnituse juhtimisega toime. Tavapäraselt kiirustati sünnitusprotsessi jõuga (tõmbamisega) sekkumisega. Täiesti inimlik (loomalik) lähenemisviis.

Martin on Tori apteegis, kuid seisab kuidagi kõhklevalt ja häbenevalt leti ees ja ei väljenda otse oma soovi. Apteeker Sigrid Sarap on murelik, mis võib sellise käitumise põhjus olla. Lõpuks saab Martin väriseval häälel formuleerida oma küsimuse, ega teil seda küll ei ole? Vastus oli kiire, sest küpses meheas vajatakse ju seda “On küll,“ ja pani letile paki preservatiive. Oh sa issand, kus Martin läks leili, ma arvasin et hambapastat.

Kuuekümnendate alguses anti majanditele õigus osta erasektorist lehma põhikarja või noorkarja täienduseks. Teda oli andnud pere Vändra majandi territooriumilt, et neil ongi soov müüa. Arvan, et vähemalt kolmeliikmeline delegatsioon sõitis Torist Piista-
ojale, et kaasa võtta teejuhid. Olimegi õnnelikult kohal, käisime toas, kus peremees väitis, et perenaine tahab pirukaid teha ega saa karjamaale kaasa tulla. Peremees näitas kena lehma ja lehmiku kätte, kelle ostuks polnud takistusi. Tagasi peretuppa, kus oli vaja kokku leppida hinnas. Perenaine pakkuski maitsvaid pirukaid ja üldsõnaliselt lepiti kokku ostus-müügis. Aga olukorra muutis pinevaks, ka naljakaks asjaolu, et laual oli 0,7-liitrine portveini pudel. Kujutate ette, kui laua

ümber ligi kümme meest ja laual ihaldatav objekt, mis vajab avamist, aga kinni ta jäigi.

Sõitsime kurvalt Pooli majja (katsejaama kontoris) tagasi. Ega pikalt kurvastatud, kohalikud leidsid oma piiritusetagavarast paraja soojenduse, mis ergutas (järel)mõtlemist. Tekkis küsimus, kuidas sai see pudel ikka sinna lauale jääda. Ära tuleb tuua! Delegatsiooni juhiks valiti Martin kui peretütre arvatav lemmik, saatjaks määrati mind. Uuesti tuppa ilmudes oli pererahvas üllatunud ja Martinil võimendusid kõhklused/kahtlused edu saavutamisel. Ei jäänud midagi muud üle, kui pidin olukorra, õigemini pudeli päästma. Vihjed müügihinna suurusele või langusele ei viinud kuhugi, tuli otse öelda, et pudeli jagu jäi just hinnast puudu. Nii jõudsimegi võidukalt väärilise „sümboliga“ kolleegide juurde tagasi.

Parteiline kutse kodukolhoosi

Oli 1964. aasta sügis, kui hommikupoolikul sisenesid kolm meest seemendusjaama ja soovisid minuga nelja silma (minu omadega kokku juba kaheksa) all kõnelda. Võtsin parajasti pullidelt spermat. Paluti kabinetikaaslasel raamatupidajal Helmi Nuudil lahkuda. Delegatsioonist tundsin Rapla põllumajandusvalitsuse juhatajat Heino Heinsalu, rajooni parteikomitee sekretärist Arnold Metsast olin kuulnud ja kolmas mees oli tundmatu, kuid selgus, et kohe Tallinnast ja EKP keskkomiteest. Teema oli mulle üllatav – kuulsas „Uue Elu“ kolhoosis oli vaja välja vahetada esimees Harald Olbrei. Minu küsimusele „miks“ oli vastus pikk ja põhjalik, aga peamine, et on viinaviga. Teades ja tundes esimeest, oli see viga tal ammust ajast, kuid ta oskas hommikupoole kõik töökohustused välja jagada, aga pärast lõunat...

Algas diskussioon, kus mul oli paar trumpi tagataskus, parteis ma polnud ja ees seisid aspirantuuri sisseastumiseksamid. Seetõttu tundsin ennast rahulikuna. Minu küsimusele, kust te teate minu võimeid või sobivust esimehe kohale, vastus oli, et tunnete teie isa. Selle pareerin, et meie valime seemendusjaamadesse pulle ka isade järgi, kuid kolmandik on paremad kui eellased ja kolmandik hoopis halvemad. Mille järgi usute, et mina sinna kolmandasse kolmandikku ei kuulu. Noo, kui juba usaldatud siia, miks mitte siis kodukolhoosi. Lõpuks panin lauale oma trumbi, et detsembris lähen EPAsse aspirantuuri sisseastumiseksamitele. Panin neile südamele, et Olbrei on nii palju teinud ja teie olete teda välja kannatanud, siis kannatage veel üks aasta, kui ta saab 60 ja läheb pensionile. Nii läkski.

Detsembris oli isalt küsitud, kuidas pojal eksamid läksid. Vastus oli, et positiivselt, ja teema oli ammendatud.

Poliitiline hambamurdmine

Nii jõudsingi detsembris 1964 sisseastumiseksamitele, neid oli kolm partei ajalugu, eriala ja võõrkeel (mul saksa keel). Meelde on jäänud partei ajaloo eksam kahe nüansiga. Esiteks, kui olime eksamiküsimuste vastused ette valmistanud, soovisin vastama minna. Dots Heinrich Tiido, kes parasjagu luges Edasit (praegu Postimees), ütles, et palun oodake, te olete ilmselt juba NLKP pleenumi materjale lugenud, aga õppejõud ei saa eksamisooritajast nõrgem olla. Luges lõpuni, minul küll lugemata, aga jõudsime positiivse tulemuseni.

Teiseks, ei tea, kas ootamise ajal või enne, aga ilmselt närvilisusest torkisin purihammast ja käis kröks. Kui Torisse tagasi jõudsin, läksin kohaliku hambaarsti juurde. Tema, räägiti, et president Konstantin Pätsi isiklik hambaarst sõnas, kallis noormees, see hammas on nii katki, et see tuleb välja tõmmata. Nii kaotasingi esimese hamba partei ajaloo või aspirantuuri heaks. Õnneks alles viie aastakümne pärast tuli järgmine annetada.

Tagasi EPAs

Suitsetamisest loobumine

EPA-aeg algas ametlikult 1. juulil 1965, et aga loomaarst Mati Loit, kes pidi ameti üle võtma, oli juunis GAZ-69 käivitamisel käeluu murdnud, nihkus ärasõit 19. juulile.

See kuupäev tähendab siiani ka suitsetamise maha jätmist. Kirjutan sellest natuke detailsemalt, sest selle probleemiga seisavad vastakuti paljud. Tehnikumi viimasel kursusel, mõneti ka näitemängudes olin sigarettidega Aurora sina peale saamas. Stuudiumi ajal suitsetasin juba täisajaga, samuti Toris. Oli meeles isa ütlus, et Savelid ei suitseta. Toris olin, kord Miinaga kihlveo peale „Kuu aega, suitsuvaba“, aga ikka hakkasin „torkima“, õigustades, et bridžimängus või napsulauas võib ikka mõne teha (tegelikult ei tohi!). Varsti leidsin õigustuse bridžimängude vaheajal kolleegilt sigarett vastu võtta, sest olin pudeli õlut joonud.

Ka 19. juulil oli oma lugu. Esmaspäeva hommikul asutasin Tartu poole teele Jawa-250ga. Eelmisel öhtul olin otsustanud suitsetamise maha jätta, sest teadsin, et põllumajandusloomade aretuse kateedris tol ajal polnud suitsetajat. Aga äkki ei pea vastu, kuidas siis hakkan tee ääres hääletama ja suitsu küsima. Võtsin pooliku paki paberrosse Belomorkanal ja tikutopsi kaasa. Muide, paberrosside üleminek oli ka ettevalmistus suitsetamise maha jätmiseks, sest need põlesid kehvemini kui sigaretid. Läks õnneks ja tulin laupäeval Torisse tagasi sama pakk taskus. Öhtul tuligi Ilmar

Maripuu, majandi ENSV teeneline (pea)zootehnik, suitsu küsima, temale see viimane suitsupakk läkski.

Loo moraal ehk õpetussõnad on, kui jätad, siis lõplikult, ühtki „torkimist“ ei tohi lubada. On neidki, kes teevad ühe või kaks suitsu nädalas või nädalavahetusel, nemad pole suitsetajad ega kahjusta enda tervist. Minul kiskus 1,5 pakile päevas. On lausa ahelsuitsetajaid, minu sõber Enno Siiber ka, aga jättis päevapealt maha. Ainult nii.

Aspirantuuri rakendamine

Tartus oli vaja leida elukoht. EPA oli kohustatud andma vähemalt ühiselamukohta. Aga olime ju kolmekesi, tütar Sigrid kolmeaastane. Kateedrist soovitati minna haldusprorektor Eduard Hundi juurde, kaunis range ja sõjas karastunud (käegi sinna jätnud) mees. Samas oli ta südames koht spordil, mul polnud siin midagi ette näidata. Läbirääkimised kulgesid siiski heas suunas, sest koht Jaama tänava ühiselamus lubati ja edaspidi võimaluse tekkimisel kahekohaline tuba. Millegipärast tekkis küsimus Sigridis: „Ega te last ühiselamusse too?“ Alltekst oli kuuldav ja vastasin, et muidugi ei. Aga kuhu siis tütar jääb? Järgmisel kevadel saingi Jaama intri 23. toa 10,2 m² suur ja sinna mahtus ka tütre väike voodi, kuigi ööseks oli kogu toapind liikumatu ja liikuva „mööbli“ kaetud.

Perspektiivis oli kooperatiivkorterite valmimine peaaegu ühiselamu naabruses (Jaama tn 77). Sissemaks oli tehtud tänu vanaisa Kungla talu hoone müügile „Uue Elu“ kolhoosile.

Stipendium kinnitati 90 rubla kuus, Toris oli palk just tõusmas 125 rublale. Tuli toime tulla. Miina sai järgmisel kevadel pea samaväärse palgaga töökoha veisekasvatuse uurimisgrupis, kus juhendajaks tulevane professor Karl Kurm. Temaga on seotud ka Sigridi „saatus“, sest meie taotlus teda lasteaeda saada jooksis liiva, kuna meie tuba osutus suuremaks kui 9 m², mis võimaldanuks saada lasteaia koha eelisjärjekorras. Neetud 1,2 m²! Aga dekaan Karl Kurm oli linnasaadik, tema aitas.

Teema valik

Minu juhendajaks kinnitati kateedrijuhataja professor ja põllumajandusdoktor Aarne Pung. Tema eelistatud uurimisobjektid olid eesti veisetõud, kaitsnud oma kandidaad- ja doktoriväitekirja sellel teemal, kuid eelistatum oli siiski mustakirju veisetõug, sest ta oli ka tõunõukogu esimees. Esialgne projekt oli uurida lehmaperekondi. Appi tuli Jawa-250, millega sai kiiresti ring peale tehtud kolmele tolle aja juhtivale aretusmajandile Väandra, Tori ja Viisu. Tegin kiiranalüüsi, kui palju on nen-

des karjades statistilist analüüsi kannatavaid perekondi, kellel vähemalt kolmes põlvkonnas igas on vähemalt kolm järglast. Ainult Väandras oli selliseid kaks ja oli selge, et selle teemaga kaugele ei sõida. Kuidas seda aga selgeks teha juhendajale ja mida selle asemel uurida?

Appi tuli hea sõber, kolm aastat vanem ja samavõrra eeskäija Rein Teinberg, kes oli aasta tagasi kaitsnud (muuseas aspirantuuriaja ehk kolme aasta sees) kandidaadiväitekirja. Palju lugenud mehena oli ta kohe pessimistlik lehm perekondade teema suhtes, sest samade majandite karjasid oli ta analüüsinud oma kandidaadiväitekirjas. Rein aitas juhendajat veenda ja pakkus ka uue teema. Mõni aasta tagasi (1957) oli käivitatud elektroforeesi meetodika ning avastati vere ja piima seerumivalkude pärilikud tüübid. Ja nii saigi minu teemaks vereseerumi transferritiin tüübid Eesti veistõugudel.

Valgud ei jookse

Transferritiin (Tf) on vereseerumi valk, mis seob rauda ja transpordib seda verega organismi laiali, aga raud on ka tähtis hemoglobiini komponent. Samas oli tõestatud, et Tf on võimalik lahutada elektroforeesi teel kuueks pärilikuks tüübiks, mille alusel sai kontrollida veiste põlvnemisdokumentide õigsust, muidugi täiendusega veregruppidele.

Esmalt tuli omandada elektroforeesi meetod. Põhimõte oli lihtne; keeta tähtselt koos elektrolüütidega geel, mis hangumise järel viia madalpingega vooluvälja, seerumiproovid viiakse filterpaberiga stardijoonele. Mõne tunni jooksul liiguvad valgumolekulid katoodilt anoodi suunas, kusjuures liikumiskiirus ja -kaugus sõltub molekuli suurusest. Et Tf koosnebki eri suurusega valgumolekulide segust, tekib valguproovi teekonnal muster, mille nägemiseks on vaja geeli hoida lühikest aega valkudega ühinevas värvilahuses. Seejärel „pesta“ geeli ümbritsevast osast värvaine välja ja järele jääb triibuline spekter seerumiproovide erinevatest fraktsioonidest. Nende kaugus stardijoonest määrab Tf fenotüübi. Nii lihtne see tunduski.

Võttis paar kuud, kui saime TRÜ laborist kätte elektroforeesi aparatuuri, kvaliteetse tähtselt ostime Energia kolhoosist Rakvere lähistelt. Esimesed vereproovid võtsime Raadi õppe-katsemajandi Vahi lauda lehmadel. On jäänud meelde Vahilt jalgsi tagasitulek, kui sattusin Raadi lennukohale maandumisraja kohale, kui sel ajal sõjaväe transpordilennukid maandusid. Milline lärm! Õnneks polnud veel 1980. aastate reaktiivtranspordilennukeid, millel stardi ajal oli tulesaba väljas.

Kõik komponendid olid koos ja katsetamine algas TRÜ darvinismi ja geneetika kateedris biol-knd Ülo Paveli juures. Seal oli sama meetodikat katsetanud Rein Loog, kuid ebaõnnestunult. Esimesed proovid näitasid ootamatusi, proovid olid

liikunud paar millimeetrit. Tõtsime voolutugevust, geel hakkas „higistama“, viisime aparatuuri külmakambrisse, ikka ei midagi. Juba tuli tahtmine käega lüüa, lisasin lihtsalt vett elektrolüüdile ja tulemus, kõik fraktsioonid olid kadunud, st proovid olid läbinud tärglisegeeli. Põhjus selles, et polnud õigesti mõistnud elektrolüütide moolide mõistet, elektrolüüdid olid liigse kontsentratsiooniga, järelikult keemia-teadmised? Leidsimegi elektrolüütide õige koostise ja kasutasime neid kuni katsete lõpuni. Aga paari kuu jooksul oli tegemist TRÜ botaanikaaias, kus asus darvinismi ja geneetika kateeder koos toreda koosseisuga. Nägin kõrvalt, kuidas kateedrijuhataja Ülo Pavel valmistas ette oma doktoriväitekirja, kuigi vahel ka tervis vedas alt.

Lehmadelt verelaskmine

Järgmine etapp oli kolme veisetõu aretuskarjade valimine. Eesti maatõuga polnud kahtlust, Pärivere sovhoos. Lihtne oli ka eesti mustakirjuga, Vändra, Tori, Viisu ja Saku Hollandist imporditud lehmadega. Lisaks olid veel kolme seemendusjaama pullid. Keerukam oli eesti punase tõuga, sest selliseid liidermajandeid polnud, mistõttu loobutigi neid lülitamast programmi.

Kõige maisem töö oli vereproovide võtmine/saamine, kokku sai neid üle kahe tuhande. Enamasti tegid seda majandite loomaarstid, keda abistasid lehmade hoidmisel vahel kohalikud töömehed. Aga vaesel aspirandil polnud rahalisi vahendeid tasustamiseks ja seepärast pidin proovide võtmise ajastama korraliste profülaktiliste vereproovide võtmisega, lihtsalt tuli oma vereklaas sättida õigel ajal õigesse kohta.

Paar meenutust, kui loomaarst ei saanud aidata. Esimene juhus oli Viisul, kus tuli võtta 150 lehmalt vereproovid, aga loomaarsti polnud. Veri tuligi võtta, aga abistajata. Loomaarstid võtsid vereproovi tavaliselt kaelalt kägiveenist, mis vajas ka abistajat, kes fikseeris lehma pea. Minul polnud aga abistajat võtta ja võtsin vere udaraveenist. Siinjuures pidi olema ettevaatlik lehma tagajala löögi suhtes, siiski mitugi sinikat on tollest ajast meeles.

Teine juhus oli Päriveres eesti maakarjaga, ainuke erinevus oli selles, et ohuks oli samuti lehma tagajala löök, aga hoopis tabavamalt said nad pihta esijala löögiga sõrmennukkide pihta. Need löögid olid hoopis valusamad ja mõni neist sai sõrmest veregi välja.

Biomeetria käsiarvutil

Välismaiste teadustööde lugemine toimus enamasti Moskvas VASHNILi (Üleliidulise Põllumajandusteaduste Akadeemia) raamatukogus. Aspirandid ja doktorandid olid sagedased külalised. Olime raamatukogutöötajate suhtes tähelepane-

likud, mis sai tasutud suurema arvu kserokoopiate või ajakirjade tellimuse täitmisega. Oli kehtestatud piirarvud, mida päeva jooksul võib täita. Et koopiamašinaid polnud, siis artiklite leheküljed fotografeeriti, kodus ilmutati ja sealt loetigi välja, kui põhjalikult olid teadusandmed statistiliselt (biomeetriliselt) töödeldud. Enamasti olid kasutusel juba elektronarvutid. Pidime järgima sama malli. Aga?

Tänapäeva tasemest ei osanud veel unistadagi. N. Liidus oli eelisareng sõjatööstusel, kus toodeti ka suuri raale raketibaaside juhtimiseks. Neid sai taotleda ka ülikoolid ja teadusasutused, kuid ka neid oli piiratud arvul. EPA-l oli Minsk-22, mis mahtus ära kolme suurde ruumi. Tootlikkus oli väike, sest käsitsitööd oli palju, ja ükski aspirantidest poleks sinna pääsenudki.

Käsiarvutitest olid kasutusel Felix, kus numbri valimiseks tuli kohale vedada metallpulgake, siis järgmisele jne, seejärel valida tehe ja pöörata vänta. Minu arvutiks oli BK-1, kus numbreid sai valida juba klahvide abil. Suur edasimineki! Ja nii ma klõbis-tasin kodus kolm kuud, et arvutada keskmised ja nendest diferentsid, need tõsta ruutu ning arvutada standardhälbed dispersioonanalüüsiks. Õnneks sai palju töö-tusi lahendada hii-ruut-analüüsiga, mis on vähem töömahukas.

Ülo Olli „kontor“

Ülo Ollil avanes aastatel 1960–1962 võimalus täiendada end Saksamaal Leipzigi ja Jena ülikooli juures. Saksamaal sai ta hea koolituse katse- ja analüüsiandmete statistilise töötlemise meetodites ning naastes hakkas ta ka siinsetele kolleegidele, hiljem ka üliõpilastele seda õpetama. Kahjuks polnud elektroonilist arvutustehnikat, tegemist oli käsiarvutitega (BK-1).

Tol perioodil käis koos nn Olli kontor, mille asukoht oli dotsent Ülo Olli neljalapselise pere kolmetoaline korter Pioneeri (hiljem Abovjani, praegu Munga) tänava tütarlaste ühiselamu (endise Tartu linna polikliiniku) teisel korrusel. See oli väike „kombinaat“, kus elavjõud asendas puuduvat tehnikat ja töötles variatsioon-statistiliselt kellegi uurimismaterjali, et tõestada, mis on usutav, mis mitte. Kokku tuldi vabast tahtest, et ise õppida ja teist abistada. Sellest arvutikontorist käis läbi mitu kandidaadiväitekirja, ka kontoriomaniku doktoriväitekirja mõni osa.

Ülo Olli võimekust tajusime tudengiajal, kui kahe- või kolmekohaliste arvude peast korrutamise polnud probleem, samuti tsiteerida klassikuid. Aga Olli keelte valdamist, võimet korrigeerida tekste eesti või vene keeles, kogesin aspirantuuriajal. Tema võimet mobiliseerida ennast ootamatu sündmuse tõttu, nägin tema kontoris, kui aitasime tema doktoriväitekirja viimase variandi vormistamist. Igaüks tegeles millegagi, sest varahommikul pidi autor jõudma Tartu-Leningradi bussile.

Kell võis olla kaks öösel, kui anti alarm: neli lehekülge väitekirja kõige tähtsamast osast, kokkuvõttest, on puudu. Algas otsimise aktsioon, sest täistrukitud lehekülgi oli kõikjal – laual, põrandal, riiulitel ja mujal. Peaaegu tunni jooksul jõuti järeldusele, et seda lihtsalt pole. Alles hiljem, kui Leningradi-reisilt tagasi oldi, leiti need neli lehekülge lahti tõmmatava diivani (perevoodi) madratsikastist. Tol öösel ei tulnud selle peale keegi.

Ülo Oll ajas rahulikult habeme ära, seadis reisikohvri valmis, ja istus laua, abikaasa Luule trükimasina taha. Käsitsi tuli kirjutada sidusteksti täpselt neli masinakirja lehekülge, sest edasi oli juba mitukümmend lehekülge teksti olemas. Meid, kontori külastajaid oli tol ööl kohal kaks või kolm ja tol hetkel jälgisime n-ö mängu, aga mängust oli olukord aga väga kaugel. Pärast kella viit lahkusime, sest täpselt neli masinakirja lehekülge oli uuesti valmis, ja doktorant võis rahulikult käsikirjaga bussile minna. Selline olukorra lahendus tõstis kasvult väikese mehe vaimult suurmeheks.

Dotsent Ülo Oll kaitses oma doktoriväitekirja edukalt Leningradi (Puškinis) Põllumajandusakadeemias 1967. aasta jaanuaris. Tema kontor töötab ikka edasi.

Kõrvalepõikena: Oli 1967. aasta maikuu ja läksime varahommikul aspirant Hiljar Pärnaga Olli kontorist koju. Hiljar kuulus mõni aasta tagasi ka Piistaoja vanapoiste seltskonda. Tuntud saarlasena oli tema arutus alati pikk ja põhjalik, aga asja tuumani ei jõudnud väga kiiresti. Korduvalt kuulsin kahtlustust, mida teha, aga millest selline küsimus, selgus alles mõne hetke ja täiendavate küsimuste järel: Aivo arenes lootena ja polnudki muud, kui tema ema naiseks võtta. Kui Aivoga kohtume, tuletan meelde, et tunnen teda juba enne sündi.

Töökoht sõltub aspirantuuri tähtajalisest lõpetamisest

Kolmanda aasta aspirandid määrati tööle, nagu viimase kursuse tudengidki. Otsus tuli Moskvast põllumajandusministeeriumi personalivalitsusest. Mind määrati jaanuaris 1968 EPAsse. Sellele ei pööranud ma erilist tähelepanu, sest tegemist oli parasjagu arvutamisperioodiga. Aga äkki kõik muutus. Nimelt tabas ELVI kunstliku seemenduse kesklabori juhti Ando Vasarit kaks infarkti korraga – südames ja ajus. Prognoos oli muidugi halb ja hakati kiiresti asemikku otsima. Tänu üldiselt tervislikele eluviisidele ja väikesele kehamassile tuli ta sellest välja ning tuli tööle tagasi juba kahe kuu pärast. Hiljem töötasime koos veel mitu aastat kesklaboris.

Sel ajal kureeris kunstlikku seemendust Eestis põllumajandusministeerium ja isikuna Herbert Lass. Kohtusin temaga esmakordselt 1956. aastal Tallinna lauluväljakul korraldatud vabariiklikul põllumajanduse näitusel. Tori seemendusjaama perioodil

oli tihe kontakt ministeeriumiga, ka aspirantuuriajal kutsuti mind pulle hindama. Usun, et tema või Adolf Mölderil initsiatiivil anti vihje, et võiksin sinna tööle asuda.

Takistuseks oli Moskva tööle määramine EPAsse. Teatud võimaluse annaks, kui suudan aspirantuuriajal kaitsta kandidaadiväitekirja. Aspirantuur lõpeb 30. juunil 1968, ettepanek tuli veebruari keskel. Selleks et kaitsta väitekirja juunis, peab väitekirja ja venekeelne autoreferaat olema valmis mai keskel. Kokku oli aega kolm kuud, kuid selle aja sees pidid ilmuma trükis veel kaks teadusartiklit, milleta ei pääse kaitsmisnõukogusse. Arvestama pidi ka käsikirja korrektuuri ja ümber trükkimisega masinakirjas.

Üks on kirjutamise aeg, aga iga noore inimese kirjatöö vajab korrigeerimist, juhendajat akadeemik Arne Punga ei saa kiirustada, autoreferaat tuleb tõlkida vene keelde. Seadsin eesmärgi, et väitekirja käsikirja peab valmis olema aprilli keskel, autoreferaadi jaoks jääb kaks nädalat. Väitekirja maht võis olla kuni 150 lk, seega 50 päevaga kolm lehekülge päevas.

Peaks olema kusagil väike kartoteegikaart, kuhu märkisin kuupäevad ja kirjutatud lehekülgede arv. Vahepeal tegin analüüsi, millest selguski, et on ajaline mahajäämus, mis tuleb likvideerida. Selle aja sisse langes ka kahe artikli redigeerimine, mis võttis mitu päeva. Vaimu ja füüsis aitasid vormis hoida võrkpallitrennid kolm korda nädalas. Hommikul Sigrid lasteaeda, korralik kohv hommikusöögil, lühike uinak ja arvutata-kirjutama. Nii see kestis aprilli lõpuni.

Kandidaadiväitekirja kaitsmine

Käes oli aeg käsikirjad (väitekirja ja autoreferaat) juhendajale anda. Juhendaja Akadeemik Arne Pungaga polnud nende tekstide vormistamisega erilist probleemi. Ainult autoreferaadi alguse osas (ikkagi vene keeles) oli väike arvamuste lahkumine. Juhendaja väitis, et pooled autoreferaatidest algavad NLKP kongresside või pleenumite materjalidele viitamisega. Mind päästiski sõna „pooled“. Järelikult pooled ei viidanud nendele poliitilistele materjalidele. Palusin minul viimaste hulka jääda, juhendaja viimaks nõustus.

Autoreferaadi käsikirja sattus dotsent Ülo Olli kätte ja lendas pilbasteks. Kuid kasu oli mõlemapoolne. Ilmselt saigi lõpuks päris normaalne.

Väitekirja valmis eesti keeles (150 lk), samuti venekeelne autoreferaat (25 lk), ilmusid ka artiklid ning 14. juunil 1968 (kaks nädalat enne aspirantuuriaja lõppu) võis asuda väitekirja kaitsma EPA teadusnõukogu ees.

Kandidaadiväitekirjale on ette nähtud kaks oponenti, esimene doktorikraadiga ja teine kandidaadikraadiga. Oli tehtud hea valik, esimene ELVI (Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi) direktor, pm-dr prof, hiljem

VASHNILi (Üleliidulise Põllumajandusteaduste Akadeemia) liige Adolf Mölder. Mäletan seda, kui läksin oma trükitud kirjatöid oponendile viima. Parajasti oli ELVI direksiooni koosolek, kohal kõik ELVI juhtivad jõud, kuid sekretär lasi mind sisse. Adolf Mölder istus ukse vastas suure kirjutuslaua taga (Kreutzwaldi 1), teised seinäärsetel toolidel. Vabandasin (värisedes?), et tulin oma väitekirja tooma „Tubli,“ lausus A. Mölder ja tõstis väitekirja kaant ning küsis: „Kus tööletuleku avaldus on?“ Mulle oli küsimus ootamatu, seepärast pomisesin vastuseks, et ehk hiljem. Aga sellega avalikustati maikuus juhtkonna ees minu ELVIsse tuleku võimalus.

Tegelikult oli A. Mölder häiritud, et läksin tema ELVI majandist EPAsse aspirantuuri, võinuks ju ELVIsse tulla. Aspirantuuriajal meil polnudki otsest kontakti. Kaudne kontakt tekkis 1968. aasta veebruaris, kui A. Mölder saatis mulle Aksel Saare kaudu tervisi. Tegelikult kukkus see kontaktivõtmine pisut nirult välja. Direktor oli meie sõbrad Saare-pere Torist kutsunud vestlusele, et suunata nad tööle Orumäe sovhoosi. Anti aega öösel järele mõelda, kuid direktor kutsus nad enda koju ööbima. Nad keeldusid viisakalt ja küsimusele, kuhu nad siis lähevad, vastasid, et Savelite juurde. Seepeale Mölder paluski mind tervitada pärast kolmeaastast vaheaega. Õhtul istusid kaks peret normaalsel viisil õhtulaua ääres, ei mingit propagandat seoses Orumäega. Hommikul Aksel Saar tuleb üles ja esimesed sõnad: „Meie ei lähe Orumäele.“ Nende sõnadega läks ta ELVIsse. Mida mõtles küll Adolf Mölder meist? Tegelikult polnud meie süüdi.

Teise oponendiga olid omamoodi lood. Dotsent Ülo Pavel, tolle aja tuntumaid geneetikuid, oli igati kompetentne ja põhjalik inimene. Aga tema kompetentsile sai saatuslikuks asjaolu, et meetoodika väljatöötamine ja osa katsematerjali elektrolüüse tehti tema juhitud kateedris. Seda aga võidakse hiljem väitleja ja oponendi vastu ära kasutada. Seepärast kinnitas nõukogu kolmandaks oponendiks dotsent Ülo Olli, kes tundis väitekirja, aga veelgi täpsemini ja põhjalikult venekeelset autoreferaati. Õnneks ei olnud katsematerjali andmetöötlus läbinud Olli kontorit.

Kolmas oponent sai aga omamoodi ohtlikuks, muidugi ka Ülo Olli põhjalikkuse ja otsekoheuse tõttu, aga tegelikult hoopis kaitsmiseprotseduuri venimise pärast. Tartus olid kaitsmisnõukogude koosolekud inimesterohked, tavaliselt mitmekümnesed. Aga EPA aulas olid kohal kindlasti kaks meest, ühte nendest ei tundnud, aga pidi olema keegi vetvelsker Lõuna-Eestist. Tal oli kaasas portfelliguurune kohver ja ta püüdis ka küsimusi esitada. Aga teine? Villem Ernits, väitekirja kaitsjate hirm, just keeleliste katsumuste pärast. Tegemist oli väga erudeeritud ja omapärase käitumisega keele- ja karskustegelasega. Tema kohta on palju legende. Aga nüüd kaitsmisnõukogust. Villem Ernits polnud kaugeltki ainult EPA külaline, ta osales võimalikult kõigi nõukogude koosolekul.

Milles aga kolmas oponent Ülo Oll süüdi oli? Lihtsalt kaitsmisprotseduur venis ja Villem Ernits jõudis Tähtverest kohale. Nimelt kevad-suvel õppeaasta lõpul on vaja

tähtajaliselt korraldada kaitsmisi, rääkimata ülikooli lõpetamisest. Nii sattus 14. juunile 1968 kaks kandidaativäitekirjade kaitsmise nõukogu koosolekut, esimene hommikupoolikul ELVIs (kaitsesid Meinhard Karelson ja Enhard Musto), teine aga EPAs pärastlõunal (kaitsesid Vambola Vilson ja Olev Saveli). Aga paljud nõukogude liikmed kattusid, mis tähendas, et nad peavad jõudma Tähtverest Riimäele. Kui esimesed liikmed jõudsid päralt, sai küsitud, kas Villem Ernits oli kohal? Jaa muidugi, aga jäi sinna juttu puhuma. Nõrk enesetunne tugevnes.

Kahe oponentiga sain ühele poole, aga silm jälgis kõnepuldist ikka EPA aula keskmist ust. Kõik oli rahulik. Parasjagu vastasin Ülo Olli küsimustele ja märkustele ... ning seal ta seisis oma alla keskmises elusuuruses – Villem Ernits. Loomupäraselt oli ka aeg küsimustele saalist ja käsi tõsis. Olen mõelnud ja kolleegidega arutanud, kuidas Villem Ernits suutis nii – alles tuli, väitekirju oli aulas ainult paar eksemplari, ja juba küsib? Tollal oli nõue, et väitekirja peab olema kuu aega enne kaitsmist raamatukogus väljas. Seal ta töötas vist kõik väitekirjad läbi, millest oli ikka ka mingi kasu, vähemalt hirm, et ta tuleb. Minul läks õnneks! Tal oli üks küsimus: „Teil on kirjutatud vääralt kirjanduse loetelus slaavlane „Efreinov“, peaks olema „Jefremov“? Sain vastata, et pole tegemist vene autoriga, ta on norralane. Vahel pääseb õnnelikult isegi Villem Ernitsa käest!

Nõukogu liikmed olid üksmeelselt positiivsed ja kohalolijad kutsusin TRÜ kohviku kaminasaali. Aulas oli umbes 80–90 inimest, kes nendest tulevad, kes ei tule, polnud teada. Tavaliselt 2/3 tulevad, laud oli tellitud kuuekümmele. Aga tekkis naljakas olukord.

Tol juunikuul 14. päeval oli hästi palav päev. Ema, isa ja väike õde Hilja olid kohal, äi Jaan muidugi ka. Kui kohvikusse jõudsim, suunasime külalised kaminasaali kõrvalruumi, kus isa pakkus omapruulitud õlut. Varsti hakkasid lõbusas tujus külalised kardina vahelt kaminasaali tulema, tulevad ja tulevad, kuid kohti jääb järjest vähemaks. Ja jäigi tosina jagu külalisi kohata. Ettekandjad leidsid lisalaudu ja -toole, toitu jagati edasi... Hing ei saanud rahu, kuidas me nii mööda panime?! Vaatamata sellele pidu oli äge, kõned vahvad. Aga kodus ootas vannitais kauneid lilli, mis paari päeva pärast närtsinud olid. Sellest ajast on meil vastuseis lõikelilled kinkimise vastu.

Vastuse saime paari päeva pärast, kui Otto Paesalu õhtu fotod tõi. Nende alusel sai asi selgeks, et kohti oli kaetud viiekümnele, seega kümme vähem. Käisin selgitust küsimas ja vastus oli: „Tavaliselt nii palju jääbki tulemata.“ Selle mahaarvestuse tegin juba minal!

Aspirantuuri viimased kaks nädalat ja puhkus

Väitekirja kaitsmise järel tuleb vormistada vastavad dokumendid, mis tuli Moskvasse VAKi (Kõrgem Atestatsiooni Komitee) saata. Neid sai päris paksu kiirkoitja jagu. Sinna said, ega täpselt ei mäletagi, mitmete koosolekute, sh kaitsmisnõukogu, protokollid, oponentide arvamused, mitmed duplikaadid, elulugu jpm, aga kõik vene keeles. Selleks kuluski terve nädal.

Aga üks nädal ju veel. Vaja oli selgeks saada, kus ma tööle hakkan. EPAs pidi assistendikoht kindel olema, sest Moskva peavalitsus määras mind sinna tööle. Samas Herbert Lass põllumajandusministeeriumist ei andnud järele ja soovis, et lähaksin ELVIsse tööle. Peeaegu nagu konkurs. Ise kaldusin samuti ELVI poole. Aga esmalt peab austama EPAt ja selle rektorit dots Minna Klementi. Nii paningi aja kinni, et saada nõusolek EPAst lahkumiseks.

Rektori kabinetis olin varem käinud viimasel kursusel, kui oli tööle määramine. Minna Klement võttis vastu rõõmsalt, õnnitles aspirantuuri tähtajalise lõpetamise puhul, mida juhtus väga harva. Muuhulgas oli jutuks, et akadeemik Aarne Pung on tubli juhendaja, sest mina olin juba teine, esimene oli Rein Teinberg, kes kaitses väitekirja aspirantuuriaja sees. Viisakused vahetatud, tulin välja oma ettepanekuga, mille rektor pareeris osavalt, et teil ju neli nädalat puhkust, eks seejärel arutame. Jäi isegi tunne, et Minna Klement polnud eriti vastu. Sellise arvamusega lahkusingi kabinetist, kuhu tulin kahekümne aasta pärast tagasi rektorina.

Miinaga arutasime meie pere tuleviku üle. Olime pingsalt pühendunud aspirantuuri õigeaegsele lõpetamisele, mis ka õnnestus. Head naabrid ja sõbrad kasvatasid juba kahte tütart, meil ainult Sigrid. Ega jäänudki muud üle... Huvitav, et kasvasidki koos ühevanused poisid, neil kolmandana Mart, meil teisena Tarmo. Ka Sigrid ja Sirje olid ühevanused. Järelikult ka aspirantuuriaja viimane nädal oli tulemusrikas.

Juuli on heinakuu, mistõttu puhkusest kulusid mitmedki päevad vanematekodus. Oli kaks tööd, kus käisime abiks, need olid heinategu ja kartulivõtmine. Isal olid ettevalmistustööd alati korralikult tehtud, et kaugelt (180 km) kohale sõites sai aega ratsionaalselt kasutada. Heinategu käis ikka vanaviisi, niitmine hobuse või traktoriga, aega niite kaarutamine muidugi käsitsi. Paari päeva järel hoburehaga hein vaaludesse kokku ja seejärel käsitsi rõuguredelitele aunadesse/rõukudesse, kust sõltuvalt ilmastikust nädala pärast veeti hobuvankril, hiljem ka autoga, laudalacka või heinaküüni. Seega jätkus tegemist mitmeks nädalaks. Ka sel juulikuul.

Samal ajal tegutses põllumajandusministeerium intensiivselt Moskva lainel, et muuta Olev Saveli EPAsse suunamine ELVI kasuks. Kes ja kuidas tegutses, pole teada, kuid vahete-vahel võeti minuga ühendust. Paaril korral tuli koduste hõike peale heinamaalt telefoni juurde joosta. Herbert Lass oli asjaajamise eestvedaja ja koordinaator. Vaatamata püüdlustele ei suudetud Moskva bürokraatiat murda, suunamine EPAsse jäi jõusse. Loodeti rektori heale taatele.

ELVIsse tööle asumine

Neli nädalat puhkust oli möödunud ja kokkulepe rektoriga oli meele, mida muidugi võimendasid ebaõnnestunud läbirääkimised. Näpus avaldus rektor Minna Klemendile olingi sekretäri ruumis ja palusin vastuvõttu. Ja saingi loa. Tervitused olid rõõmsameelsed, kuid minu avaldus sai kiire resolutsiooni: Ei ole nõus. M. Klement, EPA rektor. Nii tähtis dokument on reliikvia minu kaustas.

Kuidas edasi? Rektor andis käsu põllumajandusloomade aretuse kateedrisse tööle minna, määratakse assistendi kohale Laiale tänavale. Juuliku lõpus olid õppejõud puhkusel, kateeder oli pooltühi. Tööülesandeid keegi ei andnud, aga varsti selgus, et personaliosakonna juhataja oli dekaanile dots Edvard Meisnerile teinud isiklikuks kohustuseks jälgida, et Saveli igal päeval tööl oleks (ilmselt rektori algatusel?). Põhiliikseks töökohaks sai kateedri pimik, kus sai ilmutada fotosid, mis aspirantuuri ajal olid kogunenud, suur osa oli Moskvast pildistatud, aga seni filmidelt kopeerimata teaduskirjanduse materjalid. Igavavõitu aeg oli, ainult sündmuste kulg tuleviku nimel hoidis vaimu ülal.

Ilmuski rektori käskkiri, millega mind määrati assistendi ametikohale. Minu vastu sellele tugevdas veelgi asjaolu, kui sain teada, et assistendi koht võeti ära naiskolleegilt. Oli väga segane periood, kuni tuli kutse ilmuda põllumajandusminister Harald Männiku jutule 7. augustil 1968.

Põllumajandusministeeriumiga on tööalased kontaktid olnud 1961. aastast alates, aga aspirantuuri ajal polnud vajadust seal käia. Minister Harald Männik oli kindlasti isikus, kes paistis silma mitmete omamoodi tegevustega. Esmakordselt kohtusime Toris 1965. aasta suvel, kui mina olin juba EPA aspirant, aga tema „Männiku“ kursuse kokkutulekul švipsis olekus. Millegipärast väitis ta kohtumisel, et Saveli tuleb tagasi tuua. Ja nüüd tema kabinetis. Tal oli läbitungiv pilk koos omapärase muigega (olen hiljem saanud ka muigeta pilgu osaliseks). Jutt oli lühike: „Kas korteriprobleem on?“ Seda polnud. „On mingeid soove, olete nõus asuma ELVI kunstliku seemenduse kesklabori juhataja kohale?“ Olin nõus. „Homsest olete määratud sellele kohale.“

Järgmisel hommikul seisin Tartu raekoja platsil telefoniputka ees ja helistasin ELVI direktorile Adolf Mölderile. Mulle oli praegune laborijuht Ando Vasari, kes kiiresti taastus tõsisest tervisehäirest, olnud otsene ülemus ja vajasin teavet, kas tema on ametikoha vahetusest teadlik. Adolf Mölderi vastus oli lühike „Tulge siia, annan teada.“ Piimasaal raekoja kõrval oli populaarne hommikusöögi koht, ka sel hommikul.

Kõndisin segaste mõtetega (seoses Ando Vasariga) Tähtverre. ELVI sekretär Ljubova Mitt andis teada, et Ando Vasari ongi direktori juures. Jäin ootama. Direk-

tori uks avanes, tulid kahekesi välja. Mölder küsis Vasarilt, kas olete tuttavad, vastus jaa. Võtke nüüd käest kinni ja minge koos tööle. Nii lihtsalt see käiski, mulle, aga kolleegile kindlasti enam, mõjus see kahetiselt.

Poolteist kuud kahes asutuses töökohal

Pidasin põllumajandusministri käskkirja ülemuslikuks ja asusin samast päevast tööle ELVI kunstliku seemenduse (hilisema sigimisbioloogia) kesklabori juhatajana. Rektori käskkirja oli ununenud, kuni alles septembri keskpaigas helistas mulle kesklaborisse EPA õppeprorektor August Eenlaid (tema juhatas ka kaitsmisnõukogu). Küsimus oli, kus tahan töötada? Vastus oli, et muidugi ELVIs. Tema: „Hea küll, lõpetame selle protsessi.“ Ja saabuski rektori käskkirja, millega mind vabastati assistendi ametikohalt alates 1. augustist 1968. Selle tulemusena on minu tööraamatus sissekanne: tööle võetud ja vabastatud samal kuupäeval, s.o 1. august 1968.

Rektor Klementiga kohtusime paari aasta pärast aula ees fuajees, kätlesime rõõmsalt ja lühike vestlus võimaldas anda talle lubadus, et kunagi tulen ikka EPAse tagasi. Täitsin lubaduse 11 aasta pärast, kui kandideerisin vanemõpetaja kohale. Tol ajal ei tulnud mõttessegi, et 20 aasta pärast olen Minna Klementi kui EPA teise rektori kohal viienda rektorina.

Tagasivaade loomaarstide ja loomakasvatajate aspirantide kooslusele

Tagasivaates oli aspirantuuriaeg kõige-kõige, sest see on ainuke eluperiood, kus olin vaba oma töös ja ettevõtmistes, ei vastutanud kellegi teise (ainult abikaasa ja tütre) või ka millegi eest. Juhendaja poetas aeg-ajalt töölauale lipiku tekstiga: Sm O. Saveli, Teil on vaja selleks kuupäevaks seda või teist teha. Ja kõik. Sain tegeleda enda harimisega, saksa keele (kahjuks otsustavaks sai inglise keel) uuesti omandamine, geneetika õppimine jpm. Omamoodi katsumus oli aspirantuuriaja kolme aasta jooksul ka väitekirja kaitsja õpetatud nõukogu ees. Seoses minule pakutava töökohaga oli kasutegur kahekordne. Eesmärk pühendas abinõu ja vedasime välja.

Sarnase eesmärgi ja eluviisiga noori mehi oli EPA veterinaariateaduskonnas (ühiksa) ja zootehnikateaduskonnas 1960. aastatel ligi tosina jagu. Alustasime eri aastatel, kuid mingi periood langes kokku, kas või kaitsmine nõukogu ees. Tähtis oligi ühtekuuluvustunne, nagu tol ajal kursuselgi, mida kahjuks praegune õppekorraldus ei soosi. Paljude vahel oli tutvuse algus pärit stuudiumiajast, et tegemist oli noorte meestega, siis juba Jaama tänav 71 ühikast. Seda vaatamata sellele, et igaüks oli läbinud minimaalse kolmeaastase tööperioodi. Mõnelgi tuli aspirantuuriaja lõppemise ja

väitekirja kaitsmise vahel veelgi praktikas või paremal juhul kateedri juures töötada. Järelikult igal teaduskraadi taotlejal oli piisav praktiline kogemus. Praegusel ajal pääseb isegi filosoofiadoktorikraadi taotlema päevagi praktikas töötamata ja saab asuda pärast kraadi saamist kohe teisi õpetama, ka kraaditaotlejaid. Kahju!

Kõik 11 kaitsesid teadusekandidaadi väitekirja. Et paljud teadusejuhid Eestis polnud kandidaadistmest kaugemale jõudnud, ühendasid nad taasiseseisvunud Eesti kiiresti Bologna kokkuleppega, mis võimaldas kandidaadikraadi lugeda võrdseks filosoofiadoktori (PhD) kraadiga. Ühe käskkirja allakirjutamisega sai Eesti juurde neli-viis tuhat uut doktorit, nende hulgas meie kuus kandidaati. Ülejäänud, peaaegu pooled (viis), olid selleks ajaks kaitsnud teadusedoktori (mitte PhD) väitekirja.

Suurt osa meist huvitas võrkpallimäng EPA võimlas (praegu Maarja kirik), kus kolmapäeviti oli treening õppejõududele. Võimlaks ehitasime kiriku tudengipõlves ise, kusjuures Ilmatsalu tehase tellised raiusime lahti Vanemuise teatri sõjas lagunenud müüridest (oli alles kvaliteet, tellis koputamisel kõlises).

Mina alustasin võrkpallitreeninguid 1965 ja jätkasin 2020. aastani. Koos käisid erineva füüsilise ja võimetega õppejõud ja aspirandid. Aspirandid olime meie, noored mehed, kellel olid ka muud ühishuvid, aga võrkpall jäi põhisisudusaineks. Pärast aspirantuurija lõppu läksime eri kohtadesse tööle, sest kõigile ei jagunud kohti EPAsse. Ligi tosinast üheksa olid veterinaarid, aga tollased veterinaariateaduskonna professorid/dotsendid ei näinud vajadust oma töökoha loovutamiseks. Mõnele neist avanes võimalus alles siis, kui jõudsin rektoritoolile 1988–1993 ja kehtestasime 65-aastase vanusepiiri (muuseas esimesena Eestis) kõrgematele kohtadele kandideerimisel.

Mõned juhtumised. Osale aspirantidest, GAZ 69 mahutas kuus, oli tore väljasõit Saaremaale Hiljar Pärna koju 1967. aasta septembris. Ärme kirjelda rohkem üksikasju, kui asjaolu, et meie söögilaud olid kaetud kala- ja kalatoitudega. Peamiseks kalaliigiks oli angerjas kas suitsutatult, marineeritult laual või pajas, kust sai neid purkidesse villitud ning mandrile toodud. Meil oli kaasas ka tütar Sigrid, kelle viie aasta sünnipäev sattus sinna sõidule. On, mida meenutada. Nõuka ajal arvati, et angerjale on tiivad kasvanud ja Kremli poole lennanud, sest Eestis polnud tavapäraselt angerjat üldse saada.

Alates 1974. aastast toimus Ants Nummertti eestvõttel (esimene kord Aakres), peaaegu igal aastal aspirantide perede suvine kohtumine, mida kordamööda korraldasime. Kord olime Sakus Ants Linnutaja suvilas, programm oli tihe ja pikk, olime varasel tunnil just telkides magama jäänud, kui Enno Puusepp lõpetas oma programmi valjuhäälselt „Hakkame lõpetama, hakkame lõpetama...! See saigi sageli meie hüüdlauseks just ebasobival ajal ja ürituse alguspoolel.

Aeg koos vanusega on oma töö teinud ning 2023. aastaks on üheteistkümnest elus veel kolm, kelle sünniaastad 1937–38, emeriitdotsent Jüri Kasesalu, emeriitprofessor Jaan Praks ja mina. Ülejäänute nimed on reastatud lahkumiskuupäevade järgi ja asukohaks on märgitud kalmistu.

1. Rein Teinberg (02.02.1935–09.05.1995) m. Hageri kalmistu Raplamaal
2. Ants Linnutaja (28.03.1934–07.05.2003) m. 10.05.2003 Tallinna Liiva kalmistu
3. Hiljar Pärn (01.09. 1934–05.10.2006) m. 22.08.2007 Tartu Puiestee kalmistu
4. Vambola Vilson (17.10.1929–09.06.2014) m. 13.06.2014 Osula kalmistu Võrumaal
5. Juhan Simovart (02.12.1937–12.07.2015) m. 17.07.2015 Tartu Raadi kalmistu
6. Enno Puusepp(14.04.1935–09.11.2016) m. 15.11.2016 Tartu Raadi kalmistu
7. Ants Nummert (09.10.1934–20.05.2017) m. Tartu Raadi kalmistu
8. Peeter Kibe (07.03.1936–28.04.2018) m. 05.05.2018. Paistu kalmistu Viljandimaal

Eriline kahjutunne on hea sõbra, kolleegi ja ainukese erialakaaslase Rein Teinbergi varasest lahkumisest. Olime tehnikumikaaslased, EPAst oli ta praktilal „Uue Elu“ kolhoosis ja elas sel ajal meil kodus. Minu ema võttis kokku tema olemuse: „Nii head poissi pole ma veel näinud!“ Reinu järel liikusin Tori KS Jaama, sealt aspirantuuri. Rein Teinbergi „Põllumajandusloomade geneetika“ (Tallinn, 1978) sai teed rajavaks geneetikaõpikuks ülikoolides. Ta suutis välja anda erigeneetika, aga jõudlusegeneetika jäigi käsikirjana avaldamata. Kahju! Aga muidugi ka teistest aspirantuurikaaslastest, kes olid kõik loomaarsti kvalifikatsiooniga. Loetelust ka Vambola Vilson ja kaasaegse viievõistluse veteran Juhan Simovart ei olnud seotud võrkpalliga, teised kuus kõik.

Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituut

Töötasimegi Ando Vasariga mitu aastat koos. Raske oli vaadata, kuidas ta elas üle olukorda, kui töötasime ühes ruumis (õnneks lühikest aega) ja kolleegid sisenedes pöördusid minu, mitte tema poole. Aga koostöö sujus normaalselt, püüdsin anda talle töökohustusi, millega tegeleda. Üks teema oli lammaste kunstlik seemendus. Oli kaks suuremat keskust – Orumäe/Puka ja Vormsi sovhoos, aga nendes edu eriti polnud. Sõitsime Vormsile olukorda kontrollima. Hommikul välja sõites, küsisin, kas tal ravimid on kaasas, jaa, muidugi. Sõit läks Haapsallu, sealt praamiga Vormsile ja seal kohtumine spetsialistidega. Kahjuks enam ei kasutatud kunstlikku seemendust Vormsi lambakarjas. Meeleolu polnud eriti hea ja algaski tagasisõit.

Ilm oli päikesepaisteline, kandsin päikesepillile. Vestlust eriti polnud. Jälgisin kolleegi olekut, võtsin päikesepillid ära ja ehmusin, Ando Vasari oli näost päris kaame. Küsimusele, kus ravimid (tema sõnastuses „taburetid“) on? Vastus oli hoopis üllatav: „Tartus“. Ka praamil ei olnud apteeki. Haapsalu linn oli just nii lähedal, aga võttis aega sinna jõudmiseks, sest mereteel läks suure kaarega sadamasse. Siiski pidas ta vastu, randusime, haarasin ta sülle ja jooksuga auto juurde. Küsimusele, kas läheme haiglasse, oli vastus kindlalt eitav. Piirdusime apteegi külastamisega, kust saime nitroglütseriini tableti keele alla, ja jätkasime 300 km pikkust sõitu Tartu suunas. Õnneks oli ta nõus tagaistmel pikutama. Olen hiljem mõelnud, miks julgesin nii käituda, kui oleks vaja olnud äkki hädaabi? Suures osas metsavahetee. Poole tunni pärast tuli tagaistmelt küsimus, kas oled väsinud, tuleksin rooli?! Tema süda seiskus paari aasta pärast Märjal rooside tarvis kuuseoksi varudes tollase Tartu seemendusjaama uute hoonete lähedal. Nüüd kasvab samas pargis tema auks tamm koos Adolf Mölderi jt tammedega.

ELVI periood kestis 11 aastat

Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teaduslik Uurimise Instituut oli üleliiduliselt väga tunnustatud kui teadus-praktiline kompleks, sest 12 majandit võrdus peaaegu ühe rajooni põllumajandusliku tootmise mahuga. Paljudes katsemajandites jõudluspärikkuse katsejaam või veiste seemendusjaam, Kehtnas lisaks sigade kontrollkatsejaam ja seemendusjaam. Instituudi keskuses oli piisavalt ja tasemel laboreid, arendati arvutuskeskust. Tingimused olid teadustööks ja kraadikaitsmiseks soodsad, mida ka aktiivselt kasutati. ELVI-l oli oma kandidaativäitekirja kaitsmise nõukogu, samas töötas ka Teaduste Akadeemia doktoriväitekirjade kaitsmise nõukogu. Mõlemat kasutasid ka Läti ja Leedu teadurid, aga ka mujalt N. Liidust tulnuid. See tõstis ELVI populaarsust veelgi. Adolf Mölder ehitas süsteempäraselt üles sellist kompleksi, mida üheski liiduvabariigis polnud.

Minu amet kunstliku seemenduse, hiljem sigimisbioloogia kesklabori juhatajana tähendas vastutust seemendusjaamade töökorralduse ja tulemuslikkuse eest. Eriti tähtis oli aretustöö tõhustamine. Eesmärgiks oli viia maksimumini järglaste järgi hinnatud pullide kasutamine. Jõudsimegi 80%-ni, ülejäänud 20% emasloomadest kasutati noorpullide hindamiseks, et saada uusi väärtuslikke aretuspulli.

Tänu kunstliku seemenduse maksimaalsele (> 90%) kasutamisele tõestati juba 1970. aastate lõpus, et eesti mustakirjud lehmad on võimelised tootma 10 000 kg ja isegi rohkem piima, nagu näitasid maksimaalse jõudluse katsed Piistaojal.

Järgnevalt mõned juhtumid tööpraktikast.

Aspirandi tähtis eeldus

A susin tööle ELVIsse värske teaduskandidaadi kraadiga laborijuhatajaks ja tekkis võimalus aspirandikandidaadi vormistamiseks. Pöördusin EPA eriloomakasvatuse kateedri juhataja prof Cerelius Ruusi poole. Kateeder oli meie kursuse juhendaja, peamise töö tegi küll tollane zootehnik, hiljem doktoriväitekirja kaitsnud ja professorikutse omandanud Harald Tikk. Minu palvele oli vastus ootamatu (siin sõna-sõnalt): „Tal peab olema väga hea p...“ Samas vihjas oma kateedri noorele kolleegile, et temal see on.

Olen mõelnud ja analüüsinud, kui palju väga hea (võimekusega) peaga, aga kehva istmikuga (püsivusega) noortest inimestest on jätnud pooleli teadlasekraadi taotlemise. Aga ka vastupidi. Professori sõnad olid prohvetlikud. Püsiva aspirandi leidsime, kraadi ta kaitses ja tubli kirjamees oli. Tehnikumi pinginaaber Enno Siiber saigi minu esimeseks aspirandiks.

Mis on endise õpetaja Jaan Tammaru mure?

O li 1970. algus. Töötasin ELVI sigimisbioloogia kesklabori juhatajana, põllumajandusteaduste kandidaat (pm-knd). Ootamatult kohtasin minu töökabinetis Türi Põllumajanduse Tehnikumi aegset veterinaariaõpetaja aastatel 1953–1957. Tema omapära oli, et tunnis korduvalt kõhatas, sel ajal oli hea konspekteerida, samas oli ta väga julge eksperimenteerija praktikumis. Väikesed operatsioonid, rääkimata kastreerimisest, olid loomakasvatuse õpilastele igapäevased.

Ja nüüd istub, kõhatab, aga kohalolekut ei põhjenda. Ääri-veeri püüan selgusele jõuda, milles probleem. Tema 60, mina 30. Kuidagi avaldas, et tahaks veel proovida. Aga mida? Et ta oli praktikas üht-teist katsetanud, tabasin kümnesse küsimusega: „Kas tahad kandidaadiväitekirja koostama hakata?“ Kõhatas ja „jah“ sõna tuli.

Mitme aasta jooksul analüüsisime õppemajandi karja sigimise olukorda ja mõjutegureid, avaldasime teadusartikleid. Kahjuks pärast väitekirja esmakatsetuse ja juhendaja paranduste nägemist, ta loobus. Tekst oli asjalik, kuid stiil vanamoodne. Kahju!

Kuhu jäi Heino Tinita kandidaadiväitekirja?

K a 1970. algus. Minu poole pöördus loomaarstidiplomiga Tallinna seemendusjaama direktor, et ma vaataks tema käsikirja läbi, sest ta on aastate jooksul jälginud seemendusjaama pullide käitumist ja püüdnud seda kirja panna. Olin lahkelt nõus, sest juba 1960. aastatel olime kolleegid, ja käitumise, veel seemenduspullide kohta polnud eestikeelset materjali olemaski. Olin ise Toris jälginud samaviisi pulli-

de käitumist tavapidamisel, sperma andmisel ja pärast seda. Asendasin sageli seemendusjaamas spermavõtjat. Seksuaalne käitumine, selle nüansid tagamaks väärtuslikelt pullidel suures koguses aretusmaterjali toota, on aretuslikult ja majanduslikult väga tähtis.

Tekst oli kirjutatud käsitsi, kusjuures käekiri oli selge, aga väga väikeses kirjas. Vaadanud kogu mahu üle, tegin märkused, mida peaks välja jätma, sest maht ületas 1,5-kordselt kandidaativäitekirja mahtu (150 lk), korrigeerima ma ei asunudki. Autoriga kohtumisel jälgisin tema silmi, ka pullidel on silmad käitumise või sisemise reaktsiooni peegel. Teadsin, et ta on emotsionaalne, kuid tema silmades nägin kaost või pettumust. Käsikiri jäi laagerduma, aga autori tervishäire vale meditsiiniline käitlemine lõppes 44-aastaselt letaalselt.

Palusin leselt luba, et käsikiri trükki anda, aga tema keeldus. Nii jäi avalikustamata väga hinnaline uuring pullide käitumisest.

Õnnetu leukoositõrje

Kindlasti on loomahaigusi, mis ajaloos on leidnud erinevat käsitlust või etioloogiat. Meie põlvkonnale on kindlasti selliseks veiste leukoos, mida 1970. aastate keskpaigani peeti, vähemalt N. Liidus pärilikuks haiguseks, edaspidi viirushaiguseks. Pöördpunktiks sai saksa teadlase Mitscherlichi uuringud ja praktiline tegevus angli tõuga, kus likvideeriti leukoos, kui diagnoosil kasutati seroloogilist meetodit ja tõrjel viirushaiguse meetmeid. Eestis jätkus ikka diagnostika verevalemi alusel, sest polnud piisavalt vahendeid seroloogilise meetodi kasutamiseks.

Meie üleelamised jäid 1960. ja 1970. aastatesse, kui olin Tori seemendusjaama ja hiljem ELVI sigimisbioloogia kesklabori (kõikide seemendusjaamade) juht. Nendel aastatel oli leukoos lehmade praakimispõhjusena eesti punasel tõul 14% ringis, mustakirjul tõul oluliselt vähem. Tase püsis muutumatuna. Praktikas tähendas see, et kui lehmale diagnoositi leukoos või selle kahtlus, asuti otsima tema järglasi ja neid uurima ning kahtluse korral praagiti.

Veterinaarmääruse alusel pidid seemenduspullikandidaadid pärinema leukoosivabast emast ja isast. Seda järgiti rangelt. Aga 1973. aastal tuli veel rangem määrus, kus märgiti, et leukoosivabad peavad olema kolm põlvkonda vanemaid. Ei mäleta, kas määrusel oli tagasiulatuv toime, aga alustasime seemendusjaamades olevate pullide põlvnemises olevate eellaste leukoosivabaduse kontrollimist. Pullide elulugu oli enamasti seotud seemendusjaamadega, aga lehmad pärinesid ainult mõnest majandist, kust kogusimegi andmeid.

1970. aastate esimesel poolel toimus aeglane üleminek sperma sügavkülmutamisele, aga veel oli kasutuses ka temperatuuril +5 °C säilitatud ehk vedel sperma. Jätkus

liinaretus ja pullid olid seemendusjaamades sugulusrühmadena. Järglaste järgi hindamine oli hoo sisse saanud ja parimad valiti liinijätkajateks. Nende poegi võeti vaatluse alla ja parimad leidsid tee aretusse.

Laekunud andmed olid rahuldavad, polnud vaja pulle massiliselt aretusest praakida. Aga suur löök oli, et mõlemast tõust oli ühel sõlmpullil (liinijätkajal) leukoosi tõttu praagitud emaema, teisel emaemaema. Nendel pullidel olid pojad seemendusjaamas, mõni neist juba aretuslikult parandajaks tunnistatud, mitmel pullil sügavkülmutatud spermavaru depoo.

Kokku oli tegemist 10 pulliga seemendusjaamas ja 10 praagitud pulli sügavkülmutatud spermavaruga, seega kokku 10 eluspulliga ja ca 200 000 sügavkülmutatud spermadoosiga. Tuli teha otsus ELVI direksioonis, sest seemendusjaamad töötasid instituudi katsemajandite osakondadena. Selle koosseisus olid vabariigis tuntud korüfeed – prof Voldemar Tilga, dots Juhan Velleste, viroloog vet-knd Endel Aaver kui osakonna või laborite juhatajad, vist veel üks veterinaaridiplomiga ühiskondliku ametkonna esindaja. Arutelusid oli mitmeid ja korduvalt, aga ei jõutud vastuseni minu küsimusele, mida teeme 10 pulli ja 200 000 spermadoosiga. Tegemist oli küllalt suure summaga, spermadoos maksis tollal sõltuvalt pulli hindamistulemustest 1,5 kuni 5 rubla, lisaks väärtuslike pullide hind. Soliidne summa. Seetõttu oli õhkkond aretusmaterjali kasutamiseks soosiv. Palusin kirjalikku otsust ehk luba, kuid sellest keelduti (kuidas saab määruse vastu minna?) ja kogu vastutus jäi minule kui seemendusjaamade töö eest vastutavale isikule. Tundes veterinaariakollegide „käekirja“, pidin tegema valulise (verise) otsuse – 10 aretuspulli tapamajja ja 200 000 spermadoosi hävitamisele. Selle aja arusaamisele vastavalt ei levitanud seemendusjaamad leukoosiohtlikku aretusmaterjali majanditesse. Vastupidise tegevuse korral oleks just haiguse levitamises meid süüdi mõistetud.

Sama olukord kordus ägedakujulise viirushaiguse rinotrahheiidi (IBR/IPV) puhanguga kolmes seemendusjaamas, Rakvere seemendusjaam Arknal lõpetaski selle tõttu oma aktiivse tegevuse. Haiguse diagnoosimisel osalesid tuntud teadlased ja kirjutasid teadusartikleid, kuid haigustõrjes mitte. See ülesanne langes jälle loomakasvatavate peale.

See periood oligi väga haigusterohke. Vändra katsejaama (Piistaojale) oli tasahilju sisse hiilinud (ilmselt linnu- ehk paratuberkuliini reaktsiooni varjus) tuberkuloos (tbc) ja sealt koos pullikutega edasi Tallina seemendusjaama Sakus. Haigus on ravimatu ja kahe aasta jooksul läksid aretuspullid tapamajja, nende hulgas ka Elton. Tuli alustada uue seemendusjaama komplekteerimisega, aga juba Kehtnas ja koos uue hoonetekompleksi ehitamisega. Teine tulemus oli sügavkülmutatud sperma kasutamisele täielik üleminek 1975. aastast. Oli vaja Arknalt ja Torist kogutud spermaga varustada Tallinna seemendusjaama piirkonna majandeid, võimalik ainult sügavkülmutatud spermaga.

Vändra karjast praagiti vastavalt tuberkuliinireaktsioonile lehma ja lehmikuid, kuid määral, mis karjale ei saanud saatuslikuks, kuigi räsib tugevasti. Mõne aasta pärast kordus tbc-puhang, aga väiksemal määral.

Palkade ebavõrdsus majandites

On harjutud sellega, et põllumajanduses on madalamad palgad, ka taasiseseisvunud Eestis on see keskmise palgaga pingerea viimaste hulgas. Üks helgemaid aegu oli 1970. aastad. Ei oska arvata, kas sai see alguse Nikita Hruštšovi pöördumisest põllumajanduse poole, mis inertsiga läbis ka 1960. aastad. Tegelikult olid Eestis 1970. aastad ka pöördelised, kus ühendati kehvemad majandid tugevamatega, algas suurfarmide ehitamine. Otsustav kolmik oli Edgar Tõnurist (Ministrite Nõukogu aseesimees), Harald Männik (põllumajandusminister) ja Adolf Mölder (ELVI direktor). Neid on sarjatud küll igal arenguperioodil, aga nende algatatud idee on taaskasutusel. Põllumajandussaadused tulevad valdavalt suurettevõtetest (-farmidest). Igal juhul möödusid maainimesed 1970. aastatel tööstustöötajatest oma palganumbritega. Varsti, 1980. aastatel pöörati olukord jälle „normaalseks“.

Seemendustehniku amet oli uus. Tegime päris palju, Arkna koolitus, riigi poolt autode eraldus suuremat piirkonda teenindavatele seemendustehnikutele ja huvi tõstmiseks ka palgasüsteem, mis sõltus töötulemustest. Edukalt rakendas neid seisukohti vet-knd Vambola Vilson Valga rajoonis, kus ta pidas peazootehniku ametit. Piirkonna, mitte ainult ühe majandi teenindamine oli moes. Sellest ka korralik palk.

Juhuslikult saime ELVI laborihoone õues kokku ühe kolhoosi esimehega, kellel muuhulgas oli mure, et seemendustehniku palk on suurem kui temal. Mina tegin talle lahendusettepaneku – vahetage töökohad ära. Aga sellega ta polnud nõus ja nii meie vestlus lõppeski.

ELVI-aegsed välisreisid Moskva eestvõttel

Kunstliku seemenduse või tõuaretuse alal korraldas N. Liidus välisreise põllumajandusministeerium, eriti loomakasvatuse peavalitsus, mille asejuhataja oli kaua aega Leonid Nikolajevitš Smirnov. Pikaajaline suhtlemine välisriikide aretusorganisatsioonidega tagas tuntuse, kuigi ta kasutas ka välisreisidel tõlki, sest NLi turg oli üüratu. Kui temale suudeti selgeks teha tehnoloogia, toote või aretusmaterjali väärtuslikkus ja ainusobivus, võis loota firmale head sissetulekut ja kasumit.

Näiteks 1970. aastatel osteti Prantsusmaalt firma Cassou käest mõne aasta jooksul kümme konna pullide sperma kõrrekestes sügavkülmutuse komplekte, ka Eestisse Tartu seemendusjaama üks. Leedu Loomakasvatuseinstituudi kunstliku seemen-

duse labori juhataja prof Pakenas sai koos komplektiga ülesande arendada sellest oma NLi tehnoloogia. Seda tehtigi, muutes kõrrekeste ja aparatuuri mõõtmeid jne. Eks see oli enam-vähem NL-Leedu-Prantsuse tehnoloogia. Aga ikkkagi kaetud ja märgistatud spermadoos. Eestis kasutati varem graanulimeetodit, kus ühe ejakulaadi spermadoosid säilitati tuubis, millel märgistus. Spermagraanulid küll tuubis, aga vahetus kontaktis vedela lämmastikuga.

Usun, et „töötlemine“ algas juba **Münchenis 1972. aastal**, kui toimus 7. ülemaailmne kunstliku seemenduse ja sigimise kongress. NLis oli loodud süsteem, et kongressidest/konverentsidest võtab osa 2–3 ametlikku delegaati, kelle ülalpidamise tagas asukohariik. Samaviisi tagati ülalpidamine vastavalt „söömispäevade“ arvule N. Liidus. Peale selle kehtis mõiste „teadusturism“, kus komplekteeriti vabariikide eriala teadlastest või ametnikest turismigrupp, kes reisis oma koduasutuse kulude arvel. Nii ka mina, kes esimest korda läänemaailmas.

Oli vahva kongress, aga samuti selle turismiosa. Seoses eesseisvate suveolümpiamängudega avati uus lennuliin Moskva-Frankfurt, meie grupp oli üks esimestest. Olime kolm päeva Frankfurtis, rongiga põhja, kolmeks päevaks Kölni ja seejärel jälle rongiga lõunasse Münchenisse neljaks päevaks, seejärel rongiga Frankfurti, lend Moskvasse ja edasi Tallinna.

Turismigrupi koosseisu määras Leonid Smirnov isiklikult. Olin Moskvas tema kabinetis, kui ta helistas Vene NFSV ministeeriumi ja küsis, kuhu on jäänud selle isiku väljasõidu dokumendid? Vastus oli kuidagi nii, et me esitame kellegi teise dokumendid. N. Smirnovi vastus: „Täna. Olete kaotanud koha delegatsioonis.“ Kunagi oli nii ka minuga, kui partorg Jaan Parts arvas, et me veel arutame, meil on ka teisi tublisi inimesi. Andsin mõista, kuidas Moskva sel juhul käitub. Sain vajalikud dokumendi.

Et jõudsime kongressile enne alguspäeva, tutvusime Müncheniga ja registreerusime. Teele sattus ka seksipoode. Ühte külastasime Leonidiga tagasiteel kongressilt. Hoiatasime teda ette, et väga ei reageeriks ega puhkeks naerma. Kaupmees tundis kohe, et kes ja kust. Näitas muidugi kõige äärmuslikumat kirjandust arvukate fotodega. Meie jälgisime kõrvalt, kuidas mees võitles oma emotsioonidega, mis pääsesid valla alles tänaval. München kajas kuni Kahe tädi kirikuni ehtsast vene naerust. Hiljem kohtasime seda naeru veelgi, mis meile oli ebatavaline reageering.

Soome-reis toimus 1973. septembris ja minu osalemiseks andis tõe soome ja eesti keele lähedus. Mõni aasta varem oli L. Smirnov käinud Soomes koos eestlastega, kellelt lootis abi tõlkimises. See aga osutus keeruliseks, sest Ando Vasari tõlkis eesti keelde ja Helmut Idarand edasi vene keelde, millest oli olnud raske aru saada. Lootus minu peale tekitas minus pinget. Kuigi 1969. aastal sõitsime turismigrupiga Helsingisse otse laevaga, tuli nüüd reisida Moskvasse ja sealt rongiga üle

Leningradi Helsingisse. Seal toimus esimesel päeval kolme riigi (Soome, Poola ja NL) sümposioon kunstliku seemenduse teemal.

Moskvas oli kombeks või kohustuseks väikeste delegatsioonide kohtumine kaadrite peavalitsuse juhiga. Nii ka seekord, sest delegatsioonis oli uus mees Venemaalt sigade kunstliku seemenduse alalt, kes polnud varem Läänes käinud. Vestlus on üldiselt inimlik, kuid pannakse tähele. Lasti teistel minna ja jääme Smirnoviga sinna. Juhataja: „Üks mees mängib teil ninaga.“ Mehel oli kõva nohu, aga harjunud ka tekkivat vedelikku ülespoole tõmbama. Smirnov vastas, et pole midagi, ostame antibiootikumid ja ravime välja. Ei tuhkagi. Sümposioonil oli hetk vaikust, aga seda täitis meie mehe ninalurin. Kui ringreisilt hakkasime tagasi jõudma, kurtsid vähemalt pooled soomlased, et küll on kange nohu kallale tulnud, see sai terminiks „vene nohu“.

Vene-soome keele tõlgina rakendati revolutsioonijärgselt Soome immigratuurid pere noorem järeltulija, kes töötas kusagil tööstuses. Soome keelest vene keelde õnnestus tal tõlkimine päris hästi, aga soomlased polnud rahul tema tõlkega vene keelest soome keelde. Eks terminid olid võõrad, mulle jälle olid terminid teada, aga üldine soome keele oskus väga tagasihoidlik. Ja palutigi mul tõlkida. Punnimist oli kõvasti, aga hea sõber Kalle Veijonen (KS keskkühistu juht) väitis, et saadi siiski paremini aru.

Leonid Smirnov koondaski enda ümber erinevaid võõrkeeli enam-vähem valdavaid teadureid. Nii olid tema inglise keelele parajad abilised leedukad, moldaavlane Nauk aga prantsuse keelele.

Tänu temale komplekteeriti esimene viieliikmeline aretusegrupp **1975. a USAsse** sõiduks, tema ise kaasa ei sõitnud. Kaks Venemaalt, tõuaretuskoondise juht ja juhtiva seemendusjaama direktor, Ukraina KP osakonna juhataja, mina ja USAs saatkonna põllumajandusnõunikuna töötanu, ühtlasi ka tõlk. Omapärane koosseis, aga 20 päeva NLi suurima vaenlase keskkonnas muutis palju minu arvamustes ja eelarvamustes.

Uskumatu oli näha valget ja musta (tol ajal „black“ ei sobinud kuidagi, ikka neeger) meest õlleklaasi taga sõbralikult kaelakuti, kui nad ometi ju võitlema peaksid. Suur huvi oli venelaste vastu. Suure seemendusfirma president (õhtusöögi korraldaja) palus meilt luba, et kas ta võiks õhtul tütre kaasa võtta, sest tütar pole elus venelast näinud. Või ka pangajuht, kes pidas ka nuumaveiste farmi, võttis samal põhjusel meiega kohtumisele kaasa abikaasa.

Californias oli meie vastuvõtjal suursündmus, tütar lõpetas 8. klassi, ja usaldas meid pärastlõunaks oma sõbra kätte. Ainuke soovitus, ärge küsige, palju tal raha on. Tuli muidugi suure autoga, aga üle keskmises vanuses mehike meie tavapõllumehke tüüpi ja imestasin, miks peaks rahaküsimist kartma. Ilmselt vist liiga vähe? Väikese ringsõidu jooksul selgus, et Californias on ainult 100 000 ha, peamiselt teravilja all,

maad, veel mõnikümmend tuhat Uus-Meremaal ja kus veel. Masinakeskuses ainult 20 kombaini ja äkki ainult viis lennukit. Juba pimenes, kui sõitsime nuumafarmi, läbi udu paistsid vaid valged pead (herefordid). Kui palju neid? Pole palju, ainult 36 000, aga kaks korda aastas lõpetavad nuuma.

Õhtusöögi valmistas naine, tore talumemm, linasest viljakotist varrukata kleit seljas. Oli telefonikõne, peremees vastas. Helistas poeg teisest osariigist ja palus luba helistada kolmandasse osariiki. Perenaine hakkas arvama, kes seal võiks olla? Kui palju uskumatusi ühel õhtupoolikul. Juba sellepärast tasus sõita Ameerikasse.

Esimeses seemendusjaamas nägime aretuspullu maneežis, ja veel missugused? Kõrged, pikkade jalgadega, lahjad ja nii rahulikud. Üllatus oli suur! Meenus Valter Kutti ütlus, mis seal on, ainult üks kotitäis luid. Jõudsime esimesse 1200 lehmaga piimafarmi, kus lehmad olid suurtes rühmades välisel jalutus- ja söötmisalal. Parasjagu said värsket segusööta, mistõttu olid lehmad ilusas rivis ja hea oli ülevaadet saada. Ei mingeid kõrvalekaldeid, kõik nagu ühe standardi järgi saadud. Eestis valisime igal aastal seemendusjaamade pullu välimiku järgi, ilusad matsakad, aga farmides tütreid nii erinevad, udara- ja jalgade vigu palju ning piimatoodang üle kahe korra väiksem. Tuli teha järeldus, et isade välimik pole nii tähtis, kui nende tütarde välimik ja piimajõudlus.

Erialaliselt sai veel selgeks üks tõsiasi. Euroopas rakendati aretuses enamasti pullide kasutamissüsteemi, kus noorpullilt saadeti esimesed 1000 spermadoosi tõukarjadesse ja jätkati spermavarumist 35 000 kuni 50 000 doosini, seejärel pull praagiti. Ameerikas aga pärast 1000 spermadoosi koguti veel mõni tuhat spermadoosi, mille järel jäi pull ootele, kuni selgus tütarde hinnang, mille järgi tehti valik, ja parimad jäeti aretusse, teised praagiti. Olime veendunud, et sperma säilitamine on odavam, kui seda on noorte pullide pidamine sugulise kasutuseta. Püüdsime selgitada oma arusaama, aga majanduslik analüüs tõestas vastupidist ja tuli nõustuda ootepullide kasutamissüsteemi edukusega.

Sellest USA-reisist sai Eestis mõndagi rakendada ja samuti 1990. aasta reisist, kui tõin kaasa idee külmlautade perspektiivist, aga selle rakendamiseni jõuti alles tosin aastat hiljem. Sellest alates kiirenes piimalehmade jõudluse kasv järsult.

Järgmine rahvusvaheline sigimisalane kongress toimus **1976. a Poolas Krakovis**, kuhu komplekteeriti jällegi teadusturistidest delegatsioon Moskvast. Reisiti rongiga. Meelde on jäänud sinnasõit. Et delegatsiooni oli kogunenud mitme vennasvabariigi esindajaid, taheti Moskva ülemusele n-ö head pakkuda, ise muidugi ka osa saada, kuid sakummi oli vähe, peamiseks jäi tee. Minul oli au seda kohale tuua ja ikka küllaldaselt. Järgmisel hommikul oli ülemus üllatunud, et nii värsket enesetunnet pärast eilset.

Saksamaal käik 1979. a jaanuaris

Eesti punaste veiste arv oli 1970. aastatel veel ülekaalus (alles sajandivahetusel võrdsustused) ja kontaktid taani punase või angli tõu aretajatega päris tihedad. Need kaks tõugu olid eesti punase tõu aretuskomponendid. Nii käis Eestis Saksamaa anglite aretuseltsi delegatsioon tegevjuht Günther Hofmanniga eesotsas ja näitasime ka Tartu näidissovhoosi Rahinge suurfarmi. Erilisi märkusi ega vihjeid millelegi ebanormalsele polnud. Mõne nädala möödudes saabus ELVI direktori Ants-Elmar Valdmanni nimele külas käinute nimel raamat „Piimalehmade rasvumise sündroom“. Tartu majandis oli see tõesti probleemiks, et lehmikud olid lahjavõitu ja tagasihoidlikult arenenud, mida kompenseeriti lõpptiinete lehmikute tugeva ja ühekülgse jõusöödarikka ratsiooniga. Noored lehmad ei olnud suutelised sellist söödaratsiooni piimaks väärindama, vaid talletasid selle rasvana kehasse. Ja olidki rasvunud lehmad, kelle keskmine piimatoodang ei küündinud isegi 5000 kiloni. Olukord lahenes alles paarikümne aasta järel ja pärast majandi juhtkonna vahetumisi. Uuel sajandil on tõusnud piimatoodang 12 000 kg tasemele.

Aga tagasi 1976. aastasse. Varsti saabus ka ametlik küllakutse Saksamaale Süderbrarupi, kus asub angli karja kasvatajate selts. Kutse oli ELVI direktorile, ühtlasi Eesti Punase Karja tõuaretusnõukogu esimehele A.-E. Valdmannile, veisekasvatuse osakonna juhatajale Helmut Idarannale ja minule. Millegipärast väljasõit venis ja alles 1979. a jaanuaris sõitsime rongiga Moskvasse (ikkagi N. Liidu delegatsioon sõidab), sealt lendasime Saksamaa Liitvabariiki. Dokumendid tuli vormistada ikkagi pealinnas.

Moskvas ega põllumajandusministeeriumis midagi erilist ei juhtunud. Kui ainult et välispassidel ja välisviisadel käisime järel välisministeeriumis (147 m kõrge ja 27 korrust) õhtul kella 22 paiku. Oodata tuli kaua ja koridoris, palju inimesi istus trepiastmetel. Pidi tüüpiline olema, et reede õhtuti on ootajaid massiliselt.

Põllumajandusministeeriumis kohtasin kõrge ülemuse ja hea kolleegi Leonid Smirnoviga. Seoses regulaarsete rahvusvaheliste mustakirjute päevadega läks jutt Osna-brücki aretusühistu ja tema juhi Gustav Wilke peale, kellega me polnud kohtunud. L. Smirnov kirjeldas Wilket nii, et heledapäine ja naeratav, aga silmad vaatavad tal vähe erisuunas. Need „*Schwarzbunttage*“ pakkusid huvi.

Lennureis oli Moskva-Hannover, vahemaandumisega Mainiäärses Frankfurtil. Paari tunni pärast oligi vahemaandumine. Siginas-siginas hakkas kõrvu stjuardessi info, et „Herr Valdmann...“. Esialgu ei midagi rohkemat. Aga hakkasime nihelema ja stjuardess selgitas, et peame võtma oma „kolm asja“ ja minema lennujaama, meid oodatakse autoreklaami juures. Olime häämingus, aga läksime. Ja seal ootas rõõmsameelne keskmist kasvu heledapäine mees, silmad vaatasid pisut erisuunas.

Oligi dr Gustav Wilke, Osnabrücki aretusühistu tegevjuht, ja tema küsimus oli „Kas soovime külastada nende firmat ja osaleda rahvusvahelistel mustakirjute päevadel?“ Kõik oli nii ootamatu, nõukogude inimesele tavatu. Kuidas ikka saab, peame olema Süderbrarupis, viisa lõpeb, tagasilennupiletid on varasemale ajale jne. Tema aga, pole probleemi, kõik korraldame ära, ja korraldaski. Meie kõige suurem mure oli dr G. Hofmanni pärast, soliidne härrasmees ja meie hüppame ära. Sellest hiljem.

Tegelikult aeti meid ära. Paluti meie lennupagasi piletid, mis anti tema kolleegi kätte. Pidime lendama Hannoveri, aga märkasime, et autoga sõitsime samuti Hannoveri suunas. Selle eesmärk oli, et Osnabrücki mustakirjute päevale saada uus osavõtja riik – Nõukogude Liit. Ja olimegi 13. välisriik osalejate hulgas.

Ilmastik oli 1978/79. talvel väga karm, kohati üle meetri paksune lumekiht, sageli teedel kiilasjääd. Kohtumistel farmeritega väideti tihti, et sõiduauto jäi magistraalile lumevangi. Jäetigi auto sinna, leiti paras toigas toetuskepik ja kõnniti järgmise asulani. Teeamet andis teada, kui auto lumest vabastati. Ka meid transportinud dr Erke auto läks külglibisemisse ja sai pidama lumehanges, kust tugev nõukogude meeskond auto välja lükkas.

Konkursi avamisel tutvustati osavõtvaid riike, me saime tugeva aplausi osaliseks, ja paluti igast riigist üks esindaja kohtunikuks. Elmar Valdmann mängis enda sellest osavalt välja, Helmut Idarand väitis, et konkursil pole punased veised, nii langeski liisk minule. Metoodika oli küll lihtne, esitleti korraga nelja lehma, kes tulid välimiku järgi reastada, aga iga kohtuniku pidi oma seisukoha avalikustama eraldi paari tuhande pealtvaataja ees. Olin alul küllalt kohmetu, sest Eestis oli tol ajal hollandi tüüpi mustakirju veis, aga Saksamaal võttis võimu holsteini tüüp. Gustav Wilke oli esimene Saksa aretaja, kes tellis USAst esimesed spermadoosid 1956. aastal ja 1961. a imporditi esimene holsteini pull Pabst Ideal, Eestisse alles 1975. a lõpus, nende mõju polnud avaldunud. Aga koduanalüüs näitas, et üksikute kohtunike võrdlus keskmisega näitas, et USA kohtuniku järel olin 2. kohal. Eks 20-päevane reis USAsse 1975. aastal harjutas silma täpsemaks holsteini tüübi suhtes.

Osnabrückist sai alguse Eesti ja Saksamaa Liitvabariigi koostöö eesti mustakirju tõu aretuses ning kestab siiani.

Pärast kolmepäevast viivitust kohtusime Günther Hofmanniga Hamburgis, õhtusöök oli teletorni restoranis. Hofmann oli parasjagu suutnud kiruda Gustav Wilket, kes oskas tema plaanid ära rikkuda. Tal oli hiljuti olnud libeda teega avariid. Meie seisukohast sujus kõik hästi. Õhtusöögi käigus läks jutt punasekirju holsteini kasutamisele punaste tõugude aretuses. Siin oli G. Hofmann väga resoluutne, mitte kuidagi ei kõlba: piim on kuivainevaene, udarad kehvad, pullid tigidad jne. Järgmisel hommikul tegime ringkäigu pullilaudas. Nimesiltidele olen alati pööranud erilist tähelepanu ja vaatan, et peaaegu poolte noorte pullide isa oli Cirrus, kes oli poole-

vereline holstein. Järelikult pooled noorpullid olid veerandverelised holsteinid. Nii palju punasekirju holsteini sobimatuses. Veerandverelisus on piiriks ka Euroopa punase lehma klubis (skandinaavia punastel) praegugi, Eestis aga kolmveerandverelisus.

Veel kord lumest. Kui sõitsime hilja õhtul bussiga Hamburgist Süderbrarupi, olid maanteeäärsed lumevallid nii kõrged, et lumi tuiskas üle bussi katuse, sõitsime nagu lumetorus. Järgmisel päeval külastasime farme. Tihti nägime, kuidas teelt puhuti lund reaktiivpuhuritega 50 m kaugusele, sest lükata polnud meetrise lumekihi tõttu võimalik. Seltsi juhatuse esimehe farmis jäigi käimata, sest lumekihi all oli uue lauda pool katust sisse langenud. Et tuisk jätkus, olevat sõjaväelaste abiga laudast välja veetud 600 kantmeetrit lund.

ELVI perioodi ummikseis

Tagasivaatavalt võin kinnitada, et ELVI-aeg oli huvitav, hariv ja küllalt pingeline, kuid elukogemusi andev. Teadusasutusel oli tihe kontakt loomakasvatuse praktikutega kas oma katsemajandites või mujal. Instituudi praktilisus hakkas vahel isegi ületama teadustöö mainet. Aga selle seose kaudu oli ELVI teenäitaja N. Liidu teistele piirkondadele. Tuldi vaatama või konverentsile, isegi arvati, et külastatud majandites on ehitatud tootmishooned selle konverentsi pärast, nii kõrge oli Eesti põllumajanduse ja maaelu hinnang külaliste poolt.

Samas oli imetlemisel veelgi praktilisem külg – suurendada tarneid üleliidulisse fondi, mis tähendas põllumajandusloomade arvu suurendamist, kuid produktiivsuse kasv jäi ressursside (söötade kogus ja kvaliteet, pidamistingimused) ebapiisavuse taha.

Et Eestis oli veiste kunstliku seemenduse ulatus 90% ringis, siis samal määral sõltus ka veiste taastootmine seemendusjaamade ja seemendustehnikute koostööst. Nende töö koordinaatoriks ja töö eest vastutajaks oli ELVI kunstliku seemenduse/sigimisbioloogia kesklabor ja selle juhataja. 1970. aastate teisel poolel suurenes põllumajandusministeeriumi surve, eriti aseminister Aadu Pärteli poolt temale iseloomulikult (jõhkraaks) sunnimaiseks.

Näide. Juhtusin tema kabinetis olema, kui oli telefonivestlus Rakvere rajooni põllumajandusvalitsuse juhataja Hans Loitega. Aseministri küsimus Loitele oli: „Mitu emist eile rajoonis paaritati?“ Vastus oli süütu: „Kust mina tean.“ Kõne kokkuvõte oli resoluutne: „Sa oled nii loll, et ei tea isegi, mitu emist rajoonis paaritati.“

Seda kolme elliga (loll) epiteeti ta küll ei kasutanud, kuid avalikes esinemistes kõlas siiski süüdistusi. Aseministri rahulolematuse, ELVI direktor ütles lahti oma töötajate toetusest riigiametnike ees ja mis veelgi tähtsam – minu rahulolematuse viisid mõtte sellele, et on vaja töökohta vahetada. Isikliku rahulolematuse põhjus peitus selles, et

oli näha, et sel ametikohal ei jää aega doktoriväitekirja materjalide (oli piisavalt) süstematiseerimiseks ega väitekirja kirjutamiseks.

Appi tuli sõber ja EPA professor Rein Teinberg. Mis noorena tegemata (sarved maha jooksmata) jäi, sai Reinul teoks mulle just õigel ajal (1979. a). Ta vahetas abikaasat, kuid siis tuli vahetada ka elupaika (Tartust Harkusse), millega seoses vabanes õppejõu koht minu aspirantuuriaegses põllumajandusloomade aretuse kateedris. Kuulutati avalik konkurss, kus osalesin ja 15. juulist olin kateedri vanemõpetaja. Ärasaatmisel kinkisid kolleegid mulle muuhulgas kiirkõitja kaaned, kus doktoridissertatsiooni tiitelleht ja teemaks „Järglaste järgi hinnatud pullide kasutamine...“, juhendaja Aadu Pärtel. Kuue aasta pärast saigi väitekirja kaitsmine teoks, „juhendajat“ polnudki. Ilmselt tuleb teda kiitagi, sest rünnakud said töökoha vahetuse põhjuseks, EPAs olid tingimused doktoriväitekirja kirjutamiseks.

ELVI kokkuvõte (1968–1979)

Üksteist aastat oli hea elukool, kus tihedalt olid seotud teadusüksus ja praktika. Kaksteist katsemajandit, kuhu oli liidetud ka mahajäänud üksusi kokkuleppel Tõnuristi ja Männikuga, andis peaaegu rajooni põllumajandustootmise mahu välja. Adolf Mölderri korraldusel olid kõik osakonnad suuremal või vähemal määral kohustatud abistama või katsetama neis praktikale vajalikke rakendusi. Tihti tuli osaleda hoogtöodes abijõuna.

Sigimisbioloogia kesklabor oli otseselt vastutav veisekasvatuse taastootmise eest Eestis, sest spermatootmine, selle kvaliteet ja seemendustehnikute töötulemused sai siduda seemendusjaamade tööga, aga need allusid otseselt ELVI kesklaborile. Teiselt poolt piimalehmade suguorganite tervise profülaktika ja ravivõtete väljatöötamine kuulus samuti kesklabori kohustuste hulka. Igatpidi seotud vasikate saamisega, aga ikka vähese saamisega.

Kiita tuleb ikkagi seda, et sai laiapõhjalise elukogemuse loomakasvatuse praktikas. EPAsse jäädes poleks seda saanud, nüüd juba kogemuse võrra rikkamana võis tagasi minna.

Õppejõud EPAs

Olin pidanud rektor dotsent Minna Klementile antud sõna, et tulevikus tulen EPAsse tagasi. Veel teine kordki sai tuldud, see oli 1988. aastal.

Õppeaasta alguseni oli poolteist kuud, kui algavad loengud. Rein Teinberg parandas geneetikaloengud loomakasvatajatele eesti ja vene keeles ning geneetika ja aretuse veterinaaridele, õnneks ainult eesti keeles. Lisaks veel loengud põllumajandusloo-

made aretuses loomakasvatajatele, kes õppisid kaugõppes. Statsionaaride loengud aretuses lisandusid järgmisest õppeaastast.

Alul tundus mulle ja enamasti ka teaduritele, kes käinud praktikutele esinemas, et materjali ettevalmistamine pole eriti keerukas. Kui lugesin eeskirju, siis õppejõu ise-
seisva töö aruandesse võis kirjutada ühe loengutunni ettevalmistamise eest 20
tingtundi. Naerma ajas, aga tegelikkuses osutus see tõeks.

Geneetikakursust polnud meie stuudiumi ajal, sest valitses neolamarkisti Lössenko aeg. Muutus tuli 1965. aastal ja Rein Teinberg alustas EPAs esimesena geneetikaloenguid, tema kirjutas ka esimese õpiku geneetika alal „Põllumajandusloomade geneetika“ (1978), mida kasutasid ka TRÜ üliõpilased. Ka mulle oli see õpik suureks toeks, aga esmalt tuli ise õppida, olnuks vaid aega rohkem. Tegelikult õppisin peaaegu samaaegselt üliõpilastega, aga natuke pidin eespool olema, sest juba jaanuaris oli suuline eksam, mina küsija ja nemad hind peale vastajad. Saime hakkama, probleeme ei tekkinud.

Venekeelse rühma sain 1969. aastal, kui hea kolleeg dotsent Hiljar Pärn pidi Moskvasse sõitma ja seal vastu võtma Timirjazevi-nim Põllumajandusakadeemias konkureerinud üliõpilaskandidaadid, ja ära tooma need, kes olid konkursil välja jäänud. Järgmisel aastal oli konkurss juba Eestis. Ühelt poolt oli loeng vene keeles tüütu, aga samas osutus ka kasulikuks. Usun, et tänu sellele kirjutasin doktoriväitekirja käsikirja ise vene keeles, mida oli võimalik redigeerida ja ei pidanud tõlkima.

Septembri (1979) lõupäeval tuli kabinetti kauaaegne kateedrijuhataja ja minu akadeemiline isa akadeemik Aarne Pung. Oli kuidagi muhelev ja teatas, et temagi läheb ära Tallinna elama, tööle Eksperimentaalbioloogia Instituuti Harkusse. Vabaks jääb kateedrijuhataja ametikoht, millele kuulutakse välja avalik konkurss. Soovitas mul osa võtta, mida tegingi. Detsembris valis EPA teadusnõukogu minu põllumajandusloomade aretuse kateedri juhatajaks dotsendi kohusetäitjana. Konkureerisime prof Leida Lepajõega, kellega töötasime koos kateedris veel mitu aastat.

Põllumajandusloomade aretuse kateedri juhataja

Mõned hetked sellest ametiajast. Töökabineti põrand oli kaetud helehalli tekstiiliga. Tudengid läbisid kolm korrust treppe, et jõuda neljandale korrusele, ja tuli imestada, et veelgi jäid soola-lumesegused jäljed kenale kätte. Kui oleks allkorrusel äkki jalgu pühkinud?

Kateedri ruumid asusid Lai tänav 30 neljandal korrusel, mis on pealishitis sõjaeelsele (korporatsioon Vironia) hoonele, mistõttu Laia tänava liiklus pani päris tublisti ruumid vibreerima. Seetõttu tekkisid lagedesse praod. Nende ravi ei kandnuks tulemusi, puidust vahelaega katmine oli ainuõige. Kateedri koosolekul arutasime

remondimaterjali saamise teid ka kõlas nõuanne, et Järvelja õppe-katsemajandis metsa küll. Aga kuidas mets koridori lakke jõuaks, ei tulnud kõneks.

Õppetöö

Pikantseid lugusid oli venekeelse rühmaga, kus suur osa üliõpilasi olid pärit kas Kaukaasia või Karpaatide aladelt. Igal juhul tõmmujuukselised ja -silmsed ning kenad inimesed. Loengu ajal märkasin, et kena noormehe vasak käsi tegeleb kuidagi veel kenama naabrinna lauaaluses piirkonnas, parem käsi imiteeris konspekteermist. Kadedus ei lasknud reageerimata jätta. Jätkasin loengut sama hääletooniga ja sõnasin, et vaadake, kuigi ma ei kõnele teile enam aretusetemadel, „tema“ konspekterib ikka edasi. Kõik pöördusid noormehe poole ja mina jäin vakka. Alles siis tõmmu noormees märkas ja punastas õige tugevasti. Hiljem oli temaga väga hea klapp.

Teine juhus oli kena neiuga eksamil, kes kuidagi vahutas tühja juttu, samas kergitas seelikuserva ja plaksutas oma kauneid silmi. Küsimusele, kas täna ka piletitist räägite, oli vastus, et kogu aeg. Mina: „Kui oleks võimalik sõnad veeks ümber vahetada, oleksime siin neljandal korrusel mõlemad uppunud.“ Muidugi kukkus ta läbi. Kui korduseksamil kirjutasin rahuldava hinde neiu matriklisse, lisasin, et teil on ilusad silmad, mõistis ta olnut ja puna kerkis põskedele.

Doktoriväitekirja vormistamine

ELVIIs oli teadustöö ampluaa küllaltki lai. Sigimisbioloogia kesklaboris oli kolm põhiteemat: sperma hindamine ja sügavkülmutamine (pm-knd Georg Frorip), lehmade sigivuse parandamine (vet-knd Ilmar Mürsepp) ning kunstliku seemenduse osa aretusedus (pm-knd Olev Saveli). EPA-sse ületuleku peapõhjuseks oligi teadustöösse süvenemine ja lootus kunagi järgmise astme – doktoriväitekirja vormistamine ja kaitsmine.

EPAs oli õppejõul võimalik taotleda Moskvast kaheaastast vanemteaduri ametikohta, et täielikult doktoriväitekirjale pühenduda. Seda võimalust kasutasid peaaegu paarkümmend õppejõudu. Kui rektor Nikolai Koslov kaitses töö kõrvalt doktori-kraadi, võttis ta need n-õ rahuaega kasutanud õppejõud ette ja küsis, kus on väite-kiri. Põhjendusi oli mitmesuguseid, ainult dotsent Edvard Meisner tunnistas, et seda ei tule. Nii ka teistelgi.

Olin 1982. aasta märtsis kuu aega stažeerimas Üleliidulises Geneetika ja Aretuse Teaduslikus Uurimise Instituudis Puškinis (Detskoe Selo) Leningradi oblastis. Õhk-kond oli meeldiv ja kõige tähtsam, et sisendati usku väitekirja kirjutamiseks ja nende

instituudis kaitsmiseks. Boris Zavertjajev uuris sama teemat, kas veiste sigivus on päritav ja kuidas see on seoses piimatoodanguga. Probleem oli vaid selles, et teadustööde klassifikatsioonis polnud sellist nimetust, oli eraldi sigivus, eraldi piimajõudlus. Õnneks 1985. aastaks need teemad ühendati.

Puškinis olek sisendas julgust, et võib väitekirja kirjutama hakata. Kui nüüd on ingliskeele sundus, oli seda tollal vene keel. Tuli teha otsus, kas kirjutata eesti keeles ja see tõlgitakse või kirjutata (vigases) vene keeles, mida korrektor parandab. Kiirem moodus on viimane. Tegime katse sel moel, et kirjutasin mingi osa vene keeles, ja korrektor pr Ionova otsustas, et minu venekeelne tekst on parandatav. Ilmselt tuli kasuks venekeelsete loengute pidamine ja nii kirjutasingi trükimasinal kogu väitekirja vene keeles.

Kasutasin ka vanemteaduri võimalust, kuid 1984. aasta sügissemestril ainult kuue kuu jooksul. Sel ajal oli minu lahutamatuks kaaslaseks juulis sündinud tütrepoeg Randel. Teda võin pidada väitekirja üheks „peatükiks“. Aga ikkagi tundus, et väitekirja pole veel päris, vaja seda ja teist lisada, üks või kaks peatükki. Aga inimene on üks emotsionaalsuse võrdkaju/ohver.

Kevadsemestril oli tavaline õppetöö ja märtsikuu lõpueksamid. Oli tavapärane, et riigieksami komisjoni esimees kutsuti väljastpoolt. Tol 1985. aastal oli esimees Leedu Põllumajandusakadeemiast, tuntud mustakirju karja aktiivne aretaja (nagu minagi Eestis) dotsent Janis Kuosa, kes oli mõnevõrra vanem mees. Jutt läks ka doktoriväitekirjale ja üllatus missugune, tema väitekirja eelkaitsmine pidi juba juunis olema. Jaa, see oli tõuge, tema suudab, aga mina? Kuklas pinises mõte, et üks peatükk on veel puudu.

Samal õhtul vaatasin kirjutatud materjali üle ja jõudsin järeldusele, et jätkub küll, aga vaja on vormistust parandada. Kahjuks polnud lihtsat võimalust teksti arvutis parandamiseks, vaid paljud osad tuli ümber trükkida. Ja juunis, nädal pärast J. Kuosa eelkaitsmist, oligi järg minu käes. 1985. a novembris pakuti mulle kaitsmiseaega isegi kaks nädalat enne J. Kuosa, aga loobusin tema kasuks.

Meenub maikuine sõit Puškinisse. Tartust startisime bussiga Leningradi poole, et viia väitekirja kolm eksemplari hindamisele. Kõigil paluti pagas salongi kaasa võtta. Kuidagi arusaamatu, aga Mustvees sai selgeks kõik – pagasiruumi laaditi hoopis kurgi- ja kartulikotid Leningradi turu tarvis. Kottide omanikud istusid ka bussi ja minul tuli mõte võrrelda, kes on rikkam, mina oma doktoriväitekirja kolme eksemplariga portfelligi või pagasiruumi kottide omanikud. Kahtlematult viimased, sest nende „väitekirjad“ muundusid kiiresti rahaks ja võis härrasmehena paksema rahakotiga koju pöörduda. Dissertant pöördus koju tühja portfelli ja kõhnema rahakotiga.

Eelkaitsmine juuni alguses kulges normaalses õhkkonnas ja kinnitati kolm oponenti. Traditsiooniliselt ikka üks instituudist (prof K. Ivanov), teine Läti Põllumajanduse Akadeemiast (prof F. Garkavõi) ja Eestist EBI prof Rein Teinberg. Järgmine etapp oli väitekirja lühikokkuvõtte (autoreferaadi) koostamine, milleks oleks olnud piisavalt aega, aga ei. Üks telefonikõne muutis kõik.

Helistaja oli põllumajanduseministeri asetäitja Jüri Kulbin (kursusekaaslane). Olin teada andnud, et 1985. aasta pühendan doktoritööle ja väldiksin lisakohustusi. Aga tegemist oli Eesti traditsioonide jätkamisega. Nimelt on paarikümne aasta jooksul Eestist lähetatud Taani, Hollandisse või Saksamaale paariks kuuks kaks spetsialisti (loomakasvatataja ja -arst), et valida Nõukogude Liidu jaoks noori tõuveiseid. Nii ka sel aastal, kuid plaanitud isiku tervisetõend ei lubanud väljasõitu, mis selgus alles viimasel hetkel. Kursusekaaslasest aseminister oli hädas, pidin nõustuma Taani sõiduga. Probleemi tekitas vaid kahenädalane etteütlemise aeg. Selle aja jooksul pidi autoreferaadid saama kirjutatud, parandatud, trükitud ja Moskvasse esitatud. Seejuures peab saama füüsilise kinnituse kaitsmisnõukogu sekretärilt, et võib trükkida. See tähendas Puškinisse sõitu.

Milleks selline kiirustamine? Põhjuseks olid kahekuused tsükliid. VAK (Kõrgem Atestatsioonikomitee) kogus kahe kuu jooksul kokku autoreferaadid, mis tulevad lähiajal kaitsmisele. Loetelu trükiti VAKi büllետäänis, mis ilmus tavaliselt iga kahe kuu tagant, ja kaks kuud pärast büllետäni ilmumisest võis toimuda väitekirja kaitsmine (seega 3 x 2 kuud). Oli kaks võimalust: kui jõuda autoreferaadid juunis üle anda, saab vabalt detsembris kaitsmisele; alustades augustis pärast Taanist tagasijõudmist, nihkuks kaitsmine järgmisse aastasse. Tähtis oli 1985. a kaitsta. Ja töö läks lahti!

Mul oli veel võimekust pingutada ja autoreferaadi käsikiri valmis mõne päevaga, järgnes korrektuur ja trükimasinal trükkimine. Järgmine etapp oli ühel ööl bussiga Tartust Leningradi, sealt varahommikul rongiga instituuti Puškinis. Kolleegid olid usaldusväärsed ja lõunaks olid kinnituskirjad valmis. Oli aega Leningradi sõiduks, veel kord linnaga tutvumiseks, kuid raskeim aeg oli oodata keskööd, kui väljus Tartu buss. Järgmisel varahommikul olin närtsinult Tartus. Veidi puhkust ja võis jätkata kirjutamist.

20. juunil viisin käsikirja trükikotta ladumisele ja õhtul läksin Moskva rongile, sest 21. juuniks (reedeks) oli mind kutsutud Moskvasse seoses Taani sõiduga. Tartus aga toimus värskest laotud autoreferaadi tõmmise üle vaatamine ja vigade parandamine. Seda protsessi sai kuidagi juhtima rektor Nikolai Koslov, mida ta on hiljem ka korduvalt rõhutanud. Abikaasa Miina ülesanne oli anda Moskva rongi vagunisatja kätte kaks eksemplari autoreferaati, ja laupäeva lõunaks olid need Moskvas minu käes. Leidsin nädalavahetusel muidugi mõned ebatäpsused, kuid kõige tähtsam oli, et esmaspäeval (jaanipäeval) said need üle antud käest kätte VAKis.

Üks huvitav seik VAKi ukse ees. Sinna sõitis kaubafurgoon ja autojuht tõi fuajeest käsikäru, sarnase kui meil jahuveskites viljakottide transportimiseks, ja ladus sinna virna väljanägemise järgi väitekirju ja neile lisatud dokumente. Startimisel see virn pudenes laiali, osa ka furgooni alla (kanalisatsioonirest polnud kaugel), kust siis autojuht dokumendid kokku korjas ja läks VAKi majja. Mind pani tõsiselt mõtlema, et kuidas sellises tähtsas asutuses käiakse ümber nii palju higi ja vaeva, rääkimata närvikulust, nõudnud materjalidega. Aga mooramaa mees oli oma töö teinud.

Ees seisis kohtumine NLi põllumajandusministeeriumi valitsuse juhi ja spetsialistidega instrueerimise asjus, õhtul hilja (pärast tööaja lõppu kella 22 paiku, see olevat tüüpiline) välisministeeriumi treppidel istudes välisviisiga (kaheks kuuks) passide ootamine. Järgmisel hommikul startisime loomaarst Arne Nurmikuga Taani tõuveiseid ostma. Nii suurt rahulolu pole kunagi tundnud, kui nüüd Taanis, sest nõutud tööd Moskvast sai tehtud tähtajaliselt, võis öösel rahulikult magada. Mõtlesin, et kui poleks õnnestunud, milline närvilisus oleks saatnud välisreisil.

Vahepeal kaks kuud Taanimaal

Lendasime Kopenhaagenisse, kus vastas oli NLi saatkonna ametnik, kes viis meid paariks päevaks saatkonna ühiselamusse. Sattusime saatkonna parteikoosolekule, kus arutati muuhulgas Moskva kirja, mis käsitles NLKP KK peasekretäri Mihhail Gorbatšovi maikuu pleenumi ettekannet. Seal seisis tähtis ja kurikuulus seisukoht alkoholitarbimise piiramine, isegi selle keelamine. Imestasime, et nii hilja – jaanipäeva paiku. Arutelu oli väga intensiivne. Kõik kiitsid ja paljud arvasid, et see oleks pidanud varem toimuma. Lõpus esitas keegi aga tasakesi küsimuse, kuidas toimib pleenumi otsus saatkondades välismaal, ja selgus karm tõde. NLi saatkonnas ei tohi vastuvõttudel pakkuda alkoholi ning välisriigi korraldatud vastuvõttudel ei tohi alkoholi tarbida. Vaat see tekitas hämmingut ja peata olekut. Arutelu ajal mõeldi reeglitele kodumaal, ja nüüd ka siin.

Saatkonna kaupluses oli kaup oluliselt odavam kui Taanis, sealhulgas ka alkohol, aga müük oli limiteeritud. Ei mäleta, mis oli kuu normiks. Meile oli piiriks kohaloleku aeg – kaks kuud, meil vaid kaks päeva. Tagasisõidul oleks vajalik ajamäär täidetud, kuid ei sattunud enam saatkonda.

Kaks kuud Taanimaal oli kindlasti väga õpetlik ja võimalus võrrelda Hollandi-reisil nähtuga. Eesti vabariigi esimese perioodi tuntud põllumehed olid enamasti ülikoolipäevil praktiseerinud Taanis, sest Taani maastik, loodus ja maaelu on oluliselt sarnasemad Eesti kui Soomega. Seda kogesime Taani talude külastamisel, neid sai 175.

Meie ülesanne Arne Nurmikuga oli valida talukarjadest sobivaid tõulehmikuid, kes toodi sadamalinnas Koldingisse karantiinlauta, kus kuu aja jooksul tehti vajalikud

veterinaarsed uuringud ja manipulatsioonid (eemaldati sarvealged või lisanisad) ning otsustati nende sobivus NLi karjasid parandama saata. Esimene katse panna meie kompetentsus proovile tehti kohe saabudes.

Eelmine vahetus oli teinud oma valiku ja saatnud sobivad lehmikud teele, aga järelejäädud olid veel karantiinlaudas. Meile ei avaldatud seda, väideti, et neil on kogutud üks partii ja teeksime neist valiku. Aga meie tunnetasime lõksu ära. Valisime neist kusagil 10%, kes sobisid meie standarditele. Pakkujad märkasid, et meie kriteeriumid olid hoopis teised, kui olid eelnevatel valijatel. Moskva kirjutas neile (ka meile) ette nõuded lehmikute emade, isa- ja emaemade jõudlusele, aga meie jälgisime rohkem ema ning isa ja teise rea isaseellaste järglaste järgi hindamist „Teil käib aretus vanaemade järgi.“ Meie seisukoht oligi neile meeldivaks üllatuseks, sest nii käis valik Taanis ja ka mujal. Leidsime ühise keele, kuid vaja oli siiski Moskva kinnitust meie seisukohtadele.

Meid sõidutas oma vana tüüpi Mercedesega eakas vanahärra, kes rääkis peale taani keele veel vene ja saksa keelt. Kõnekeele praktikaks olid head võimalused, muidugi saksa keele jaoks. Lisaks Saksa telekanalid, kus sai üllatuda, et seda ja teist sõna teadsin, aga olin lihtsalt unustanud. Parasjagu käis Wimbledonis tenniseturniir, kus said selgeks mängureeglid ja rõõmustada noore Boris Beckeri võidu üle.

Taani talud olid küllalt sarnased. Tihti paiknesid taluhooned neljakülgselt ja siseõu oli kaetud seinast seina killustikuga, vahel ka üksik lillepeenar. Monotoonselt on hooned punasest tellisest või läänes üle lubjatud. Ka 1980. aastatel toimus Taanis talude suurenemine, ehitati uusi vabapidamislautu jõusöödaautomaadi ja lüpsiplatsiga. Pea paarisajas talus ainult kolmes käis perenaine laudas lüpsmas, ikka peremees või töömees. Noorkarja peeti vanas lehmalaudas. Meie olime suvel, siis tuli valikut teha karjamaal. Noorkari oli enamasti rannakarjamaadel, sest saartel paikneval riigil on rannaaladid palju, rannajoont üle 7000 km. Taimestik pole eriti toitaineterikas, lehmikud olid tagasihoidlikus toitumuses. Kindel oli kohalike arvamus, et karantiinis paraneb kiiresti. Ja tõesti nii läks. Söödeti ammoniaagiga töödeldud põhku, silmist jooksid pisarad, ja paar kilo kvaliteetseid jõusöödagraanuleid ning toitumus paranes.

Õlletootmine ja -joomine Taanis on tähtsamaid tootmisharusid ja õlle joomise harjumus kultuuri osa. Kui sõita linnaekskursioonil kanalitel väikelaevaga, on eriti nädalavahetuses, kanalimüüritisel palju inimesi istumas koos veelgi suurema arvu õllepudelitega. Taanis juuakse õlut otse pudelist, erandina Saksamaast, kus Oktoberfestilt on silma jäänud kaunid tütarlapsed sügava dekolteega ja selle kohal käes üle kümne õllekannu. Oli võimalus näha lõunasöögi ajal, et kui külas olid saksa kolleegid, kellele toodi lauale taani õlu pudelites, aga natukese aja pärast tuli kelner, korjas pudelid ja tõi õlle kannudes. Kahjuks on sakslased kaunist traditsioonist loobunud ja

õlut juuakse, isegi neid, pudelist. Koldingi sadamas oli võõrastav näha, kui kauba-laevade ümber ulpisid tühjad Heinekeni õllepurgid, Taani ja Hollandi omad.

Meie autojuht käis õlut (muidugi Taani oma) ja veini ostmas Saksamaalt. Paar aastat pärast meid samal reisel soovis noor loomaarst tulla piirini kaasa ja seista üks jalg Saksamaal ja teine Taanis. Piirivalve muidugi lubas, aga sealt tulles paluti esitada pass, kust selgus, et Taani viisa oli aegunud ja Saksamaa viisat polnud üldse. Olevat palju sekeldusi olnud, et olukord lahendada. Muuseas oli NLis tüüpiline, et ameti-reisile saadetud isikute viisa-aeg ei kattunud välisriigis oleku ajaga. Nii oli ka meil. Taani jõudes pidime kohe hakkama viisapikendust taotlema.

Et 50-aastased mehed olid lehmikuid valimas, ei jätnud need hindamata ka taani naisi. Ootamatult kessem oli valik inimpopulatsioonis, paar perenaist ja strippar kandsid valikutunnused välja, ülejäänud mitte. Ka lapsed kärudes olid paksupõsksed. Mehed olid seevastu teisest mastist. Kiita tuleb eestlannasid ja nende järeltulijaid.

Aga ligi 300 taani mustakirjut lehmikut, parkümmend taani punast ja kümme-kond taani mustakirjut pullikut sai välja valitud ning saadetud Klaipeda sadamasse.

Doktoriväitekirja kaitsmine

Augusti lõpus jõudsime Taanist tagasi. Algamas oli uus 1985/86. õppeaasta ja kindel siht detsembris jõuda VNIIRGSŽi (Üleliiduline Aretuse ja Geneetika Teadusliku Uurimise Instituut) doktoriväitekirjade kaitsmise nõukogu ette. Ajaliselt klappis kõik. VAKi bülletään ilmus oktoobri alul, kus anti teada, et väitekirja auto-referaat on esitatud. Trükist ilmus ka Üleliidulise Loomakasvatuse Instituudi (VIŽ) trükis (või oli see VASHNILi oma), kus kinnitati minu väitekirja tulemuste rakendus praktikas. Aega kulus ka väitekirja lõppvormistamisele. Muuseas kaalusime kateedris käsikirjalise A4 formaadis toote ära – 2,04 kg.

Seejärel, kuu aega enne kaitsmist, tuli viia igale oponendile väitekirja eksemplar. See tähendas sõitu Puškinisse ja Jurmalasse. Need olid formaalsed kontaktid oponentidega, kuid teaduslik diskussioon seisis alles ees. Jurmalas käigust meenub hoopis naljakas intsident Riia vaksali lähedal.

Ootasin Minskist Tšaika rongi ja lonkisin niisama vaksali ümbruses. Tähelepanu köitis naljakas tegevus väikesel järvel (või ojal). Kaks miilitsat olid aerudega paadiga kohal ja püüdsid veest kätte saada ühte meest, kes oli ilmselt milleski süüdi, aga ta oli hea ujuja. Miilitsad jõudsid mehe lähedale, aga mees sukeldus nii, et kingade heledad tallad välkusid. Miilitsad ootasid, sest mees peab ju tõusma õhku hingama. Seda ta tegigi, aga neist hoopis kaugemal. Miilitsad spurtisid ja mees sukeldus jälle. Seda

tegevust oli kogunenud jälgima palju inimesi. Ettevõtmine lõppes miilitsatele edukalt, aga rahval „nalja nabani“.

Juba 1982. aasta stažeerimise ajal käisin kuulamas-uurimas, kuidas protseduur käib, ja seda tegin nüüdki vahetult enne detsembrikuud. Nõukogu saalis on tavaliselt liikmed ja mõned instituudi töötajad, kellel on huvi teema või dissertandi vastu. Väitlejal oli kaasas abikaasa või hea kolleeg. Oma instituudi dissertanti oli toetamas kindlasti suurem arv kuulajaid.

Protseduur oli tavakohane. Sissejuhatuses tutvustas teadussekretär dissertanti, oponente ja saabunud kirjalikke arvamusi teadus- ja õppeasutustelt. Ettekanded anti aega 20 kuni 30 minutit, mille järel toimus teaduslik väitlus ametlike oponentidega. Järgnesid küsimused nõukogu liikmetelt, hiljem ka teistelt kuulajatelt, ning suulised arvamused väitekirja ja dissertandi kohta. Oli aeg salajaseks hääletamiseks ja (enamasti positiivse) tulemuse teatamiseks.

Et kogu protseduur kestis 2,5 kuni 3 tundi, tehti pooletunnine vaheaeg esimese 1,5-tunnise töö järel. Nõukogu liikmed ja ka välisoponendid suundusid alumise korruse kindlasse ruumi einet võtma. Laua pidi katma-tellima dissertant, keda muidugi lauda ei kutsutud, unustada ei tohtinud konjakit ega viina.

Kõiki traditsioone tuli arvestada. Ainus erisus oli minu kaitsmisel Mihhail Gorbatšovi kuiva seaduse kehtimisest tingituna, et alkoholi ei tohtinud pakkuda. Kuid üks keerukamaid nüansse oli, et küsijale, eriti nõukogu liikmele, vastates tuli pöörduda tema poole täisnimega: tiitel, ees-, isa- ja perekonnanimi. Selleks sai valmistatud spikker, mis oli kõnepuldil tähtsal kohal. Minul on mälujärjes küll tühi või vähearenenud koht, aga venelastel on see nii loomupäraselt arenenud, veel paarkümment aastat hiljem teatakse isanime.

Instituudi nõukogu pakkus kaitsmise võimalust isegi 25. novembriks (tore sünnipäevaks ühele poole saada) ja Leedu kolleegile 9. detsembril, sest olin ettevalmistustöödega temast möödunud. Loobusin vanema kolleegi kasuks, sest kevadel oli ta stardis minust oluliselt kaugemal. Ta oli selle eest tänulik.

Oli traditsioon, et enne kaitsmist dissertant tutvustab oma abikaasat, kaaslast või teisi manulisi. 9. detsembri hommikul tegime suure üllatuse instituudi direktorile. Akadeemik Dmitrijevil läksid silmad suureks, kui minu manulistest sai tema suur kabinet täis. Kohal oli üks RAF-buss Tartust ja teine Tallinnast, kokku üle 15 külalise. Ta tunnistas, et selline suur arv toetajaid, kolleege ja sõpru on esmakordne nende instituudis. Tulijad olid organiseerunud ise, mina kutsuda ei julenud, ikkagi Puškinisse sõit. Ainult Tartust tellisin Ülenurme õppemajandi mikrobussi igaks juhuks, Miina pidi ikka kohale saama. Tõesti oli mõnus ja tugev tunne, pisut närverides sain rahu, kui nägin sõpru saali tagaosas.

Tänu neile, eriti Herbert Lassi (tolleaegse Tallinna Linnuvabriku direktori) kaasabile sai vahepausi laud väga mitmekesine, kuid alkoholivaba. Tublid sõbrad pidid aga nälgima, sest instituudil kohvikut ega sööklat polnud.

Kaitsmisprotsess kulges normaalsel viisil, oli küsimusi ja ka vastused ning positiivseid arvamusi. Hääletamisel vastuseisjaid polnud. Olin jõudnud eesmärgini, mida paar aastakümnet olin lootnud. Ees seisis veel VAKis kinnitamine (teadupärast on olnud ka tagasilükkamisi). Olgu ette öeldud, et takistusi ei tekkinud ja mais saabus oodatud postkaart tekstiga, et põllumajandusteaduste doktori kraad on kinnitatud.

Tagasi kaitsmise argise päeva juurde. Tänuõnad öeldud ja õnnitlused vastu võetud, mis saab edasi? Kaks mikrobussitait kolleegi ja sõpru kohal ning kõik söömata ja joomata. Kuivõrd mingi info oli imbunud ka minuni, et nii palju võib neid jõuda Puškinisse, tuli varem kokku leppida kusagil restoranis pärastlõunasöök. Valikut palju polnud – Detskoje Selo vaksalirestoran. Kokkuleppele sain söökide osas lihtsalt, aga alkohol – pole lubatud. Pidin aru saama, aga sõbrad-kollegid juba mitte, neil olid varud Eestist kaasas. Kui ikka väga tahetakse, lahendus leitakse.

Detsembris on ka valgete ööde piirkonnas varakult pime. Lõunasöök oli plaanitud võimalikult (restoranile) vara, vist kella viieks, et külalised jõuaksid mõistlikul ajal kodudesse. Poole viie paiku leidsime vaksalist pisut edasi platsi, kus saime mikrobussid parkida nii, et mõlema külguks avanes keskele, kus seisin mina ja kontakteerusin mõlema kollektiiviga. Seal toimus poole tunni jooksul „kiirtuli“ söögialusega. Oli üks mõnusamaid napsuviskamisi, meenutsime ka Gorbatšovi käsku. Kui restorani jõudsim, oli meie laud valmis ja söök normaalne. Kõik rikkus ära aga ainuke kahene laudkond, kus alkohol oli laual. Ülenurme bussijuht arvas, et see Saveli on ikka kooner. Korduvalt on näidatud Mr Beani väga keerulist tavapükste vahetamist ujumispükste vastu, sest kartis ühte rannal istujat, kes hiljem osutus hoopis pimedaks. Lõunasöök õnnestus, mille järel kõik külalised koos Miinaga sõitsid minema.

Mina astusin Leningradi rongile, sest ööbisin seal hotellis. Järgmisel nädalal tuli ette valmistada konkreetsed dokumendid VAKi saatmiseks. Kandidaadiväitekirja kaitsmisest oli möödunud 17 aastat, hiljem selguski, et see on Eesti keskmine, kuid kaitsmiseni jõuab vaevalt 10%.

Eesti NSV Agrotööstuskomitee aseesimees

Olin mõttes püstitanud uue eesmärgi – asun aretusõpiku kirjutamisele, kui kõik muu laabub. Aga pole rahu oliivipuude all. Veel enne jõule kutsus tollane ENSV Agrotööstuskomitee esimees Heino Veldi mind Tallinna Laiale tänavale ja tegi ettepaneku asuda ATK aseesimehe (aseministri) ametikohale teaduse, propaganda ja välissidemete alal. Võttis tummaks! See tähendas elukoha vahetust, loobu-

mist oma eesmärgist jne. Palusin paar päeva, et perega nõu pidada, ja andsingi nõusoleku asuda 15. jaanuarist tööle, elukohaks lubati esialgu ühiselamutuba Sütiste tänav 21, suveks korter.

Jaanuari esimestel päevadel olin EKP esimese sekretäri Karl Vaino palge ees. Teades tema eesti keele puudulikkust, pöördusin tema poole vene keeles, aga tema vastas mulle eesti keeles. Tundis minu nõrkust ja lõi seda oma tugevusega. Keskustelu oli lühike ja üldine. Rohkem otsest kokkupuudet temaga polnud.

Raskem katsumus seisis veel ees. Jaanuaris oli eksamisessioon, parasjagu veterinaaridele aretuses ja geneetikas. Juhtus laupäev olema ja kell 12 algas võrkpallitrenn TÜ Ujula tänava võimlas. Tegin kahetunnise vaheaja, et siis eksamiga jätkata. Tartu Laialt tänavalt on lühike maa võimlasse, aga botaanikaia juures kõnniteel see juhtus. Oli kiilasjää ja jalad tõusid, mõtlesin, et mina kui võrkpallur ei pane kätt vastu, lasen üle turja. Aga ei, viimasel hetkel parem käsi toeks ja sinna nende kahe luu terviklikkus jäigi.

Hääletasin ja sattusin võrkpalliveteran Ilmar Ulpi peale, tema viis traumapunki, seal tehti väike, aga valuline väänamine, ja kips peale kaheks kuuks. Kell 14 jätkasin eksamit, kuid valuvaigisti mõju taandumine kiirendas eksamitempot. Viimane vastaja (sai rahuldava) Sven Mäger saatis mind koju. Muuseas aastaid hiljem, kui kehtestati uus kuueastmeline hinnete skaala, teatas ta rõõmsalt, et selle järgi on tema hinne nüüd „hea“.

Minul oli aga kehvasti. Olin õigel päeval kipsis käega kohal. Sain küll pangale näidisallkirja anda, mis oli omaette suur fookus, kui ise pidin poolenisti laua all olema. Aga leppisime Heino Veldiga kokku, et tööle asun hiljem. See toimus alles 1. aprillil 1986.

Periood „parem käsi kipsis“ kestis kaks kuud, kuid oli hästi ebameeldiv, sest ei saanud ju kirjutada. Proovisin oskuse ümber kanda vasakule käele, kahjuks mitte kuidagi ei õnnestunud. Loobusin, kuigi kirjutada tuli teadustööde (kateedri ja grantide) aruanded. Leppisin kokku kateedri vanemlaborandi Hilja Pärnastega, et loen tekstid kassetile ja tema kirjutab trükimasinal ümber. Nii me töötasimegi ja aruanded said õigeaegselt esitatud. Muuseas, Hilja koos loomaarstist abikaasa Evald Pärnastega jäid silma oma kohusetundliku tööga juba Tori seemendusjaamas. Hilja töötas Pärnu rajooni Sõpruse kolhoosis ja Evald Orajõe veterinaariajaoskonnas.

Kahe kuu tegev(setsu)se hulka käis veel tantsutrenn klubis „Ki-ki-ae“ (kiire-kiire-aeglane) Hele ja Jaan Siilaku juhendamisel kaks kord nädalas. Kipsis käega tundus abikaasa Miina juhtimine tantsupõrandal mulle kergena, aga temale kindlasti pui-sena. Tulemus oli aga ootamatu, sest pärast kipsi eemaldamist tulime Eesti meistriteks standardtantsude C-klassis.

Ja aprillist 1986 algas minu elus omamoodi uus periood. Põllumajandusministeeriumiga on side olnud juba aastast 1961, enamasti loomakasvatuse valitsuse tasandil, kui töötasin Toris. Aga nüüd olin ise hoopis kõrgemal, aseministri ametikohal. Ministeeriumi nimetus oli ka muutunud – Eesti NSV Agrotööstuskomitee. 1980. aastate alul moodustati nn komiteed, mis ühendasid ligilähedased tegevusalade institutsioonid. Nii kuulusid agrotööstuskomitee haldusalasse põllumajanduse kõrval veel toiduainete tööstus, looduskaitse, kalamajandus, põllumajandustehnika ja maaehitus. Nende alade juhtimiseks ja koordineerimiseks oli juhtkond, kus esimees (ministrite nõukogu esimehe esimene asetäitja) Heino Veldi, kaks asetäitjat-ministrit Vello Lind (rohkem põllumajanduse alad) ja Tiit Kõuhkna (tehnoloogia, tehnika ja ehitus) ning 11 (loe: üksteist) asetäitjat-aseministrit. Suur armee, kuid väga huvitav, aga kindlasti hariv koosseis. Harald Männik oli endine aianduseminister, Ants Laos kaubandusminister, Jaan Kabin EKE juht, Valde Roosmaa Paide rajooni parteijuht jt.

Rajoonide tasandil tegutsesid agrotööstuskoondised. Tegelikult algaski uus organisatsioon rajooni tasandil, nimelt alustas Valter Udam partei esimese sekretärina eri haldusalade ühendamist Viljandis. Eesmärk oli vähendada juhtiva kaadri arvu ja tihendada koostööd. Isiklik arvamus on, et ükski ühendamine pole seni seda saavutanud. Tõstad katuseviilu (juhtkonna) kõrgemale, tuleb pikendada sarikaid (allorganisatsioone), et tagada katuse tugevus.

Oma kahe ja poole aastase tegevuse järel sain osaleda ka agrotööstuskomitee reorganiseerimisplaanide koostamisel. Veel üks kogemus. Peaaegu igal aastal muudeti komitee struktuuri, kui projekt jõudis minu kätte, esmalt uurisin, kas minu „kast“ – ametikoht ikka alles on. Kui mind valiti mais rektoriks ja kui juuni alguses tuli jälle uus skeem, ei otsinudki enam oma kasti.

EPA/EPMÜ rektor

ATK perioodil pidasin üksikuid loenguid EPAs edasi, sest professorikutse kohustas selleks. Tervet õppeainet mitte, aga erinevatele erialadele küll. 1987. aastal hakkasid rektoraadi esindajad kompima, kas ma poleks valmis rektoriks kandideerima. Rektor Nikolai Koslov oli ametis 1977. aastast ja väitnud, et temale piisab ja ta soovib pühenduda õppe- ja teadustööle. Olin kahtleval seisukohal, sest alles sai perekond Tallinna kolitud, teaduse, propaganda ja välissidemete koordineerimine oli mulle meelt mööda.

Ajapikku surve suurenes ja laienes väljapoole rektoraati. Teiselt poolt hakkas ilmne, et see komiteede süsteem ei kesta kaua. Õhus oli tunda tõsisemate muutuste hõngu. Ja andsingi järele. Kui 1988. aasta kevadel kuulutati Eestis esmakordselt välja avalik Eesti Põllumajanduse Akadeemia rektori konkurss, andsin

survestajate soovil nõusoleku kandideerimiseks. Hiljem selgus, et konkurentideks on õppeprorektor Koit Alekand ja veterinaariateaduskonna dekaan Aadu Kolk.

Valimispäeval, 25. mail kogunes valimiskogu, mis oli EPA esindus teaduskondadest, rektoraadist ja üliõpilaste esindajatest, kokku üle 100 liikme. Oma kõnes pidin vabandama, et ei saanud koos konkurentidega kohtumispäeval osaleda, sest selleks oli edasilükkamatu põhjus. Suuri lubadusi ei olnud võimalik anda, sest ees seisis keerukas periood Eestimaal, liiati kuulus EPA Moskva alluvusse. Pean ütleva, et üks armsamaid saale on EPA (nüüd Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuse) aula, vist ka sellest, et tudengipõlves sai pidudel ja isetegevusüritustel osaletud, kandidaadiväitekiri kaitstud. Täna aga konkurss, kus abikaasa Miina on koos tütre Sigridi ja poja Tarmoga kohal.

Konkurss aga jäi ära, sest konkurendid taandasid end, ja jäin päris üksi. Siiski esimene rektori valimine salajasel hääletamisel Eestis. Sain kokku üheksa vastuhäält, mille andjaid tänan siiani, et olid optimistlikud lootuses minu olemust, käitumist või iseloomu veel parandada.

Olingi valitud viieks aastaks EPA rektoriks. Ametliku üleandmise protokoll kirjutatakse alla 5. juulil ja inauguratsiooniüritus toimus 31. augustil 1988. a.

Inauguratsioonil oli kohal neljast eelnevast rektorist kolm, Minna Klement, Arnold Rüütel ja Nikolai Koslov ning fotol koos viiest neli. Arnold Rüütel kui ENSV Ülemnõukogu esimees pani mulle kaela esimese rektori ametiketi, mille kolleegid olid osanud kiirkorras tellida ja mis on praegugi minu valduses, sest teiseks ametiaastaks tellisime vastupidavama variandi.

Ka hiljem on meie ülikooli rektorite fotol koos neli ja ühel isegi viis rektorit. Saatus on õnnistanud rektoreid pika eaga, Nikolai Koslov ja Arnold Rüütel tähistasid 2023. aastal 95. sünnipäeva, Minna Klement lahkus 91. eluaastal. Mait Klaasseni viimasel inauguratsioonil 2019. a oli Eesti Vabariigi presidendi Kersti Kaljulaidiga ühisfotol viis rektorit. Tartu Ülikoolil on vastu panna vaid kolm, kuusuures Alar Karis oleks mõlemal fotol.

Nüüd on aga samal fotol kolm Eesti Vabariigi presidenti, sest 31. augustil 2021. a valiti Alar Karis sellele ametipostile.

Järgnevalt mõned juhtumid.

EPA keelte kateedri ümberkorraldus

Üleliiduline alluvus ja nõukogulik ülikool määras ka keeleõppe korralduse. Valdavalt olid vene, paar eesti, üks inglise ja üks saksa õppejõud. Püüe üliõpilasi läände vähemalt tööpraktikale saata vajas hoopis inglise või saksa keele

oskust. Keskkoolist ei tulnud veel keelteoskajaid. Tuli intensiivistada keeleõpet ülikoolis.

Õppekomisjonis ja EPA teadusnõukogus oli pikki arutelusid, kust koorus välja tollal võimalik keelte kateedri struktuur, kus oleks ainult üks vene keele õpetaja. Kuulutati välja konkurss, kus konkureerisid kõik neli senist õppejõudu.

Rektoril oli mure kolme õppejõu saatuse pärast, sest nad jääksid tööta. Aga ei. Nad olid kokku leppinud ja tegid nõukogule teatavaks, et soovivad ühte ametikohta jagada neljakesi. Keerukas olukord oli saanud neljapoolse lahenduse.

EPA nime muutmine EPMÜks

Nõukogude Liidus oli 106 põllumajanduslikku kõrgkooli. Igal aastal oli rektorite kohtumisi, olin nende seas üks nooremaid, kuid koostöö oli ladus. Olime alustanud reformidega, millest oli juttu ka kogunemistel, ja need pakkusid kolleegidele huvi. Millegipärast lülitati mindki rektorite kogu juhatusse. Enamik rektoreid uskus vanasse süsteemi.

Põllumajanduslike kõrgkoolide üldnimeks oli sageli instituut või akadeemia, vahel ka ülikool. Läänes eristati ikka ülikoolitaset või kolledži oma, akadeemia oli enamasti kunstikõrgkoolide üldnimes. Siit tekkiski idee rektorite nõukogus muuta Eesti kõrgkoolide nimed ülikoolideks ja akadeemiateks. Nii ka läks.

Esimesena alustasime EPA nime muutmist 1990. aastal. Nõukogus polnud palju eriarvamusi, kuigi EPA lahti seletus **Elu Parimad Aastad** hoidsid paljusid vana nime juures. Aasta lõpupoole läkski ülemnõukogu presiidiumile nõukogu nimeettepanek – Eesti Põllumajandusülikool. Põhimõtteline nõusolek oli presiidiumi esimehelt endiselt EPA rektorilt Arnold Rüütliolt olemas. Ja 21. jaanuaril 1991 muudetigi EPA → EPMÜks. Lühendi hääldamine oli küll kohmakam, aga siiski ülikool. Sama teed läksid TPI ja TPeda, akadeemia nimetuse valisid kunstiinstituut ja konservatoorium, TRÜ kaotas riikliku staatuse ja sai TÕ-ks.

EPMÜ nimi pidas vastu 2005. aastani, kui ilmselt bioloogide survele ei soovitud piirduda vaid põllumajandusega ja laiendati ampluaad Eesti Maaülikoolina. Inglise keeles eluteaduste ülikool, vene keeles loodusteaduste ülikool, saksakeelset nime polegi avalikustatud.

Kaks Leninit kadunud

Igas suuremas linnas oli Lenini kuhu või tähtsama asutuse saalis/aulas büst või bareljeeff. EPA peahoonet oli austatud mõlemaga, Tartu linna ainuke täissuuruses

kuju peahoone ees ja büst aula lava nurgas. Mõlemad läksid kaduma. Ei mäletagi, kumb enne, aga mõlemad uudised jõudsid rektorini hommikul.

Sõitsin 23. augusti 1990. a hommikul peahoone ette ja suundusin ajalehekioski poole Tähe tänava nurgale, et osta ajalehti. Tuli mööda minna Lenini ausambast, millel oli astmetega alus. Sinna oli pandud lilli. Mõtlesin, et küll on imelik aeg – mõned tahavad kuju maha võtta, mõned toovad hoopis lilli. Ostnud ajalehed, pöördusin tagasiteele ja tõstsin pilgu peahoonele ning alles siis nägin, et Leninit polegi postamendil. Alul ei uskunud silmi, aga mis juhtunud oli, on Eesti rahvale üldteada – Kaitseliidu Tamme kompanii oli varahommikul kuju veoautole tõstnud ja ära viinud. Üksikasjadest kuulsin autoraadiost, kui sõitsin Tallinna. Käis vaidlus selle üle, kas panna Lenin tagasi või mitte. Õnneks tagasi ei toodud, mind selle protsessi aruteludesse ei kistud.

Teine kord jõudsin hommikul tööle ja vestibüülis kohtasin maja komandanti, kes oli ilmselgelt närvis ja tunnistas, et Lenini büst on aulast kadunud. Palusin majas ringi vaadata, võib-olla on mõni arusaamatus. Tol perioodil kirjutati avalikult, et nõuka-aegsed poliitilised sümbolid, sh ka Lenini büstid, on kõrges hinnas. Suurt aktsiooni ei korraldatud, jäime ootama. Möödus mõni kuu ja saabus info ja Lenini büst ka.

Peahoone Riia tiiva 1. korruse ainukest auditooriumi kasutasid ka Tartu Akadeemilise Meeskoori lauljad, seinakapis hoiti esinemisfrakke. Keegi märkas kapi põhjas nn takust viljakotti, milles oli nähtavalt midagi. Avas koti, katsus käega, leidis midagi ümarat ja see oligi Lenini büst. Mis asjaoludel või kuidas büst sinna sattus, uurima ei hakatud ning tagasiteed büst aulasse ei leidnud.

Välisabi

Minu rektoriaeg sattus laulva revolutsiooni ja Eesti taasiseseisvumise perioodile, mil tuli kohtuda paljude Eesti esimese iseseisvuse aegade üliõpilasorganisatsioonide esindajatega välismaalt. Nende eesmärk oli, et saaks tasuta tagasi hooned, mis nüüd kuulusid EPA/EPMÜ-le. Teine seltskond kujutas ärivaistuga välisriikide arendusorganisatsioonide esindajaid, kes uurisid meie riigi kitsaskohti, mille lahendamiseks on võimalik oma koduriigilt taotleda projektide alusel rahalist toetust. Nende eesmärk kattus meie omaga, aga ainult osaliselt, sest eelistati suulist nõu, aga rahalised vahendid jäid koduriiki arendama. See tähendab enamasti välisriigi esindajate lektorite (ekspertide, teadurid, õppejõud jt) reisikulude ja oma ettevõtte laiendamise rahalist katmist. Isegi loodeti teaduskraadita isikule audoktori staatuse omistamist.

Vahel tekkis tunne, et peaks protokollis stiilis vormistama meie probleemid ja jagama üksikuid lehti kohale tulnutele. Oli muidugi ka asjalikke projekte, mille rakendus toimus Eestis või meie inimeste väljaõpe välisriikides.

EPA peahoone ja Kaitseliit

Ka Eesti kohalikud organisatsioonid ootasid taastamist – näiteks Kaitseliit, millega oli tihedalt seotud EPA peahoone staatus enne Teist maailmasõda. Hoone oli ehitatudki Kaitseliidu tarvis, kuid sõja järel Kaitseliidu tegevus peatati ja ehitati juurde hoonetiivad, mis suurendas oluliselt selle mahtu. Ja 1951. aastal asus hoonesse uus kõrgkool – Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA), mida vilistlased tõlgendasid Elu Parimad Aastad. Ülikooli pea- ja õppehooneks sobis maja väga hästi, eriti aula poolest, samuti asukoht kesklinnas ja ikkagi mäe otsas. Muide, Tartu oli poliitiliselt/sõjaliselt kinnine linn, sest Raadil asus NLis tähtsuset neljas? sõjaväelennuväli. Rektarikabineti aknast võis näha suurte sõjaväe transpordilennukite sabasid, ilmselt küll mitte kõiki.

Olime 1980. aastate lõpus tõsiselt vastu peahoone ära andmisele. Kinnisvara tagastamise seaduses oli mõõdikuks see, mitu protsenti hoonemahust pärast sõda juurde ehitati. Näitaja kinnitas meie soovi, kuid otsustavaks sai endise EPA rektori, sel ajal ENSV Ülemnõukogu esimehe, isiklik toetus Eesti Kaitseliidu (EKL) taastamisele ja kinnisvaraga kindlustamisele. Sellega oli peahoone saatus otsustatud.

Kuid EKL loomine algas väga raskelt ja isikud, kes sinna asusid, olid sageli rakenduse (isikliku tegevuse tõttu?) või siis tolle aja heidikud. Esimesed delegatsioonid, kes käisid rektori jutul, rõhutasid igaüks, et nemad on ainuisikulised KL esindajad, teistel pole asja. Tihti tuli kabinetti pikalt tuulutada.

Esimese kokkuleppe siiski sõlmisime ja andsime nende käsutusse paar tsiviilkaitse ruumi Riia tiiva esimesel korrusel. Algus oli rahulik ja eksisteerisime kollegiaalselt. Ühel päeval teiselt korruselt alla tulles aga nägin meetrise läbimõõduga ava seinas ja tähtsa olemisega isikut meie liikumist jälgimas. See sündmus sai üheks tõukejõuks, miks loobusin uuesti kandideerimast. Rektori postil järeltulijal Mait Klaassenil läks veelgi kurvemalt, kui ühel hommikul ei lubatudki majja sisse, et rektarikabinetti minna.

Oli selge, et Kaitseliidule nii suurt hoonet pole tarvis, mistõttu asutati sinna Balti riikide sõjaline õppeasutus. Ikkagi kahju sellest hoonest, mis oli peaaegu võrdväärne Tartu ülikooliga. EPA/EPMÜ/EMÜ peahoone on käinud tol ajal sõjalise kateedri projekti arendusega hoonest Tähtvere väljal endise ELVI uude peahoonesse, aga kummastki pole väärilist vastast Riimäe peahoonele.

EPA võimla ja Maarja kirik

Sama olukord oli ka EPA, tollal ka Tartu linna tähtsama võimlaga, mida olid restaureerinud üliõpilastena paljud õppejõud, ja juurdeehituse nõutav maht sai tõestatud. Kahtlusi oli küll, kas Tartus ikka jätkub usklike kogudusse, et nii suurt

hoonet hallata. Kuid rektoraadi seisukoht oli pisut teine kui peahoonega. Tegime linnale ettepaneku, et finantseerigu uue võimla ehitust Tähtvere väljale ja EPA annab võimla üle Maarja kiriku taastamiseks. Kahjuks Tartu linnavalitsus jäi toona eitavale seisukohale, mis küll tosina aasta pärast positiivseks muutus. Tol ajal oli EPA-l kaelas nn sõjalise kateedri pooleli olev ehitus, mis vajas lõpetamiseks finantse, kuid muidugi mitte sõjalisel eesmärgil. Sinna koliski peahoone mõneks aastaks.

Ülikooli spordihoone funktsioon muutus taasisesisvumise käigus, kui kadus õppeprogrammist nn kehaline kasvatus. Linnavalitsuse toetus langes esmalt Tartu ülikooli spordihoone ehitamisele, arendamisele ja laiendamisele. EMÜ kord tuli alles 2007–2009, kui endise ELVI peahoone vastu üle oja kerkis nüüdisaegne spordihoone, kus põhirõhk on pallimängudel ja maahokil. Sellest ajast ehitatakse ka ajapikku endist EPA võimlat Maarja kirikuks. Muuseas, selle eestvedajaks on tuntud spordiart ja Riiigikogu endine spiiker Toomas Savi, kelle lapsepõlv möödus samas Tiigi tänava piirkonnas.

Fääri saared ja Moskva putš

Augustis 1991 oli Balti riikide põllumajandusülikoolide rektoritel huvitav reis koos Skandinaavia riikide põllumajandusülikoolide rektorite või teaduskondade dekaanidega Taani ülikooli rektori kutsel. Esmalt lendasime Riias Kopenhaagenisse, sealt kõik koos Norra sadamalinn Bergenisse, kust järgnes paarikümnetunnine merereis Fääri saartele, kus pealinnas Tórshavni ülikoolis toimus kahepäevane seminar. Sain veel kord kinnitust EPMÜs ette võetud muudatustele.

Fääri saared on hästi omapärased oma geoloogiaga ning oma geograafilise asendi tõttu ka ilmastikuga. Eriline omapära oli saartele lähenemisel kõrge basaltlaavast aluspõhi, napp mullakate, hoonete katused kompenseerisid rohekatet, muidugi mõne minuti järel täielikult muutuv ilm, vihm, päike või udu. Aga kõige tähtsam, alla 10% põllumaa osaga 1400 km² pindalast toidab oma 54 000 elanikku korralikult ära, eks rikkalik kalavaru seda kergendabki.

Tagasitee algas lennuga Kopenhaagenisse ja sealt laevaga Oslosse, kus kahel päeval olin Norra maaülikooli külaline. Oslost lendasin Moskvasse, sealt Tallinna, edasi Tartusse. Nii mitmeetapilist reisi nädala jooksul polnud varem ega hiljem ette tulnud. Aga putš?

Ilmselt merereisidel tahetakse ikka päikest ja tuult tunda, nii saingi külma. Esimesel tööpäeval, 18. augustil tundsin tööpäeva lõpus külmavärinaid, kuigi õhutemperatuur oli 30 kraadi lähedal. Järgmisel hommikul jäin koju ja kuulsin raadiost ootamatut infot, mis tegi ärevaks. Et sai kuulatud ja vaadatud mitmeid infoallikaid, muutus

olukord veidi optimistlikumaks, seda eriti pärast pressikonverentsi televisioonis. Nendel meestel puudus aura, et riiki pöörata, aga rumalusi võis neilt küll oodata. Seda tehtigi, ka Eestis, kuid meie juhtfiguurid käitusid arukalt ja verevalamiseni ei läinud. Hoopis vastupidi, Eesti Vabariigi taasiseseisvumiseks avanes soodne võimalus, mida raskustega, kuid oskuslikult ära kasutati.

Keskerihariduse ja ülikoolihariduse integratsioon

Juba tudengipõlves tundsin, kui nõrk oli EPA praktikabaas võrreldes näiteks Türi Põllumajanduse Tehnikumiga, mille lõpetasin enne EPAsse astumist. Seal oli viis loomafarmi (veised, hobused, sead, lambad ja kanad), kus regulaarselt tööl käisime, lisaks praktikumid. EPA-l oli Raadil ainult lehmalaud. Teisi loomaliike õppisime praktikas tundma väljasõitudel. Heaks näiteks sobib siin meenutus, kus tehnikumis oli praktikumide ajal põrsaste kastreerimine tavaline tegevus, aga EPAs nelja tudengirühma peale üks tüdrukute rühm kastreeris ühe surnud isakassi.

Olukord polnud sugugi parem rektoriametisse astudes. Ainult metsameestel oli oma Järvselja Öppe-Katsejaam, loomakasvatajatele ja -arstidele oli baasiks Ülenurme Öppe- ja Katsemajand koos Eerika katsejaamaga, kuid see polnud sugugi sama, mis tehnikumi oma õppemajand. Veelgi keerukam olukord oli tehnikaaladega. Laulva revolutsiooni ajal oli tunda, et rektoraat peab avama üliõpilastele võimalused minna väljapoole N. Liitu praktikale või isegi tööle. Põhiliseks takistuseks oli auto või traktori juhilubade puudumine, rääkimata oskusest personaalarvutit kasutada.

Tolleaegsed tehnikumid olid hoopis paremini varustatud tehnikaga ja oluliselt paremad olid praktikumide läbiviimise võimalused kõikidel EPAs õpetatavatel erialadel. Olustveres taimikasvatus (agronoomia), Türil ja Vana-Võidus loomakasvatus, Väimelas veterinaaria, Tihemetsal mehhaniseerimine, Luual metsandus, Räpinas aiandus, Kehtnas maaparandus ja majandus. Läbirääkimised keskeriõppeasutustega sujusid edukalt, sest huvi EPA vastu oli suur. Mõningaid (esialgu) tõrkeid oli teaduskondadega, kuid kõik laabus, sest üliõpilastele tuli luua uusi võimalusi.

Algne kokkulepe praktikaks jäi esialgu ühele, sügissemestrile. Sisse astunud suundusid esialgu tehnikumidesse, kevadsemestrit alustasid Tartus. Ühe semestri jooksul suudeti erialaõppe kõrval korraldada juhilubade saamine, aga veelgi tähtsam, suudeti anda praktilist õpet, mida EPAs kohapeal anda ei saanud. Üliõpilased olid üldiselt rahul, eriti need, kes tahtsid erialapraktikas rohkem kogeda. Pettunud olid need, ka vanemad, kes lootsid Tartule, aga selle asemel saadeti Eestimaale, enamasti asulasse laiali.

1991. a nimetati need kõrgemateks põllumajanduskoolideks ja nende ettepanekul pikendati üliõpilaste kohalolekut ühele õppeaastale. Vajalik oli ühtlustada õppetööd

nii sügis- kui ka kevadsemestril. Nüüd tekkis rahulolematust teaduskondades, sest nelja-aastase õppe korral läks kõrgematesse põllumajanduskoolidesse ¼ õppekoormust, mis võib ohustada samaväärselt ka õppejõudude kohti. Kahjuks ei jõudnud ühtsele süsteemile vundamenti luua ja uus rektor tuli loosungiga – üliõpilased Tartusse. Samas, ka 30 aastat hiljem on üliõpilaste praktikabaas nõrk. Kutsehari- dusekeskused, kuhu on kõrgemad põllumajanduskoolid lülitatud, on arenenud hästi. Teised ülikoolid haldavad oma kolledžeid, EMÜ-l neid pole. Lisaks rahul- duvad üliõpilased kolmeaastase bakalaureuseõppega, millega loodavad tööl ilma praktilise õppeta läbi lüüa.

Teaduse ja ülikoolide integratsioon

Olin töötanud nii teadusasutuses (ELVI) kui ka ülikoolis (EPA) ning näinud nende tegevust, majandamist ja probleeme ka kõrvalt (ATK). Muutuste põhjus või vajadus peitub enamasti probleemides, ka siin. Esmalt, paralleelismerialise teadusliku uurimise alal EPAs ja uurimisinstituutides, teiseks, riikliku finantseeri- mise ilmne kahanemine tulevikus, kolmandaks, õppetöö liigne koormus EPAs ja samal ajal teadurite potentsiaal on õppetöös kasutamata. Samas puudus Eestis konsulentide süsteem.

Integratsiooni läbiviimine osutus hoopis raskemaks, kui arvata võis. Iga üksuse iseseisvus osutus kallimaks kui ühine tegevus. Olime ilmselt oma püüdlustes kaugel ees, sest ajapikku toimus protsess üle-eestiliselt ja küllalt sujuvalt, sest vabariigi valitsusel oli lihtsam jaotada vahendeid kuue ülikooli vahel kui lisaks veel paarküm- mend instituuti.

Omamoodi lapsus oli taasiseseisvumisel uute ülikoolide avamine Eestis, vahepeal oli nimekirjas koguni 33, nagu linnade arv NLi ajal. Paljudel juhtudel tuli asutaja (tankist) kohale välismaalt investorite vahenditega, kuid ülikooli käigus hoidmine langes valitsuse või üliõpilaste õlule. Aeg sortis vajalikud välja, mis on rakendus- kõrgkoolidena vastu pidanud siiani.

ELVI raske liitumine EPMÜga

Teadusasutuste ja ülikoolide integratsioon oli ja on taasiseseisvunud Eestis pikka aega olnud päevateemaks. Põhjuseid oli kaks, ühendada teadurite ja õppejõu- dude tegevus samal erialal, ning teiseks kaasata teadurid õppetöösse, millega vähen- dada õppejõudude tunnikoormust, et nad saaksid enam pühenduda teadustööle. Paari aastakümne jooksul on ülikoolidega ühinenud mitmed uurimisinstituudid. Diskussioonid jätkuvad veel tänapäevalgi.

30 aastat tagasi tõstsi esimesena üles idee Tartus asuvate EPMÜ ja ELVI ühendamise loomakasvatuse ja veterinaarmeditsiini erialadel. Vastulaused kõlasid raadios, lugeda oli meedias, kuid rektor kutsuti kohtuma ELVI juhtivate isikutega. Diskussioon oli äge, enamasti rektorit ründav.

Pärast kohtumist küsis üks juhtpersoonidest nelja silma kohtumisel: „Kuidas sa suutsid jääda nii rahulikuks?“ Minu vastus oli: „Sisendasin endale, ole rahulik, ole rahulik... Ei tohtinud teile alla anda.“ 1994. aastal üksused ühendatigi.

Rektorikohalt lahkumine

Viis aastat, eriti sellisel pöördelisel ajal (1988–1993), möödusid kiiresti. Alustasin N. Liidu ajal, kui EPA oli Moskva alluvuses, ja jõudsi taasisesiseisvunud Eesti Vabariiki Eesti Põllumajandusülikoolina (EPMÜ). Läbitud tee oli raske. Tekkis poliitiliste erakondade mitmekesisus, kes kõik tahtsid end kehtestada. Aga miks mitte põllumeeste ülikooli varal? Siit lähevad noored inimesed Eestimaale laiali ning viivad kaasa erialased, miks mitte ka poliitilised tõekspidamised, mida jagatakse ootajatele.

Nii ka läks. Ilmus kriitilisi artikleid tehtud muudatuste suhtes. Mõned üliõpilased (praegu juhtivad poliitikud) püüdsid EPMÜ nõukogus registreerida liikumise „EPA kaitsekomitee“ põhikirja. Olin Eesti Maaliidu taastamiseperioodil üks kolmest vanemast (poliitilise erakonnana registreerimisel peatasin oma tegevuse) ja EMKEga olime nõus koos minema ülemnõukogu valimistele, kuid kui EMKE muutis ise kokkuleppe teksti, tekkis konflikt. Liikus info, et EMKE (Eestimaa Maakeskera-konna) juhtivad isikud liiguvad sageli veterinaariateaduskonnas.

Kohtusin EMKE juhtfiguuri, tollase põllumajandusministri Jaan Leetsarega rektorikandidaatide registreerimise perioodil. Minu küsimusele, millised on minu vastu esitatud pretensioonid, oli vastus eitav, kuid nimetas, et EPMÜs on rektorikandidaatidele kehtestatud liialt kitsad nõudmised.

Kandidaatide esitamise tähtaeg oli 15. mai 1993. a. Sama päeva lõunaks saabus EPMÜ majandusinstituudi nõukogu esildis, kus põllumajandusministri (instituudi vilistlane) ettepanekul esitab nõukogu rektorikandidaadiks veterinaariakandidaadi Mait Klaasseni. Samaks päevaks pidi laekuma ka kandidaatide nõusoleku kinnitus. Minu tekstiks jäi „Et tegemist on EPMÜ rektorikoha politiseerimisega, ei saa ma anda nõusolekut kandideerimiseks.“

Aeg on näidanud, et Mait Klaassen oli õige valik, sest teda on korduvalt uuesti rektoriks valitud. Kuid tol ajal oli minu seisukoht ainuõige.

Ameti üleandmisel laususin talle: „Ülikool on sarnane suure naftatankeriga, mida täna pöörad, see mõjub alles kolmandal aastal.“ M. Klaassen edutati kolmandal aastal haridusministriks. Hiljem tunnistas lausutu õigeks.

Kateedris tagasi

Lai tänav 30 neljas korrus oli tööalaselt tuttav kogu rektori perioodi, sest õppetöö oli jäänud hinge ja põllumajandusloomade aretuse kateedri poole kohaga juhataja amet sidus tööalaselt. Kuigi sel ajal oli põhiraskus kateedris kolleeg pm-dr Valdeko Kaarupuni õlul. Olen talle ikka tänulik, kuigi tema ootused olid ilmselt suuremad. Loomakasvatusteaduskonna dekaaniks oli saanud noorem kolleeg dotsent Anne Lüpsik, kes naiskolleegidest on silmapaistvamaid juhte, nagu oleks selleks sündinudki. Tema õde Tiia Toim, meie kursusekaaslane, oli samuti andekas, kuid juhiks mitte nii sobiv.

Aga Lai tänav sai töökohana olla vaid poolteist aastat, sest integratsioon ülikooli ja instituudi vahel võttis selgemad piirid juba 1994. aasta kevadel. Põllumajandusminister Jaan Leetsar helistas isegi mulle ja pakkus tulevase EPMÜ loomakasvatuse instituudi direktori kohta. Küsisin, kuidas ta meelt on muutnud? Alles hiljuti ei sobinud ma (tema ettepanekul esitas EPMÜ majandusteaduskonna nõukogu veterinaari kandidaadikohale) rektoriks ja nüüd äkki instituudi direktoriks sobin. Vastus oli ebalev. Samas pakkusin mina hoopis parema ja kümme aastat noorema kandidaadi pm-knd Olav Kärti, kellele ulatasingi telefonitoru. Kõne jätkus ja heast kolleegist saigi 1. jaanuarist 1995 kümneks aastaks iseseisva loomakasvatuse instituudi direktor.

Eks 1994. aasta läkski Eesti Põllumajandusülikooli loomakasvatusteaduskonna ning Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi ühendamise ettevalmistustele. Oli toimumas konkreetset see, mida rektoriaeg ei võimaldanud. Toimusid diskussioonid uue struktuuri kujundamiseks ja tööülesannete võimalikuks jaotamiseks. Geneetika või aretusõpetuse õpetamiseks tekkisid uued võimalused. Isikud olid teada ja vastavalt tehti ka ettepanekud. Tegin ettepaneku 0,25 õppejõu kohale integratsiooni vastu võitlejale. Mõne aja pärast järgnes telefonikõne, kus sain eitava vastuse, põhjuseks inimlik nõrkus, tema õppejõud olnud liiga atraktiivne jne. Ühtviisi pakkumine õigustas end, aga teistpidi avas silmad, et kõik edukad teadurid polegi valmis õppetööks. Hiljemgi kordus selliseid fakte.

Aasta lõpuks maandusimegi ELVI vanasse peahoonesse Fr. R. Kreutzwaldi tn 1 või laborimajja Kr 46. Mulle olid need hooned tuttavad 1961. aastast, aga juhtivad isikud olid teised. Muuseas, kabinetiaknast oli hea jälgida EPMÜ uue spordihoone kerkimist, eriti hirmuäratav oli suurte (3 x 3 m) akende paigaldamine. Täies ulatuses

klaassein tekitas kõhedust, kuidas kaetakse sellise hoone küttekulud, aga seni on kaetud.

Kahju oli, et ELVI sigimisbioloogia osakond jäi loomaarstide hulka. Nende tegevuses kasutati tehnilisi meetodeid, mis vajasisid loomaarstikutset, aga eesmärk ja tegevus on vahetult seotud aretustööga sarnaselt kunstliku seemenduse meetodiga. Alles 10 aastat hiljem, kui muudeti EPMÜ struktuuri, jõudsid kaks ühise eesmärgiga osakonda kokku. Rakenduslik külg ja statistika oleks vajanud aretusosakonna töötajate kogemust.

Kolm presidendametit korraga

Rektoriaeg kattus Eesti laulva revolutsiooni ajaga, kus aktiveerus vabariigi esimese perioodi ühenduste taastamine. Nii ka Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsiga, mis asutati 1920. Taastamine langes rektoriaja esimesele aastale, aktiivsed toetajad olid endised seltsi liikmed Meinhard Karelson, Richard Toomre, Jüri Kuum ja nooremad eestimeisusust toetavad. Mind valiti **Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi (APS) presidendiks**, kellena tuli seltsielu üleval hoida 12 aastat. Üleval hoida, on tõene, sest oodati, mida liikmetega ette võetakse.

Ettevalmistusperioodil oli pikalt vaidlusi selle üle, kes võiksid liikmed olla. Seltsi esimesel perioodil olid liikmed Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna õppejõud ja üliõpilased. Selts tegutses enamasti ülikoolisiseselt. Aga 1989. aastaks oli olukord kardinaalselt teine. Juba aasta tagasi oli taastatud Tartu Eesti Põllumeeste Selts, taasasutamise koosolekud toimusid teistes piirkondades. Üliõpilaste arv EPAs oli suur ja jagatud mitme eriala vahel ning korporatsioonide taastamine võttis alles hoogu. Sellest kirjust seltskonnast liikmeskonna formeerimine tundus üle jõu käiv. Peale jäi eesmärk – ühendada teaduskraadiga põllumajanduse teadlased ja õppejõud. Tol ajal ei kardetud mõistet „põllumajandus“ nagu seda näha on uuel sajandil või aastatuhandel. Oli mõttekas ka teadusasutuste ja ülikooli integratsiooni ettevalmistamisel. Kahju, et põllumeeste seltsid ei jäänud püsima, polnud vajalikku keskorganiatsiooni ega ka hullumeelset „juhtoinast“, kellel oleks olnud võimu ja vahendeid, et piirkondi koos hoida. Rektarina oli kord mõttes, et EPA võiks olla Eesti Põllumeeste Seltsi keskstaabiks, aga kahjuks polnud tol ajal mitte kõikide erialade populaarsed juhtfiguurid ülikoolis. APSi liikmeskond oli 250 ümber, aastakoosolekul olid kohal üle poole liikmetest. Nüüd vaid kuni nelikümmend, mis viitab seltsingu mõõtu üksuse kujunemisele.

Põhiliseks töövormiks olid ühised koosolekud, aastakonverents ja väljasõidud. Kõige tähtsam oli oma ajakirja Agraarteadus ja konverentside ettekannete toimetiste välja andmine, et noorteadlased saaksid avaldada teaduskraadi kaitsmiseks vajalikud

teadusartiklid. Tuli kohendada toimetuse kolleegiumi, leida võimalused tööde eelnevaks retsenseerimiseks.

Ajakirja väljaandmiseks oli vaja raha. Jõudu mööda, õigemini vahetevahel toetas põllumajandusministeerium, aga otsustava osa andsid teadusasutused või ülikooli teaduskonnad, kust teadustöö avaldaja pärines. Mõnigi arvas, et see on aktiivsuse karistus, aga teist ja paremat moodust polnud.

Vabepalaks. Mind on tunnustatud apoliitilisena, kuigi olin NLKP liige 1970. kuni 1990. a ja Vaino Väljas rääkis välja nõusoleku olla viimased aastad EKP Keskkomitee liige. Vaatamata sellele pole avalikult tunnustatud endiseks. Aitasin rektoriajal APSi presidendina 1989. a taastada Eesti Maaliitu, sest kardeti, et talupidajate ja suurettevõtete juhtide vastasseis võib maaliidu taastamise ära rikkuda. Nii valitigi Maapäeval kolm vanemat, talupidajate esindajana Villu Müüripeal Pärnumaalt, Arvi Kallakmaa (toanaaber ja kursusekaaslane) Järva-Jaani kolhoosi esimees ja APSi president/EPA rektor. Kui EML liikmed soovisid end määratleda poliitilise erakonnana ja sooviti mind näha isegi selle juhina, pidasin õigeks, et rektor peab jääma apoliitiliseks ning peatasin enda tegevuse. Toanaaber imestas, et ma olin nii populaarne. Erakonna juhiks valiti pm-dr Arvo Sirendi, kelle kõnepruuki Riigikogus said imetleda eestimaalased.

Ag järgmine presidendiamet tuli ootamatult 1991. aastal – **Eesti Võistlustantsu Liidu president.** Eestis tekkis arvukalt võistlustantsuklubisid üle Eesti, aga omavahel rivaalitsesid Tallinn ja Tartu, kus kiivalt jälgiti vastaste positsioone ja seisukohti, mõlemad linnad soovisid saada ka liikmekohta rahvusvahelises organisatsioonis (WDSF). Viimane oli seisukohal, et ühest riigist saab olla vaid üks esindaja. Selleks tuli luua üle-eestiline liit, kuhu mahuksid nii Tallinna kui Tartu klubid koos Eesti teiste klubidega. Peeti kõikide tantsuklubide esindajate üldkoosolekut Piirital, meie olime Miinaga Tartu Stiili esindajad. Diskussioon oli äge, isegi ühisnime kujundamisel jälgiti tähtede arvu, mis kumbagi linna praegusest nimest edasi läks. Lepiti kokku Eesti Võistlustantsu Liit. Kui hakati juhatust valima, sh presidenti, esitas Jaan Siilak (Tartu tantsuklubi Stiil treener) kandidaadiks EPMÜ rektori. Tallinlaste üllatus oli nii suur, et oma kandidaati ei esitatudki. Tuntust oli, sest olime seeniorite võistlustel osalenud, kord Eesti meistrikski tulnud.

Liidu omapära oli, et enamikul treeneritel võistlesid ka oma lapsed. Eriti löi vanemaintinkt välja, kui kedagi tuli edutada või välismaale võistleva saata. Õnneks oli meie juhatusel (minu ettepanekul) oidu kinnitada reegel, et vanuseklassi Eesti meisterpaar osaleb nii MMil kui ka EMil, teine MMil ja kolmas EMil. Mäletan, kui Raplas peeti 10 tantsu Eesti meistrivõistlusi, kus kuuest paarist viies oli treenerite lapsed. Leedu tantsuliidu president oli kohtunikuks, väitsin talle, et nüüd läheb meie treenerite hindamiseks järglaste järgi.

Järgmise presidendikandidaadi arutelul kõlas huvitav ettepanek ja loogika, et minu mees sobib, tema püüab kinni mõne ühiselureeglitest kõrvalehoidja, kes peab maksma ja seda EVL arvele. Presidendiks ta saigi, aga maksudest pole teada.

Eesti vanasõna ütleb, et „kaks ei jää kolmandata“, nii see ka läks. Rektoriaega langes tõuaretuse riikliku organisatsiooni pööramine eraõiguslikku vormi. Kursusekaaslase ja põllumajanduse aseministri Jüri Kulbini soovitusel asusin (1990) välja töötama põhialuseid ja organisatsiooni struktuuri, mida tuli ligi kahekümnel koosolekul tutvustada ja kaitsta. Lahutada tuli riigi ja loomakasvatajate organisatsioonide funktsioonid, mis tähendas kehtinud organisatsiooni peapeale pööramist. Eesmärgini jõuti 1993. aastal, kui augustis (rektori kohustustest vabanesin juulis) asutati **Eesti Tõuloomakasvatuse Liit ja mind valiti presidendiks**. Seega kolm presidenti korraga! Kuigi ühe aasta (1993–1994) jooksul, kaks presidendikohta kestis veel 2001. aastani, edasi tuli leppida kuni 2023. aasta lõpuni ühe, ETLLi presidendikohaga, aga kokku ikkagi 34 aastat president.

Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja asutamine

Eesti oli iseseisev, poliitilised erakonnad kujunemas, põllumajandusettevõtetele pakuti katust vastavalt suurusele või ideoloogidele, oli aasta 1994. Vaja oli kõiki põllumehi ühendavat ja esindavat organisatsiooni, nagu oli 1930. aastatel põllutöökoda.

Riigikogu põllumeeste saadikute initsiatiivil kutsuti kokku esindajad, ei teagi, mille alusel. Osalesin seal Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu presidendina. Eesmärgiks oli ühistute keskliidu loomine. Arutelu oli rahutu, vastasseis talupidajate keskliidu ja põllumajandustootjate keskliidu esindajate vahel ei prognoosinud järgmist kokkusaamist. Istusin teisele toolile ja teatasin, et esinen nüüd APSi presidendina ja olen nõus järgmist kokkusaamist korraldama.

Ja õnnestuski. Kohal oli ligi saja ettevõtte/organisatsiooni esindajad, kokkusaamise juhatajaks valiti mind. Et Riigikogu oli vastu võtnud seaduse, millega toetatakse põllumajandus-kaubanduskoja loomist ja rahastamist, tõusetuski päevakorda koja loomine. Arutelu oli päris asjalik, aga vastasseis püsis. Oli vaja teha otsus, kas asutada või mitte. Sama ettepanek kord juba häälutati maha maarahva kongressil.

Meenus, et põhiseadus lubas luua MTÜ, kui on vähemalt kolm osalejat. Aga et tegemist oli esindusorganisatsiooniga, ei saanud sellele teele minna. Et otsustati vajalike dokumentide vormistamise kasuks, esitasin ettevaatliku küsimuse, kes soovib ettevalmistatud dokumentidega tutvuda. Üle poole kohalolijatest tõstsid käe,

pärast andsid kontaktandmed 52 osalenut. Sellega oli põllumajandus-kaubanduskoja loomisele antud roheline tuli.

EPKK asutamiskoosolek toimus 28. juunil 1996. aastal. Valiti nõukogu vastavalt põhikirjale liikmete tegevusrühmade viisi igast kolm esindajat: põllumajanduslikud väikeettevõtted (talud), põllumajanduslikud suurettevõtted, töötleva tööstuse ettevõtted, ühistud ja teised teenindavad asutused ning valitsus nimetas kolm esindajat (sh Olev Saveli APSi presidendina).

Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja nõukogu

Juulis 1996 toimus Aravetel üldkoosolekul valitud EPKK nõukogu koosolek. Põhieesmärk oli valida nõukogu esimees ja kaks aseesimeest. Esimehe valimiseks esitati mitu kandidaati, kuid ükski esitatu ei saanud pooli häáli. Tehti vaheaeg agitatsiooniks. Sattusin põllumajandusministeeriumi kantsleri Ilmar Tupitsa sihikindla surve alla. Pidasin keerukaks Tartust Tallinna kontori asutamist, remonti ja juhtimist (juhatust veel polnud). Lõpuks andsin nõusoleku kandideerida aseesimehe kohale, kuhu mind ka valiti. Teiseks aseesimeheks valiti Urmas Laht, kes tollal oli Viru lihähistu juhatase esimees. Pika veenmise peale valiti esimeheks endine põllumajandusminister Aldo Tamm.

Tema võttis asja tõsiselt ja alustas J. Vilmsi 3g hoones kontoriruumide ettevalmistustöödega. Kuulutati välja juhatuse esimehe konkurss. Huvilisi oli palju, kuid tegime õige valiku – kahe kõrgharidusega Märt Viilebergi. Nemad käivitasid EPKK igapäevatöö.

Regulaarselt toimusid nõukogu koosolekud. Vahel tundus, et esimees ei tajunud nõukogu liikmete meelsust mõnes vaidlusaluses küsimuses. Nii toimuski nõukogu koosolek Estonia OÜ kontoris. Ennelõunal pani esimees paar probleemi hääletusele, kus ei toetatud esimehe seisukohta. Järgnes sõbralik lõuna ja koosolek pidi jätkuma. Esimees aga ei istunud juhataja kohale tagasi, hoopis liikmete sekka, ning teatas, et paneb esimehe ameti maha. Püüdsime teda veenda jätkama, kuid eitav seisukoht oli kindel.

Mis saab edasi? Otsiti välja EPKK töökord, kus seisis mustvalgel kirjas, et kui mingil põhjusel nõukogu esimees ei saa või ei taha jätkata, asub kohustusi täitma vanem aseesimees. Tuligi mul istuda legendaarse kolhoosiesimehe Heino Marrandi ametitoolile ja viia koosolek lõpuni. Esimehe kohustuste täitmine kestis neli kuud, kuni tuli kokku korraline koosolek, kes valis uueks esimeheks Kalle Reiteri, AS Sagro tegevjuhi. Kalle Reiteri ja Märt Viilebergi koostöö sujus väga hästi.

Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja juhatus

Kõik ei saa ikka väga hästi kaua kesta. Märt Viilebergil hakkas täis saama kolmeaastane tööaeg ja minister Ivari Padar kuulutas välja avaliku konkursi. EPMÜ juurde moodustati konkursikomisjon, esimeheks muidugi Olev Saveli. Konkursi tingimustes seisis inglise keele oskus, arvuti tundmine/oskus teatud tasemel, põllumajanduse erialade tundmine jne. Hindajateks ülikooli vastavate alade juhtivad õppejõud. Komisjon pidi ministrile esitama kaks paremat kandidaati.

Laekus vist kuraditosin avaldust koos dokumentidega. Komisjon kutsus konkursile nendest enamiku. Alakomisjonid tegid visalt tööd ja tulemused laekusid konkursikomisjonile, kelle liikmed kogunesid otsust tegema. Lõppotsuse tegemine oli lihtne, sest Märt Viileberg edestas teisi mäekõrguselt ja teinegi kandidaat eristus konkurentidest. Aga siis tegi üks komisjoni liikmetest avastuse, et kolmandal kohal oli „möödukas“, kuigi põllumajandusest küllalt kauge isik Põlvast. „Teeme ministrile rõõmu, ta ju ka möödukas, ja lisame kolmandaks.“ See saigi Märt Viilebergile saatuslikuks, EPKK juhatuse esimeheks kinnitas minister oma erakonnakaaslase Alar Oppari. Oppar pidas vastu kaks aastat, mil nõukogu vabastas ta finantsprobleemide tõttu, sisulise töö puudustest rääkimata. Ta jätkas tööd ministri nõunikuna, kust hea platvorm hüpata veelgi suuremate projektide ja rahaliste vahendite valdkonda. Meedia on küllalt kajastanud kohtuprotsesse ja -otsuseid. Siit järeldus, ei tohi konkursil, eriti poliitilist nalja teha.

Minu karjääri EPKK nõukogus lõpetas minister Ivari Padar 2000. aastal. Ei tea, kas saatuslikuks sai liialt otsekohesed ütlused uuele EPKK nõukogu liikmele, ministri abile, filmirežissöörile ja tuntud astelpajukasvatuse arendajale Lauri Aaspõllule. EPKK nõukogu kinnitas meid koos Vello Linnamäega aga 2003. a esimesteks au liikmeteks ja aumärgi kavalerideks.

Aasta põllumehe valimise algatus

Eestis on korraldatud põllumeeste konkursse igal poliitilisel perioodil. Juba 1928. aastal omistati Piistaoja katsetalule kui eesrindlikumale talule Eestis Amandus Adamsoni skulptuur „Külvaja“. Nõukogude perioodil valiti populaarsemaid taimekasvatajaid (korduvalt Ülo Läänemets), loomakasvatajaid (Edgar Keevallik) jt. „Külvaja“ skulptuuri mitmekordselt vähendatud variant on antud enam kui kahekümnele aasta põllumehele (paaril aastal on valitud kaks) taasiseseisvunud Eestis 2001. aastast.

Nädalalehe Maaleht ja Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja juhatuste eestvõttel alustati 2001. aastal uuesti populaarsema põllumehe välja selgitamist. Esimesel,

2001. aastal külastas žürii, mis koosnes algatajate ja üleriigiliste organisatsioonide esindajatest, kandidaate ning otsus tehti lõppkoosolekul. Oli tore sõnasõda, rakedati igasuguseid meetodeid, et omakandi meest või tuttavat läbi suruda. Üks oli kõigile selge, et vet-knd Peeter Kibel (meie aspirantide ühendusest) vastast polnud, talle omistati elutööpreemia. Teised olid omavahel võrdsemad ja vaidluste järel sai esimese aasta põllumehe tiitli Külmsoo talu peremees Raivo Musting Põlvamaalt.

Kõigile sai selgeks, et vaja on juhendit, mille alusel saab anda kandidaatidele arvilise hinnangu. Eks õppejõuna tuli kasutada oma kogemusi ja pidin projekti kokku panema ning praeguseni (2023. aastani) kasutatakse sama metoodikat. Muudetud on väga vähe. Võtsime arvesse viis tootmist puuduvat ja kaks ühiskondlikku tegevust/tuntust kajastavat kriteeriumi Diskussioon tekkis, kui kaks kandidaati saavad sama punktisumma. Hoopis lihtsamalt ja rahulikumalt läks võitja selgitamine. Konkursi läbiviimist korraldas pea paar aastakümnet Maalehe ajakirjanik Silja Lättemäe. Suur tänu talle!

Need reisid ning külastused olid väga huvitavad ja harivad, sest sai käidud igal aastal üle kümne parema põllumehe ettevõtet või talu vaatamas ja ega reisimised isegi vähem huvitavad olnud. Meenub üks seik Viljandimaal, kui olime jõudnud Saimre OÜ territooriumile, aga ei leidnud suurt seafarmi üles. Parasjagu tuli maanteel vastu tore memm, kandekott ühes ja piimamannerg teises käes. Läksin temalt teed küsima ja ta vastas: „Oi pojake, kus mina seda tean, ma ei tea isegi seda, kus mu kodu on.“ Püant oli selles, et paar nädalat varem oli ER tervisesaates selgitatud Alzheimeri tõve esmatunnuseid, mille hulgas oli ka koduaadressi unustamine.

Üks reegel nõudis aga žüriiliikmelt vaikimisvannet, võitjat ei tohtinud avalikustada enne pidulikku üritust Toompeal. Kandidaatide hindamisreis(id) toimus(id) juulis-augustis, hindamiskoosolek varsti seejärel, aga avalik tunnustamine Riigikogu konverentsisaalis alles oktoobris. Vaikimisvanne enamasti pidas. Võitja kuulutas välja oli žürii esimees. Mäletan, et selleks ajaks jõudsid kohale mitme telekanali reporterid/operaatorid, päris uhke oli kõnepuldil olla. Pisuke näitlemisoskus tuli kasuks, sai enne õige info andmist osalejate ootusi proovile pandud. Näiteks alustuseks mõni lause selgitavat teksti ja lõpuks „Aasta põllumees... oli eelmisel aastal...“ Seejärel alles selle aasta põllumees... Olin žürii esimees kuni 2007. aastani Nüüd käib aasta põllumehe välja hüüdmine kuidagi lihtsamalt.

Tagasivaade Eesti tõuaretusele

Minu tööraamat sai esimese kande 6. aprillil 1961 ja ametlikult paluti tööraamat välja võtta 31.12.2015, aga lisaks oli kohustusi 2023. aasta lõpuni, seega üle 62 aasta. Kõik need aastad on kas täis- või osalise tööajaga, vähemalt periooditi, seotud

tõuaretusega. Siinkohal vaataks tagasi ainult mõnele aspektile taasiseseisvunud Eestis, sest üldist pilti, selle kujunemist ja muutumist on päris palju käsitletud.

NLi ajal lõpetati tõuseltside ja teiste tõuaretuse üksuste tegevus, asutati riiklikud tõulavad, mis juhtisid ja kontrollisid oma tegevust. 1960. aastate esimesel poolel asutati ühiskondlikud tõuaretusnõukogud, kus osalesid suurmajandite spetsialistid ja juhid, tõulavade ning teiste riiklike asutuste töötajad. Tõunõukogusid juhtisid teadlased, minul oli võimalus juhtida pärast akadeemik Aarne Punga loobumist eesti mustakirju karja nõukogu. Koosolekute päevakorras olid küllalt aktuaalsed teemad tõuaretusest, mida oma tegevuses riiklikud tõulavad arvestasid.

Näiteks 1950. lõpus ja 1960. aastate alguses oli „populaarne“ NLi teaduste akadeemia presidendi kontseptsioon, et veiste aretuses tagab edu ainult ristamine, eriti džörsivereliste pullidega. Sunni korras tuli Tallinna seemendusjaama Sakku osta ristandpull Hitrõi. Eestis kasutati teda vähe, kuid pühendati üks salm EMK hümnis: „Lehmad laudas tõstsid kära, Hitrõi on neid rikkund ära. Vasikad, kes sünnivad, vaid šašlõkiks kõlbavad.“

Põllumajanduse aseministri Jüri Kulbini eestvõttel toimus 10. aprillil 1990 koosolek, kus Olev Saveli esitas Eesti aretusorganisatsiooni projektskeemi, mille põhimõteteks oli a) lahutada riiklik funktsioon täideviivast tegevusest; b) loomaomanikud loovad aretusühingud, mis pakuvad tõuaretuslikku teenust; c) jõudluskontroll peaks iseseisvuma, st mitte kuuluma teadusasetuse (ELVI) koosseisu.

Riigi funktsioon

Kontrolliorgan

Riiklikke funktsioone asus täitma 30. oktoobril 1991 Eesti Vabariiklik Tõuaretusinspeksioon, mis kuulus põllumajandusministri haldusalasse. Peadirektori määrati Agu Kõöp. Tõuaretusinspeksiooni töötajatele langes riigipoolne kohustus ka kaasa aidata uue süsteemi kujunemisele, jõudluskontrolli levikule ja riikliku kontrolli läbiviimisele.

Agu Kõöbist oli palju kasu segasest olukorrast väljatulekul, sest uue süsteemi loomisel seda ikka tekkis. Ega talle eriti meeldinud Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu loomine, sest „hunt“ napsab karja üksikliikmeid, mitte korraga suurt karja.

Seadusloome

Esimese Põllumajandusloomade tõuaretuse seaduse võttis Riigikogu vastu 24. mail ja Eesti Vbariigi president kuulutas seaduse välja 8. juunil 1995. aastal. Sel korral oli seaduse ja eeskirjade väljatöötamise põhiraskus Tõuaretusinspeksioonil,

alles hiljem nihutati seaduse väljatöötamine ministeeriumile ja selle täitmist kontrollis Tõuaretusinspeksioon ning 2003. aastast Veterinaaria- ja Toiduamet (VTA).

Esimese seaduseelnõu ja loomaliigiti või tõuti eeskirjade projektide koostamine toimus riigiesindajate ja aretusühingute esindajate koostöona. Kõik dokumentide projektid arutati koos detailset läbi, vahel jäi ka riigiesindajate tahe peale. Siin tuleb hea sõnaga meenutada peadirektori asetäitjat Rein Tuhermit, kelle loomus seda võimaldas. Tema ärasaatmisel Albus meenutasime teda kui säravat päikesepoissi, kes oli alati aldis koostööks.

Hiljem on seadust korduvalt suuremal või vähemal määral parandatud, uus põllumajandusloomade aretuse seadus kehtestati 2019. aastast. Selle aluseks oli europarlamendi ja liidu nõukogu 2016. a määrus tõupuhaste aretusloomade, ristsigade ja nende aretusmaterjali aretusest ning turustamisest. Määruse põhisuunitlus oli turustamisel ja ELi turule pääsemisel. Kahjuks Eesti kaotas sellega palju oma tõuaretuse traditsioonidest ja identiteedist. Eesti pädev asutus (PTA) on muutunud tõugude tunnustamise masinaks. Kui mingi rühmitus tuleb aretusprogrammiga ja tõestab, et liikmeid ka on, antakse õigus tõuraamatu pidamiseks, mis ongi aluseks uuele tõule. Isegi NLi perioodil suudeti kinni pidada traditsioonist, et tõug võrdub tõuraamatuga, mitte aretusprogramm ei võrdu tõuga, kellele koostatakse aretusprogramm enamasti mitmeks põlvkonnaks, periooditi uuendatakse.

Siin on kujukas näide tori hobuse tõuraamatu pidamise käekäik, kus pidev püüe teha ohustatud tori hobusele (pigem kasvatajatele) mitu tõugu. Tõuaretusse on sekkunud kohtuastmed, EHSi edu on olnud vahelduv. Ute Wohlrab päästis tapamajast täku ja kogus toetajaid ning paarikümne suguhobusega lubas vana-tori tõu luua, aga närv (õigemini hobuste arv) ei pidanud vastu, ning Ute Wohlrab läks tagasi Saksamaale. Unustas idee maha ja nüüd PTA survest tori hobuse seltsiga. Mitte ei jõua pärale, et igasugused tõusisesed kunstlikud (loe riiklikud) barjäärid takistavad tõuaretust, eriti aga ohustatud tõu säilitamist.

Eriti kentsakaks kujunes kehtiva aretusseaduse parandamine 16. novembril 2022, kui lisati neljale paragrahvile „...ja/või muudele nimetatud määruses ja selle alusel kehtestatud õigusaktis ning käesolevas seaduses ja selle alusel kehtestatud õigusaktis sätestatud asjakohastele nõuetele.“ Maakeeli tähendas see, et suurendati ministri määruste ja muude seadusandlike dokumentide mõjujõudu. Sellega tunnistati veel kord riigiametite ebakompetentsusest, mida kompenseeritakse uute määruste või muude dokumentide jõulisuse suurendamisega.

Põllumajandusloomade aretustoetus

Riigi tähtsaks hoovaks kujunes alates 1995. aastast aretustoetus, mille kohta avaldavad tänu kõik loomakasvatajad/tõuaretajad. Tänu sellele suutsid tõuseltsid end majandada ning veiste ja sigade jõudluskontroll säilis peaaegu samal tasemel kui NLi perioodil ja laienes sealte edasi (nt piimaveistest nüüd 96%). Naaberriikides rakendati aretustoetust hilinemisega, mistõttu pole tõuaretuse organisatsioon täielikult eraõiguslik, ja mis kõige halvem, jõudluskontrolli osatähtsus langes tasemele, mis ei kindlustanud enam aretuspullide geneetilise väärtuse hindamist.

Kus raha mängus, on alati ka rahulolematust. Algusaastatel inspeksioon riigiesindajana jagas summad loomaliikide vahel, ETLLi koosolekul jaotati summad liigisiselt eri tõugude seltside/ühistute vahel. Kuid varsti kadus ETLLi sõnaõigus ära, sest oli vaja teha midagi tõsisemat. Nii jäeti peekoni tõu seakasvatajate ühistu hoopis ilma, summa anti lisaks suure valge tõu ühistule, mis muutis nime Eesti Tõusigade Aretusühistuks. Sinna leidsid tee ka peekonisigade kasvatajad. Seakasvatajatega on seotud teinegi (poliitiline) käik, küll pärast A. Kõöbi pensionile minekut 2002. a. Saatuslikuks sai vist liigne autoritaarsus aretusühingu juhi suhtes. Urmas Laht oli koos tütardega mitme seakasvatustettevõtte omanik, kuid südikas keskerakondlane, kelle mõttekaaslased olid põllumajandusministeeriumis. Kauples välja aretustoetuse kahekordistumise, kuid juurde kaubeldud osa (2 mln €) läks paarikümne seakasvatustettevõtte majanduslikuks toetamiseks jõudluskontrolli kaudu. Ülejäänud loomaliikide (veised, hobused, linnud, lambad jt) tõuaretajate ühendused pidi leppima sama summaga, kes olid selle üle väga nõrdinud. Mõne aasta pärast poliitiline olukord muutus ja kogu 4 mln eurot läks jagamisele kõikide aretusühingute vahel, kuigi kallutatud ETSAÜ poole jäi alles. Mõnes mõttes peame olema U. Lahele tänulikud.

Nüüd on jõutud selleni, et ministeerium kehtestab ühikumäärad igale tõule tõuraamatu pidamiseks (väidetakse 100%-list kulude katet) ja jõudluskontrolliks (70%-ne kulude kate). PRIAle eraldatakse riigi eelarvest aretustoetuse summa, millest taotlevad aretusühingud ühikute arvu alusel eelmise aasta 1. detsembri seisuga oma järgmise aasta aretustoetuse. Muuseas, need ühikuhinnad saadi eelmisel aastal aretusühingule eraldatud summa jagamisel vastavate tööloomade/-lindude arvule. Kui hakata neid võrdlema tegelike kuludega, saaks paraja huumoriajakirja materjali. Vaatamata sellele tagavad need „ühikud“ aastateks stabiilse finantseerimise.

Jõudluskontrolli taasriigistamine

Põllumajandusministeeriumis või ELVIs toimusid diskussioonid edasise tegevuse üle. On märkmed, et pidasin 17 korda ettekandeid uutest põhimõtetest. Sel ajal oli ELVI üks põhilistest vastuseisjatest, kust pidanuks iseseisva jõudluskontrollikeskuse koosseisu minema arvutikeskus, piimalabor ja veel mitu teist üksust.

Ikkagi nii läks ja 1993. a asutati iseseisev Tõuaretuseinspeksiooni Jõudluskontrolli Keskus. Eelmise sajandi kolmel viimasel aastal sooviti keskust kasutada PRIA funktsioonide täitjana PRIK, kuid õnneks loodi iseseisev PRIA sel sajandil ja keskus sai pühenduda jõudluskontrolli läbiviimisele (JKK).

Aastaid käis arutelu selle üle, kuidas erastada Jõudluskontrolli keskus, sest näiteid selle kohta oli välisriikidest võtta. Takistuseks oli JKK koosseisu kuuluv piimalabor, mille ülesandeks oli tavapärase jõudluskontrolli teenuse pakkumise kõrval ka ettevõtete segapiimaproovide kvaliteedi regulaarne hindamine. Selles nägi riik vastuolu, et labor kontrollib omanike piimaproove, millest sõltub toodetava piima hind tööstuses, ja annab võimaluse mõjutamiseks. Protsess venis, aga riik (?) leidis lahenduse – peaaegu eraõiguslik ettevõtte pöörati riiklikuks aktsiaseltsiks (EPJ) 2014. aastal, mis on tegelikult ühe põhilise loomakasvatajale teenusepakkuja taasriigistamine.

Eraõiguslikud aretusühingud

Tõuseltside taasasutamine

Laulva revolutsiooni perioodil oli tõuaretajatel julgust taastada sõjaeelsed Eesti Maakarja Kasvatajate Selts ja Eesti Linnukasvatajate Selts 1989. a, sest nendel puudus NLi ajal oma tõulava. Need seltsid on küllalt rahulikult töötanud. Oli küll periood, kui riigiasutused tahtsid seoses Eesti ELi astumisega 2004. a rakendada oma seisukohti, mis polnud aretuslikult ega geneetiliselt pädevad. Nimelt taheti 1. maist 2004. a kehtestada reegel, et sellest kuupäevast alates on eesti maakarja lehmalt sündinud läänesoome pulli järglane ristand, aga eelmisel 30. aprillil sama põlvnemisega vasikas on puhtatõuline. Küsimust arutati PMis, kus ühel pool lauda olid PM ja VTA juhid (õnneks kõik minu kunagised üliõpilased) ning teisel pool EK Seltsi juhid ja mina. Koosolek algaski sellega, et kunagised üliõpilased küsisid, mida EK Selts järele on teinud. Palusin ametnikumaskid maha võtta ja selgitasin, et selts pole midagi teinud, vaja on riigiesindajate õiget arusaamist geneetikas. Lisasin, et isegi ELi astumine ei saa muuta sündivate vasikate geneetilist väärtust, ja jõudsimegi kokkuleppele, et kõik enne 1. maid 2004 seemendustest sündinud läänesoome pullide järglased on tõupuhtad (ELi dokumentide järgi), aga kui pärast 30. aprilli on seemendatud läänesoome pullide spermaga, kantakse järglane ristandite hulka. Tegelikult oleks vaja eriprogrammi, mille alusel saaks kasutada sugulastõu läänesoome aretusmaterjali, sest piimatoodang on kaks korda väiksem Eesti keskmisest ja valgusisalduses on eesti punane tõug mööda läinud.

Aeg oli ärev ja eraõiguslike seltside taastamine jätkus, 1992. aastal taasasutati Eesti Lambakasvatajate Selts ja Eesti Hobusekasvatajate Selts.

Lambakasvatajatel oli probleemiks eluslammaste ja lambaliha turustamine. Esimene seltsi president Kalju Hallik leidis kontakti Ungari ja Süüria (?) äriühingutega, kuhu said liikmed müüa eluslambaid. Seltsi liikmete arv kahekordistus kiiresti, aga mõne aja pärast oli probleem, et varsti need liikmed ei maksnud liikmemaksu, sest kõik lambad olid müüdud. Seega oli vaja nad seltsist välja arvata, aga koosolekul ei saadud kvoorumit kokku. Tuli põhikirja muuta, et kvoorum ei takistaks. Tee siis oma seltsi liikmetele veel head?!

Omamoodi tants on käinud Eesti maalambatõu ümber, kellele oli enne sõda avatud isegi TR osakond, aga ühtegi maalammast ei registreeritud. Selle sajandi alul loodi sellenimeline ühing ja taotleti tunnustamist. Korraldati ekspeditsioone, ka geneetilisi uuringuid, keda polnud, oli eesti maalammast. Saaremaal pakutud lambakarjad olid alguse saanud kas eesti tumeda- või eesti valgepealisest lambatõust. Geneetilised uuringud kinnitasid Kihnu piirkonnas eripärase maalamba populatsiooni olemasolu ja pakkusime võimaluse viia sisse korralik algarvestus ja jätkusid ka geneetilised uuringud. Tõstamaa piirkonna loomaarst Anneli Ärmpalu-Idvand võttis entusiastina selle töö enda kätte ja 2016. a tunnustati kihnu maalamba tõug ning 2023. aastast on selts ETLLi liige. Eesti maalamba tõugu püüab luua Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit, kelle aretusprogrammi ja TR on pädev asutus ekslikult tunnustanud.

Hoopis keerukaks kiskus olukord seoses hobusekasvatajate eraõiguslike tõuseltside loomisega. Olgu siinjuures märgitud, et tulemuseks oli, et uuel sajandil oli Eesti tunnustatud ehk tegevusloaga aretusühingutest pooled hobusekasvatajate ühingud. Samas vaieldakse siiani, kas Eestis on ametlikult 5000 hobust, aga aretusühingute liikmetel on üle 10 000 hobuse. Teiseks lapsuseks on, et eesti hobuse aretuse ja säilitamisega tegeleb vähemalt neli aretusühingut, tori hobusel on arusaamatutel põhjustel pitsitatud EHSi mitu tõuraamatut välja, aga lisatud ikka veel vana-tori või tori hobuse selts. Siin on riigiasutuste, eriti pädeva asutuse – VTA, nüüd PTA tegutsemine, õigemini arusaamine ohustatud tõu aretuse-säilitamise geneetilisest alustest. Isemoodi üksus on Eesti Hobuse Kaitseliit, mis alul tunnustati kui eesti hobuse propaganda organisatsioon tänu filmimehe Agu Ruusi osalusele. Vahel ei tunnustata, sest pole programmi, aga jutumehi küll.

EHSist on välja kasvanud ristamisprogrammile toetuv Eesti Sporthobusekasvatajate Selts, esialgu väga valuliselt Agu Kõöbi toetusel, kuid lõpuks siiski vajalik tegevus. Aga käärimisi on EHSi siseselt teisi. Kujukaks näiteks oli eelmise sajandi lõpus seltsi tegevjuhikandidaadi arutelu peaaegu aasta jooksul. Eks Andres Kallaste oli kindel liider, aga oma seisukohtade otsekohene väljaütlemine ei meeldinud ka kontrollorganile.

Olen pärit hobusekasvatajate perest, töötanud Toris ja osalenud eraõiguslike aretusühingute loomisel, mistõttu tunnen päris hästi hobusekasvatajate meelsust. Samale tõule mitme aretusühingu taotlused ei põhine hobuste eripäras, vaid hobusekasvatajate erimeelsuses, hobused on vaid fooniks, et põhjendada enda eripärasust.

Aretusühistute loomine

Riiklikud tõulavad võisid taastada või asutada tõuseltsid, aga kui tõulava tuli reelnevalt ühendada veiste või sigade kunstliku seemendusjaamaga, mis oli ELVI majandi osakond, moodustati 1. jaanuaril 1992 erinevad aretuskeskused, et määratleda osakute suurus majandite erastamiseks. Aasta lõpuks formeeriti neist aretusühistud, kus toimus majanduslik tegevus (sperma tootmine/müük), tõuraamatu pidamine, jõudluskontrollile kaasaaitamine jm tõuaretusega seonduv tegevus.

1992. a lõpukuudel kutsuti kokku tõuaretusnõukogud, kes kuulutasid oma tegevuse lõppenuks, ja loomaomanikest liikmed (talupidajad ja suurmajandite volitatud esindajad) asutasid Aretusühistu Eesti Punane Kari, Eesti Mustakirju Karja Aretusühistu ja Eesti Peekoni Tõugu Sigade Aretusühistu. Aretusühistud registreeriti 1993. a alguskuudel. Viimased kaks nimetatut ühinesid 1998. a Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuks (ETKÜ). Eesti Suurt Valget Tõugu Sigade Aretusühing võitles ühistegevuse põhimõtete vastu, aretusühistu loodi alles 1994. aastal, 1998. a nimetati see Eesti Tõusigade Aretusühistuks (ETSAÜ). Sinna suunas riik aretustoetuse raha, mistõttu liitusid ka eesti peekonisigade kasvatajad. 2000. aastal suleti Eesti ainuke seakasvatuse katsejaam Kehtnas.

Erastamisel topeltmaks. Inetuks kiskus seejuures asjaolu, et riiki esindav erastamisagentuur nõudis aretusühistutelt riigimajandite kinnisvara (seemendusjaamade aparatuuri, spermavarud, pullide koosseisu jm) väljaostmist enampakkumise (riigihanke) korras. Olin juhtinud aastatel 1968–1979 kõikide seemendusjaamade tegevust, mistõttu oli teada nende majanduslik tegevus. Kui Jaan Vija (Tori näidissovhoosi direktor) väitis 1960. aastate alul, et peaks näidissovhoosi koosseisu taotlema ka Tallinn–Pärnu kitsarööpmelise raudtee, siis oleks kõik kahjumit tootvad asutused (hobusekasvandus, Tallinna hipodroom, seemendusjaam jt) koos. Kui rakendasime uue spermahinna süsteemi, kus otsustav osa oli pulli aretusväärtusel, ei tahtnud Jaan Vija isegi siis, kui pulle Toris enam polnud, spermapangast loobuda, sest toodetud sperma oli kasumlik toodang. Nii ka teistes ELVI majandites. Spermahinda maksid loomakasvatuseettevõtted, kes moodustasid uute aretusühistute liikmeskonna. Järelikult topelt- ja osaliselt ettemaks. Riik järeleandmisi ei teinud. Võis küll laenu jagada paarile aastakümnele, aga ikkagi tuli koormata asjatult uut loodavat aretusühingut laenuga ja ebaõiglaselt. Pakkumiseks oli kuupäeva ja kellaajaga tähtaeg. Hiljem selgus, et teisi pakkujaid polnud, kuid veiste aretusühingud said kinnisvara kätte kahekordselt erineva summa eest. Ühel pool oli külma närvi rohkem.

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit

Seltsid tuli taastada, kuid ühendava organisatsiooni taastamise võimalust polnud. Eesti Vabariigi eelmise sajandi kolmekümnendatel aastatel koordineeris muude tegevuste kõrval ka tõuseltside tegevust ning isasloomade sugulavade asutamist ja tööd põllutöökoda, kuid süsteemset tegevust polnud.

Liikmed

Aretusühistu Eesti Punane Kari, Eesti Mustakirju Karja Aretusühistu, Eesti Peekoni Tõugu Sigade Aretusühistu, Eesti Suurt Valget Tõugu Sigade Aretusühing, Eesti Linnukasvatajate Selts, Eesti Lambakasvatajate Selts ja Eesti Hobusekasvatajate Selts asutasid 18. augustil 1993 Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu (ETLL). Seda aastat loetakse taasiseseisvunud Eesti üleriigilise eraõigusliku ja ühistegelise aretussüsteemi algusaastaks.

Otsustavaks koguks oli ETLLi volikogu, mis koosnes liikmete seltside/ühistute esindajatest. Liidu presidendi ametikoht oli mulle ilmselt kõige südamelähedasem, öeldi, et Savelil töö ja hobi langevad kokku.

Liikmeskond on pidevalt muutunud. Kohe astus liidu liikmeks Eesti Maakarja Kasvatajate Selts. Asutajaliikmetest ühinesid eesti mustakirju ja eesti punase tõugude aretajad Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuks (ETKÜ). Seakasvatajad ühinesid (aretustoetuse toel) Eesti Tõusigade Aretusühistuks (ETSAÜ) ja lahkusid 2003. aastal, kuid tellivad siiani ajakirja. Lamba- ja linnukasvatajate aretusühingud olid liidu asutajad, kuid nende seltside sisetülide tõttu on praegu nende koosseisust eraldunud liikmete aretusühingud liidus Eesti Tõulammaste Aretusühing (ETLA) 2016. a ja MTÜ Eesti Vutt (EVÜ) 2018. a. Küllalt kurb on karusloomade kasvatajate aretusühingu saatus. Esmalt liikmeks astunute farmides kasvatati põhiliselt kiskjalisi, kelle pidamine muutus ebamajanduslikuks. Ühendus lagunes. 2000. aastal astus ETLLi liikmeks Eesti Karusloomakasvatajate Aretusühing, kes ühendas tsintšiljade ja küülikute kasvatajaid, kuid üldsuse surve keelustati tsintšiljade avalik näitamine, loobusid ka pidajad, ning aretusühing lõpetas tegevuse. 2023. aastal astusid ETLLi liikmeskonda Kihnu Maalambakasvatajate Selts (KMKS) ja Eesti Küülikukasvatajate Selts (EKKS).

Koostöö riigiasutustega

ETLL on osa võtnud nii esimese tõuaretuse seaduse koostamisest kui ka selle muutmisest. Samuti on tulnud seista oma liikmete või tõuaretuse seisukohtade eest üldisemalt. Tuli isegi võidelda Eesti eraõigusliku ühistegelise aretussüsteemi säilimise eest. See oli eelmise sajandi lõpuaastatel, kui vahelduseks sõitsime Tartust laevaga Piirissaarde. Sõidu ajal sai arutatud päevaprobleeme ja kõigile ootamatult tuli Tõuaretusinspeksiooni peadirektor Agu Kõöp seisukohaga, et reorganiseerimine läks korda ja on paras aeg kaasata väliskapital tõuaretusse. Jämedalt väljendades meie aretusühingud maha müüa Saksamaa, Rootsi või Taani aretusühingutele. Meil oli sidemeid paljude riikide tõuraamatu firmadega, ka konsultatsioonifirmadega, suurimat abi saimegi Saksamaalt. Seal võtsime eeskuju vajalike dokumentide, asutuste struktuuri ja tegevuse valdkondade kujundamisel.

Seni olimegi imestanud, et välismaalt pole sellist ettepanekut tulnud, aga ilmselt tuli ikka, aga riigiasutusse. Siin astusime kõik koos ettepanekule vastu ja säilitasime Eesti identiteedi.

Eestis on aastakümneid olnud traditsiooniks uurida selle aja meetoditega (praegu geenide tasemel) pakutavat tõuloomade kooslust, kas need on geneetiliselt piisavalt olemasolevatest tõugudest erinevad ja samal ajal kooslusesiseselt geneetiliselt sarnased. Ja muidugi tõuloomade arv, mis tagab tõusisese aretuse põlvkondade viisi, ilma et inbriidingutase tõuseks. Eeldusel, et on peetud põlvnemise ja jõudluse kohta arvestust, tunnustatakse andmestik tõuraamatu vääriliseks. Hindajaks on komisjon, kes lubab tõuraamatut pidada ja tunnustab, kas tõug on loodud või eesmärgiks on ta luua, milleks taotlejad koostavad aretusprogrammi 3–5 põlvkonnaks, pärast mida jälle täiendatakse. Praegu pädev asutus jooksutab aretusühingute juhtisikuid igal aastal või mõne aasta tagant aretusprogrammi uuendamiseks, et taotleda tegevusluba. Muidugi toetan riiklikku kinnitust, aga mitte „ühelingelise“ otsustust.

Osalemine seadusloomes on takistatud, sest aretusühingute ja ETLLi arvamust küsitakse alles siis, kui vastav eelnõu on esitatud Riigikogusse, mitte idee algfaasis enne ministriumist väljasaatmist. RK maelukomisjonis pole loomakasvatust või tõuaretust tundvaid inimesi, mistõttu on raske ministriumis seisukohti korrigeerida. Meenub ikka 1990. aastate esimene pool, kus ühisarutelud olid tulemuslikud. Languenud on riigiametite kompetentsus ja sellest ka nende julgus arutada.

Ajakiri „Tõuloomakasvatus“

Aastatel 1994–1997 anti välja 22 infolehte Tõuinfo ning alates 1998. a antakse välja koostöös EMÜ veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudiga ainukest Eesti loomakasvatustlikku ajakirja Tõuloomakasvatus (26 aasta jooksul 104 numbrit), kus autoriteks on tunnustatud tõuaretuse spetsialistid, teadlased, õppejõud ja ametnikud.

Ajakiri Tõuloomakasvatus informeerib loomaomanikke, teadlasi, konsulente ja ametnike olukorrast tõuaretuses, aga samuti söötmise, pidamise ja loomade tervise probleemidest, uutest seisukohtadest ja tulevikuvisionidest.

Periooditi on saadud toetust ajakirja väljaandmiseks PRIA konkurssidelt. 2017. aastal õnnestus ajakirja väljaandmine liita riigihankesse ja seetõttu on loomakasvatatele ajakiri 2023. aasta lõpuni tasuta.

Ajakirja maht on sõltunud sellest, kuidas laekub artikleid. Kõige õhem ajakiri on olnud 20 ja paksem 36 lehekülge. Ajakirja toimetajad on seisukohal, et võimalikult kõik saabunud artiklid ilmuvad samas ajakirjas, nn portfelli jääb vahel paar tööd. Et maht nii suurel määral kõigub, viitab väga muutlikule artiklite laekumisele, mis on selle 26 aasta suurim probleem olnud. Oleme kokku leppinud, et iga kvartali keskmise kuu 15. kuupäev on tähtaeg, aga tihti pole selleks kuupäevaks laekunud ühtegi artiklit. Kõige hilisem ajakirja ilmumine on kvartali viimase kuu 26. kuupäev, seega veel õigesti kvartali piires. Selle eest peab tänama korrektorit Silvi Seesmaad ja küljendajat Alo Tänavotsa ning muidugi Paar OÜ kollektiivi eesotsas müügijuhil Leili Niglasega. Sõltumata kellaajast ja töö- või puhkepäevast oleme võtnud ka hilineva artikli töösse. Toimetust olen juhtinud 30 aastat.

On ka juhtumeid, kus 36 lehekülge käsikirja on juba lõplikult vormistatud, aga siis hakkab töid veel tulema. Kui hilinenud tööd on aktuaalsed või tähtsad, avame käsikirja ja tõstame vastavalt mahule juba vormistatud artikleid välja. Võib-olla oluks õigem jätta viimasel minutil laekunud tööd järgmisse numbrisse, mine tea, aga paraku pole meie vastutulelikkus distsiplineerinud autoreid. On soovitud maksta artiklite eest autoritasu, nagu ajalehtedes. Sellega suurenevad käsikirja ettevalmistuskulud, milles pole riigihankes kokku lepitud. Enamik autoritest on aretusühingute juhid või spetsialistid, kes teenivad oma liikmeid, seega peaksin nende üheks kohustuseks ka oma teadmisi või tegevusi kajastada ajakirjas.

Näitus „TÕULOOM“

1990. aastal alustati kõikide looma- ja linnuliikide demonstreerimist Tallinna lähedal Luigel. 1994. aastal sai üritus nimeks Tõuloom ja alates 1997. a toimub see üritus Ülenurmel koos Eesti Põllumajandusmuuseumi sügisnäitusega septembri esimesel laupäeval.

Näitusel demonstreeritakse tõukonkursside võitjaid tuhandetele pealtvaatajatele Eesti Põllumajandusmuuseumi areenil, mille ehitamise finantseerimist toetasid ETLLi liikmed. Põllumajandus- ja Toiduamet omistab karikad aasta parimale tõuaretajatele, ETLLi poolt nokkmüts, rosett ja tänukiri.

Kui algusaastatel oli loomakasvatajate tahe näitusel osaleda napivõitu, loomakasvatajaid tuli veenda ja leida võimalusi nende rahaliseks toetuseks. Aga pikkamisi nende ind kasvas ja tekkis juba konkurents, järjest kenamaks läks kogu ekspositsioon, paranes esitus ja korraldajate kogemus. Ligi kümne aasta jooksul eraldas ministeerium PRIA-le raha turukorralduse nimel, kust taotlesime toetust näitusel osalenutele, kuid alates 2022. aastast sellest loobuti.

On ka teine tendents, sest esimesest näitusest on möödunud üle 30 aasta, mille jooksul on vahetunud talude või suuremate ettevõtete omanikud, tihti ka noorematega. Probleem on selles, et uus vahetus pole enam nii entusiastlik näitustest või konkurssidest osa võtma, majanduslik olukord pole ka kiita. Eriti on seda tunda EHF ja EPK veiste pidajate juures, pole enam vissi-konkurssse ning Tõuloomanäitusel kohtab vähem kauneid lehmi, rohkem pakutakse vasikaid. Kahju!

Eesti maakarja kasvatajad on hoopis entusiastlikumad, korraldavad vissikonkursi Tõuloomanäituse raames ja tagavad käsitsilüpsi võistlusel osalejatele võistluslehtad (2023. a seitse kaheksast).

Näis kaua jätkub suutlikkust, sest külastajatele on suurloomad ikka kõige atraktiivsemad ja neid saab areenil näidata. Olgu siinkohal viide veel kord asjakohase areeni saamisloole eelmise sajandi lõpus – näituseareen ehitati lehmalauda sõnnikuhoidla asemele Eesti Põllumajandusmuuseumi ja ETLLi liikmete koosfinantseerimise ja -tööna. Suure töö tegi ära tollane muuseumidirektor Kalju Roosve.

Dokumentaalfilmid

Koostöö on sujunud Lõunameedia juhi Imre Annusega, kelle kaameratööga on valminud viis dokumentaalfilmi:

- „Eestimaa kauneimad tõuloomad ja parimad kasvatajad Ülenurmel 2011“;
- „Eestimaa ohustatud tõud 2012“;

- „20 aastat Eesti kodumaist tõuaretust“, pühendatud ETLLi aastapäevale;
- „130 aastat kodumaist tõuaretust“, ingliskeelsete subtiitritega ja pühendatud Eesti esimesele tõuraamatule;
- „Eesti tõuloomad näitustel“, pühendatud 25. tõuloomanäitusele taasiseseis-
vunud Eestis.

Lõunameedia on teinud koostööd ka ETLLi liikmetega. Imre Annus on hea ja rahulik suhtleja, tore temaga koos töötada. Selle raamatuga ühel ajal saab valmis ka kuues dokfilm, mis on pühendatud ETLLi 30. aastapäevale.

Volikogu

ETLLi tööd suunas ja kontrollis volikogu, kuhu kuulusid iga liikme ühistu nõukogu või seltsi juhatuse esimees ja tegevjuht ning presidendina mina, asepresident valiti aretusühingu juhtide hulgast. Viimased vahetused on asepresiden-
diks valitud Aavo Mölder, kes on ETKÜ nõukogu liige.

Tegemist on mittetulundusühingu eraõigusliku liikmete esindusega, kus kehtib võrdsuse reegel – igal liikmel on üks hää! sõltumata kohal olevate esindajate arvust. Kuid eelarve moodustamisel arvestatakse iga liikme töömahtu tõuraamatu pidamise ja jõudluskontrolli tegemise kuludena, õigemini aretustoetusena, mida eraldatakse riigi eelarvest. Kõigi liikmete kogutoetus on summa, millest arvutatakse iga liikme osakaal ETLLi eelarves ehk liikmemaksudes. ETLLi eelarve suurus lepitakse eelnevalt kokku. Sarnane meetodika on vastu pidanud vähemalt paar aastakümnet, kuigi ETSAÜ ja ELaSi üheks väljaastumise põhjuseks nimetati eelarve moodustamise meetodikat.

ETLLi põhikirjas on kohustus pidada neli (igas kvartalis) koosolekut, kusjuures jaanuari lõpus/veebruari alguses toimub aruandekoosolek, teisel koosolekul (mais) täpsustatakse liikmemaksud. Augustikoosolekul on põhiteemaks koos EPMi töötajatega sügis- ja tõuloomanäituse korraldamine.

Aretusühingute praegused tegevjuhid

Olgu järgnevalt sõbralik kirjeldus teist. Tanel-Taavi Bulitko (ETKÜ) on enim nõutud aretusühistu ja ühiskonnategelane. Tema mobiil töötab nagu Nõukogude Liidu ajal oli raudteetõkkepuuga – normaalseis kinnine! Oled igal pool nõutud ja sõnakas, aga võtnud endale liiga palju kohustusi, jaga neid rohkem teistega. Aeg on õppida „ei“ ütlemata. Tuletan sakslaste ütelist meelde: kes kirjutab, see jääb! Oled palju kirjutanud, aga paljugi on jäänud kirjutamata.

Ege Raid (EK Selts) on alles lühikest aega postil. Huvitav, et eelkäija Käde Kalamees oli samaviisi kärsitu, aga eesti maakari on ka seda, kui oma õiguste eest tuleb võidelda. Ikka edasi! Kas äkki läänesoome kari ei paku huvi?

Krista Sepp (EHS) on tõulavast saati väga sihikindel, esialgu eesti raskeveohobusega, aga nüüd viie tõu tõuraamatuga seltsis, riik tahab veel lisaks teha. Kohtutee pole võõras, kust harva on võitu saadud, aga ikkagi. Andresega olete kahehoburakend tõuaretuses ja kolme poja hobusekasvatamiseks kasvatamisel. Selle aasta terviserikke allasurumisel ja üritustel osalemisel oled püstitanud rekordi, kuid ole ettevaatlik, Sind on kõigile vaja!

Rein Mirka (ETLA) on meist kõige kogukam, aga habe läks kaduma. Puhasaretus ja Eesti lammaste lähtetõugude edendamine toob Sulle au. Ja toimekas Janika ja loss, millele kuidagi piiri ei pane, annavad armu ja tööd. Väitsid septembris Ülenurmel, et Minu jutt läheb hästi rahvale peale. Aitäh! Pealeminek meenutab pulli Deer Toris, kes ei läinud peale ja mina pidin temaga enne peale minekut tegema 600 m hobuste treeningrajal.

Janika Jõgi (EVÜ) jätab koosolekul malbe mulje, aga ei, kui oli vaja välja võidelda iseseisev aretusühing, tuli piltlikult öeldes ka hambaid näidata. Isa töö jätkajana tuleb suurt vutifarmi juhatada kolmnurgal Leie-Järveotsa-Tallinn. Ikka edu!

Külli Vikat (EVÜ) on kõige laiema profiiliga spetsialist nii loomaliigiti (lambad, vutid jt) kui ka oma ametitelt (tegevjuht, teadur jm). Seejuures on väga hea suhtleja. Enne PTAsse minekut tegi põhjalikku uurimistööd vuttidega, millega jätkas prof Harald Tiku uuringuid. Saadjärv tunneb teda ka aktiivse ühiskonnategelasena. Võiks arvata, et on pädeva organi tarvis liiga tark.

Janika Roops (EKKS) on meie volikogu liige olnud mitmes seisuses, küll tšintšilja- või küülikukasvatajana. Ja alati on oma tõuloomade ja nende nahkadest valmistatud toodetega kohal olnud. Nii armas on külalistel vaadata, kui kena naine pügab angoora küülikut areeni ääres. Aga võitlus loomakaitsjatega on jätnud mure hinge. Tuli lõpetada tõuseltsi tegevus. Nüüd oled suurema aretusühingu esindaja.

Anneli Ärmpalu-Idvand (KMKS) on alles augustist ETLLi volikogu liige, aga temast õhkab teadmisi, kogemusi ja siirast võitlusvaimu, mis tuleb koosseisule kindlasti kasuks. Viisteist aastat tagasi otsisime Saaremaalt pakutud „eesti maalammast“, aga kõik karjad olid alustanud kas valge- või tumedapealisest lambatõust. Juba siis oli teadmine, et kõne alla tuleb piirkondlik maalammast. Ja nüüd on tõestatudki kihnu maalamba olemasolu. Suur tänu ka heade sõnade eest minu aadressil.

Aavo Mölder on ETLLi juhatuse liige ja aretusühingute esindaja kogu selle sajandi. Tasakaalukus on viinud Sind paljudesse nõukogudesse, kus on alati meeldiv koostöö. Aga võitlemisel oled aus, sest Tartu Agro AS vajab säilitamist. Veel mõned aastad tagasi olid nii EPK kui ka EHF vissid Tartu Agro karjast. Kahju, et konkurss

on ära jäänud. Aga ETLLi juhatuses on Sinu sõnal ja kogemustel kaalu. Järgmisel aastal täitub Sinulgi 80 aastat. Palju õnne ja tervist!

ETLLi volikogusse on kogunenud oma ala entusiastid, nad on head suhtlejad ja näevad oma eesmärki, kuhu peab jõudma. On vaid üksikuid juhuseid, kui rääkijaid on rohkem kui kuulajaid. On võrreldud Savelit kuulsa dirigendiga, et töö ja hobi lähevad kokku. Just temana olen tundnud end teie ees.

Hea lugeja 2019–2023, ajakirja „Tõuloomakasvatus“ peatoimetaja avaartiklid

Eesti ilm 1/2019

Oleme ikka meenutanud möödunud ilmastikku ja seda seoses sööda saamise või tootmisega. Eelmise kahe aasta vegetatsiooniperioodid olid täiesti vastandlikud, 2017. suvi oli taimekasvatusele väga soodus, aga sügis rikkus koristusaja, mistõttu arvestatav osa söödast jäi koristamata. 2018. aasta seevastu suure kuivuse ja kuumu tõttu ei lasknud põllul ega rohumaal viljal ega rohusöödal kasvada, alles sügisvihmad edendasid viimaseid niiteid, aga teravilja- ega kartulisaagile ei jõudnud mõjuda. Ainult mais nautis tingimusi, mis on omased maisikasvatuse lõunapoolsetele piirkondadele.

Paljud loomakasvatajad pidid otsima lepingupartnereid, kellelt lisaks osta rohu-sööta, millele lisada kallihinnalist jõusööta. Vähemalt 2018. aasta viimased kuud talvituti hästi, sest piimalehmad andsid aastaga 167 kg piima rohkem eelmisest aastast, ka kogutoodang suurenes 16 800 t võrra, kuigi lehmade arv vähenes 1200 võrra. Holsteinikasvatajad ületasid järjekordse rajajoone. Jõudluskontrolli lehmad tootsid keskmiselt 10 059 kg piima. Eks talvitumise tagajärgi saab hinnata aasta esimese kvartali järel, mis on küll möödas, kuid statistika veel puudub.

Ilmastikust veel. Eesti territoorium oma napi 45 000 km² on väike, mistõttu peaks ilmastik olema kõikjal küllalt sarnane. Tegelikult mitte. Aastati on piir jooksnud läänest itta või põhjast lõunasse, vahel ka diagonaalselt, millest ühel pool on täiesti erinev ilmastik võrreldes teise poolega. Tänavune talv on olnud eriti muutlik, -10 ↔ +10 °C järjestikustel päevadel pole haruldus olnud. Ametlik ilmateade kehtib ikka Põhja-Eesti kohta, Tartu ümbrusesse sobib harva. Saarlased ja hiidlased peaksid ammu uppunud olema, sest pidevalt teatatakse, et sajud algavad saartelt ja levivad ida suunas. Ega seda idaosa eriti pärast Tartut pole, Peipsi järv ju vastas, aga

sademeid meil ikka vähem. Põhja-Eesti on selle aasta lumeliimiidi ära raisanud, õnneks Tartu maratoni jaoks siiski jätkus.

Seekord on saanud ainult ilmajutt, mis tavapäraselt ongi kohtumiste populaarseim teema. Teine on pahatihti olnud poliitika, aga meie ajakirja teema ei saa see olla, kui just, siis põllumajanduspoliitika. Viimati pole sellest eriti kuulda ega lugeda, sest veebruari lõpule (doping) ja märtsi algusele (RK valimised) järgnenu on uputanud kõik meediakanalid. Kahju on sellest, et konkreetset infot polegi või on minimaalselt, aga kirjutav ja rääkiv press võimendab oma arvamust või arvustab teiste (autorite/kanalite) arvamust. Kangesti meenutab kunagise „kohustusliku“ autori mitmekümneteoselist seeriat, mida lugedes läks järg tihti käest ära, kus kritiseeriti autorit, kus teda kritiseerinud oponenti ja ikka nii edasi. Erapoolik nõiatants meedias Eesti tuleviku nimel kahjustab meie mainet hoopis rohkem kui sisuline ja praktiline tegevus.

Eesti loomakasvatus 2/2019

Kahekümneühe aasta jooksul koostasid igas neljas numbris ülevaate loomakasvatusest kvartalite viisi ja aasta kokkuvõtte põllumajandus- või maaeluministeeriumi töötajad. Siinkohal tuleb tänada PhD Matti Piirsalu, kes 13 aasta (1998–2010) jooksul kogus üksinda andmed ja vormistas alati tähtajaliselt artikliks, ja täname ka Liina Jürgensoni, kes 2011. aastast kas kirjutas ise või koondas kolleegid artikli koostamisele. 2019. a alul aga selgus, et seoses MEMi struktuuri muutusega koostatakse poolaasta ja aasta kokkuvõtted, seega aastaks kaks korda kahele (1. ja 3.) numbrile. Aga 2. ja 4. number? Ei tahtnud 21 aastat kestnud traditsiooni katkestada.

Seekordse ajakirja teise numbri „Loomakasvatuse“ rubriigi koostasid Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja juhatuse esimees Roomet Sõrmus, Brüsseli esinduse juht Ene Kärner ja suuremahulise arvmaterjali koondas infotalituse juhataja Vevo Olevsoo. On kokkulepe, et EPKK jõududega sisustame ka ajakirja 4. numbri „Loomakasvatuse“. Suur tänu! Tabelid ja joonised on lakoonilised, tekstilist analüüsi on vähevõitu. Usume, et Eesti loomakasvatavad on tänulikud ka esimese kvartali arvandmete esitamise eest, mille alusel saab otsustusi teha oma ettevõttes.

Pidasime vajalikuks loomakasvatuse eriala õppimise võimaluse kajastamist kutse- ja ülikooliõppes. Ajendiks oli VLI loomakasvatuse ülikooli- ehk magistriõppe kursuste lünklik komplekteerumine. Sel õppeaastal on 1. kursusel 8 ja 2. kursusel 3 üliõpilast. Bakalaureuseõppes on kolmel kursusel küll 40 (sh 2. kursusel ainult 6!) üliõpilast, kes enamasti rahulduvadki selle (vanasti „lõpetamata kõrgem“) tasemega ega jätkka magistriõppes. Veterinaarmeditsiini õpib üksnes eesti õppekeelega 152 üliõpilast, seega ühe loomakasvataja kohta 3 loomaravitsejat (lisaks 174 inglise õppekeelega). Äkki peaks vahetõde olema vastupidine?

Kutseharidus Järvamaa KHKs on mitmepalgeliste võimalustega, aga ülikooliõppe toetamine on hädasti vajalik. Ka teistpidi, ülikooliharidusega inimesed tulevad praktilist ametit õppima.

Maaeluministerium tõuaretuses 3/2019

Tavapärastelt oli ka see suvi aretusorganisatsioonidele vägagi teguderohke. Mais olid hobuste veo- ja sõidu katsed Toris, juunis vissikonkursid. Augusti alguses Kurgjal lambapäev, järgmisel nädalal Vitsikul eesti raskeveohobuse päev. Järgnesid augusti viimasel dekaadil tori ja eesti hobuse päevad ja oligi käes Tõuloom 2019.

Aasta tagasi lootsime, et PÕLASi uus variant lahendab varem tekkinud probleemid. Tegelikult mitte, pigem tekitas juurde. Varasemate väärotsustuste seaduspäraseks muutmiseks toodi sisse mõiste „alampopulatsioon“, millega õigustati ohustatud tori tõu universaalsuuna jaotamine. Tõmmati piir ohustatud tõu sisse, mis vaid takistab aretustööd tõu säilitamiseks. Teiseks pehmendati ohustatud tõu „määrangut“, kus tõu tunnustamise kestus samastati teaduslike uuringute tõestusega. Eestis on kasvatatud kõiki põllumajandusloomade liike aastatuhandeid, mistõttu saab rääkida põlisest loomaliikidest Eestis. Tõu olemasolu ja aretamise algust märgib tõuraamatu (riiklik) tunnustamine. Esimene veiste tõuraamat seati sisse 1885. aastal. Teiste liikide tõuraamatud Eesti Vabariigi esimesel perioodil, viimased kaks probleematailist aga sellel aastakümnel. Nendega ongi seotud arusaamatused riigiametnike tegevuses, isegi seadusandluse tasemel. Avati tee igasuguste loomaliikide uute „maatõugude“ tunnustamiseks. Seda katsetati alles kümme aastat tagasi edutult, kuid nüüdne pretsedent avas uuesti seadusliku tee.

Maaeluminister Mart Järvik tuli Tartu sügisnäitust ja TÕULOOM 2019 avama, mis rõõmustas loomakasvatajaid. Tema maamehelik hoiak annab ka loomakasvatajatele lootust. Kahjuks polnud ürituse avamise ajaks kohale jõudnud piisavalt kuulajaid. Põhjuseks oli päeva korralduse muutus. Kui tavapärastelt oli avamise eel lühikontsert tuntud esinejatelt, siis nüüd oli suur kõlakoda püstitatud lindude ja karusloomade ala ette, kuhu laulma tuli Koit Toome alles poolteist tundi pärast loomade esitlemise lõppu. Selle kauni päeva alguse ja lõpu korraldus vajab arutamist, et oleksid rahul külalised/esinejad, pealtvaatajad, kuid kõige enam päevakangelased, kes esitlevad oma loomi/linde.

Sel aastal oli suurim arv PRIA turuarendustoetuse taotlusi, kokku kuus. Nendest üks veisekasvatajatele, üks lambakasvatajatele, kolm hobusekasvatajatele ja üks ühine Tõuloom 2019. ETLLe on finantseerimine suur pingutus, sest eelnevalt tulevad kulutused katta ja seejärel taotleda PRIA-lt 70%-list hüvitist pooleteise kuu jooksul tagasi. Vahe 30% maksis omaosalusena vastav aretusühing. Väljamaksete summa moodustas ETLLe eelarvest 120%, mis tähendab, et kogu finantsiline tegevus on

suunatud liikmete toetuse vahendamiseks. Aasta IV kvartaliks on rahalised vahendid tagasi, kuid erilisi ühisüritusi pole enam võimalik korraldada.

Eesti lünklik 100 aastat 4/2019

Eesti Vabariik 100 on läbinud pika tee, samuti on paljud institutsioonid ja tegevused jõudnud sama tähiseni ning tähtpäevaüritusi jätkub ka järgmisesse aastasse. Paljudel sündmustel on küll märgatav kõrvalmaik, sest poolesajandine katkestus oli poliitiliselt peale sunnitud. Aga Eesti põhielanikud hoidsid vähemalt hinges, aga võimalusel viidi ka kasvõi varjatult ellu samu põhimõtteid, milleks iseseisev vabariik loodi. Eriti keerulised olid Teise maailmasõja aastad, kus mõne aasta jooksul kolmel korral muudeti põhimõtteid ja nõudmisi, seejuures oli okupantidel materiaalsed taotlused. Vapralt pidasid põllumehed vastu, kuigi paljud peremehed olid mobiliseeritud rinde ühele või teisele poole, aga perenaised hoidsid talud võimalikul viisil korras. Need on mees oma kodutalust, kus ainuke koolielne „mehehing“ olin mina.

Suurt kahju kandsid tõukarjad arvuliselt, aga tõuseltside kaotamise ja riiklike tõulavade loomisega tõuaretuse põhimõtetes. Moskvast suruti peale „neolamarkismi“ ehk „lõssenkismi“. Riiklikesse tõulavadesse oli õnneks tööle saanud endiseid tõuseltside töötajaid, kes tundsid ära, et see on väär, ja teadsid, et tegelikult tõuaretus põhineb geneetikal. Tänu sellele suutsid väärteteoretikud Eestis hoopis vähem kurja teha. Eriti tähtis oli tõuaretusnõukogude loomine tõuti või loomaliigiti, mis sai ühenduslüliks kunagiste tõuseltside ja taasiseseisvunud Eestis eraõiguslike aretusühingute vahel. Juriidiliselt ei loetud aretusühinguid küll tõuseltside õigusjärglasteks, aga tõuaretajatele on alus olemas. Nii võivad Eesti linnukasvatavad tähistada oma 100. aastapäeva täie õigusega, aprillis jõuavad järele eesti maakarja kasvatavad.

100 aastat sai täis ka eestikeelsel ülikooliõppel, mis on rahvuse püsima jäämise tagatis. Kõrgelt haritud inimesi kutsutakse „maa soolaks“, eriti põllumajandust ja maaelu tudeerinuid. Põllumajandusliku kõrghariduse 100-aastast eestikeelsust märgiti visioonikonverentsiga ERMis ning veterinaarmeditsiini õppes Eesti Põllumajandusmuuseumis teaduspäeva ja näituse avamisega. Loomakasvatuse õpet esindas ERMis veisekasvatajana Tanel-Taavi Bulitko ja Ülenurmel vastne filosoofia-doktor Peeter Padrik (palju õnne!) pullide sperma kvaliteedi hindamisest (tublid ETKÜ juhataste liikmed). Aga loomakasvatuse õppe 100-aastane eestikeelsus? Jääme või jätetakse varju, aga eduloos räägivad teiste alade autorid Eesti tuntusena piimatoodangu teist kohta ELis. Aga edukad on ka teiste loomaliikide aretajad, kahjuks kõik on jätud varju. Loodame, et MESi poolt parimaks õppejõuks tunnustatud PhD Marko Kass suudab läbi lüüa.

Rahulikke jõule, kena aastavahetust ja head uut aastat!

10 114 kg piima aastalehmalt 1/2020

Juba rohkem kui kaks kuud on kestnud ajaarvamises kaunis sümboolne 2020, vaid kord aastatuhande jooksul, seetõttu ootame sellelt aastalt enamat kui eelmiselt (1919) eestikeelse kõrghariduse algatamist. Äkki lõpetamist? Inglisekeelsus survestab, ülikoolid lähevad kaasa ärilistel eesmärkidel, aga ohtlikuks võib saada vaid mõnel erialal. Viimaste hulka võib sattuda loomakasvatuseõpe läbi veterinaarmeditsiiniõppe liigse, sealhulgas inglisekeelse mahu tõttu. Loodame, et siiski mitte.

Selleks tuleb mõiste või termin tuua ka maaeluministeriumi struktuuri, kus eksisteerivad loomatervis või toiduohutus, mis viitavad võimalikule loomakasvatuse pädevusele. Aga pole sealgi ühtegi loomakasvatajat, loomaravitsejaid leiab küll. Hästi otsides leiab siiski kogu struktuuri kohta kaks-kolm loomakasvataja diplomiga ametnikku teistes üksustes. Miks häbeneme Eestile kõige enam kuulsust toonud eriala nimetamist? Kõik algab peast?!

Aretusühingute esindajad on kohtunud praeguse maaeluministri Arvo Alleriga, ka Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu esindajad, ning tõstnud üles probleemi maaeluministeriumi loomakasvatuse kompetentsusega. Ka teistes riigiasutustes on vaja kogenumaid loomakasvatuse tundjaid, ka kontrolörid vajavad seda.

Eelnev aasta tõi rõõmu veisekasvatajatele ja veiste aretajatele. Jõudluskontrollilehmade, kes moodustavad **96,3% lehmadest**, keskmine aastatoodang ületas uue rajajoone ja jõudis **10 114 kg**-ni. See on tõuaretuse, söötmise ja pidamise ühine töövõit. 1970. aastate lõpus ja 2000. aastate alguses korraldati maksimaalse jõudluse katsed, kus muudeti söötmise põhialuseid, kuid jäi lõaspidamine, saavutati piiratud arvul lehmadel ligilähedane tulemus. Ainult kolme põhikomponendi, tipparetus, tasakaalustatud söötmine ja vabapidamine üheaegne rakendamine tagas edu. Aretuslik valmisolek oli juba aastakümneid tagasi, kuid kahte tähtsat komponenti majandite juhtkonnad ei arendanud. Valitses kuni aastatuhande vahetuseni usk, et 10 tonni piima on lihtsam saada kahelt kui ühelt lehmalt. Uute piimakarja komplekside ehitus, kus külmlaudad vabapidamisega ja täisratsiooniline sööt ka vabalt käes, tagas piimatoodangu hüppelise tõusu. 1966. a ületati 3000 kg piir ja 34 aastaga jõuti 5000 kg lähedale, siis 2000. aastast siiani aastalehma piimatoodang kahekordistus.

Ka sel aastal valiti parimad veisekasvatajad. Lihaveisekasvataja tiitel „tabas“ juba teist korda sama perekonda. Isa Aldo Vaan saavutas selle 2012. aastal, nüüd poeg **Andres Vaan Topi Mõisa OÜst**. 400 lihaveist on aluseks. Kaks peret on tuntud ka tori hobuse aretajad.

Parim piimakarjakasvataja 2019 on **Aleksandr Virolainen OÜ Vetiku ST**-st. Lääne-Virumaal asuvas piimakarjas on aastalehmi 376, keskmine piimatoodang lehma kohta 12 201 kg

Palju õnne!

Koroona! 2/2020

Alustasime selle aasta ajakirjade väljaandeid väga optimistlikult, rõhutades aasta-arvu 2020 kujundlikkust ja kiites eelmise aasta tulemusi. See oli märtsi alul, aga märtsi keskel ... **KOROONA!** Kehtestati eriolukord ligi paarisajast riigis, piirid suleti, reisimine lõpetati, teenindusasutused, aga ka palju tootmisettevõtteid suleti. Kehtestati ranged käitumisreeglid... Seiskus kõik, peaaegu kõik. Majanduse allakäigu drastilisemad tagajärjed seisavad veel ees, kuigi oleme eriolukorrast jõudnud hädaolukorda.

Kiita tuleb Eesti riigiasutuste tegevust ja Eesti rahva seaduskuulekat käitumist. Mai lõpuks oleme jõudnud meditsiinilise statistika järgi katkutaolise haiguse ohjeldamiseni, raskeid juhte pole ja haiglas on paarkümmend inimest. Siiski üle kuuekümmne lahkunu pered jäävad meenutama nende seotust hullu haiguse levikuga 2020. aasta kevadel. Samm-sammult leevendatakse piiranguid, kuid massiürituste toimumine sel aastal on veel küsimärgi all.

Põllumehed on üle elanud raske varakevade, käes on külviaeg, loomakasvatajatel ikka rutiinne töö aastaringi. Esiplaanile on kerkinud välise tööjõu Eestisse lubamine *contra* Eesti töötute rakendamine, kelle arv on oluliselt kasvanud majanduse allakäigu tingimustes. Paras hetk poliitilist profiiti lõigata, nii lubamise kui ka eestimaalaste rakendamise pealt. Võitluse eeslinil on maasikakasvatajad, kelle tegevus on väga sesoonne ning ukrainlased on püsivad töötajad. Aga samuti põllunduses ja iga kolmas lüpsja on pärit Ukrainast. Hästi keerukas ja raskesti õiglaselt lahendatav olukord. Kalevipojad Soomes, ukrainlased Eestis. Ministrid nõuavad palkade tõstmist põllumajanduses, et Eesti töötud tuleksid marju korjama? Ei tule.

Koroonakriis takistab ka tõuaretuse ürituste korraldamist. Aprilli lõpupäevil toimu- ma pidanud lihatõugu pullikute oksjon sai teoks, aga veebis.... ETKÜ on avalikult teatanud vissi-konkursside ära jäämisest, kuid Kurgja lambapäev ja tori hobuse päev on veel kavas. ETLi liikmed (v.a EK Selts) koos Eesti Põllumajandusmuuseumiga orienteeruvad Ülenurmel sügislaada ja Tõuloom 2020 korraldamisele. Maaeluministerium keeldus üritusi rahaliselt toetamast. Sellele vaatamata, kui muidu ei kehti seadused/määrused, mis keelavad rahva kogunemisi, tulevad tõuaretajad entusiasmist ikka kokku, et oma saavutusi kauniste loomadena rahvale näidata. Kuid lootus kaob viimasena.

Merli Sild sunniti lahkuma 3/2020

Eelmist ajakirja alustasime koroonapuhangu kirjeldamisega ja lootsime, et sügiseks on ülemaailmne „terror“ seljatatud, aga võta näpust, oleme uue laine meelevalda all. Suvi oli suhteliselt rahulik, aga üksikute inimeste vastutustundetu käitumine levitas viirust ka turvalistesse piirkondadesse. Nüüd on viirus nooremate päralt ja levik veelgi ootamatum. Ametiasutused ja spetsialistid suhtuvad rahulikult piirangutesse, kuid üksikuid sooloesinemisi ikka tuleb ette.

Ettevaatlikult suhtusime augusti ja septembri ürituste korraldamisse. Aga EHSi ja ETLA juhtide optimism nakatas ka teisi ja anti roheline tuli ettevõtmistele. Kurgjal ja Toris pole külastajate arv suur ning hajutus on territooriumil hea. Lambapäev nihutati augustikuu lõpu poole, kokku talupäevaga. Hiljem selguski, et mõlemal oligi teineteist vaja, programm sai tihedam ja külastajatele mitmekesisem.

Tõulooma korraldamise otsus langes alles kolm nädalat enne näitust, kuigi piima-veiste ekspositsioon jäi piiratuks. Lihaveisekasvatajad olid julgemad, rääkimata lamba- ja hobusekasvatajatest, kes karastusid oma üritustel. Tõuloom 2020 (29. korda) toimus ja selgus, et vastasel juhul oleksime petnud paari tuhande pealtvaataja ootusi.

Kuid Eesti tõuaretajaid häiris paar päeva enne näitust levinud täiesti ootamatu info, et Maaeluministerium katkestas või ei pikendatud töölepingut kauaaegse Eesti Põllumajandusmuuseumi direktori, nüüd SA Maaelumuuseumid juhatase liikme Merli Sillaga. Viieteist aasta jooksul oleme näinud ja tajunud, mida Merli Sild on igapäevastöös ja ürituste korraldamisel muutnud Ülenurmel võrreldes mitme eelmise juhiga.

Sihtasutuse kõigi kolme osapoolega on tõuaretajatel tihe koostöö näituste ja teiste ürituste korraldamisel. Eriti muljet avaldav ja suuremahuline rekonstrueerimistöo toimub Tori hobusekasvanduses, mille lõpetamiseks kulub veel aega. Kujunemas on tõesti hobumajanduse keskus. Muuseumide juhina on Merli Sild võidelnud elumuuseumide eest, mille oluliseks osaks on tõuaretuse kajastamine ja ellu rakendamine. Üle aastakümnete võitsid üle-eestilise tori noorhobuste konkursi Tori hobusekasvanduses sündinud noorhobused. Tõuaretajad saatsid 7. septembril maaeluministrile ja asekanclerile (kes tegi otsuse) pöördumise, millega tõuaretajad paluvad seda otsust mitte pöörata täitmisele.

On karta vastupidist, sest 5. septembril Tartu sügisnäituse ja TÕULOOM 2020 näituse avamisel Ülenurmel polnud maaeluministeriumist kedagi kohal, mis näitab riigiasutuse suhtumist Eesti parimatesse tõuaretajatesse ja -loomadesse. Siinkohal tänane PRIA ja VTA juhtkonda, kes olid esindatud peadirektori asetäitjatega.

Edukad üritused koroonatingimustes 4/2020

Maailm jätkab olukorras, aga juba teises ja raskemas laines, mis korraldab, õigemini paneb raamid igapäeva töödese ja tegemistesse. Transport, vahendus- ja meelelahustustegevus on tugevasti pärsitud, sest põhinevad inimeste lähikontaktidel, mis on aga takistatud või hoopis keelatud. Kindlasti jääb noorte põlvkonnale kauaks meelde, mitte ainult mentaalselt, vaid jätab ka jäljed õppimisse ja teadmistesse.

Tõulooma näitusele omase optimismiga jätkasime kogumiku vormistamist, aga viimaste tööde ootamine venitas trükki andmise ikka septembri lõppu. Õnneks alustasime varakult. Tõuraamatu pidamise 135. aastapäev sai kajastatud, kuid kümme tonni piima aastalehmaltsit vaid osaliselt. Aga suur tänu kõigile kirjutajatele, eriti teadustööde autoritele, kes lisasid vürtsi kogumiku sisule. Samaviisi ka konverentsile, mille saime ohutult, aga ohtukartvalt 14. oktoobril ERMis läbi viidud. Ligi 80 osalenut polnudki ootamatu ja maskikandmine tagas ohutuse ka pärast.

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu suutis veel nädala pärast läbi viia volinike koosoleku Keavas ja tõuaretuse seminari Tüiril, kus kuulajad kohal, kuid kaugemad ettekanded peeti juba läbi telesilla. Aasta põllumees kuulutati välja piiratud arvu osalejate ees, aga EPKK foorumid novembris taandusid internetti.

Rõõmu pakub, et 20. aasta põllumehe tiitli sai eesti holsteini kasvataja ja aretaja ning kutsehariduse õpetaja Kaja Piirfeldt. Teeb rõõmu, et noor naine on nii suutlik ja mitmekülgne. Särevere koolihoone on ikka periooditi huvitavaid isiksusi välja lasknud, praegusel juhul ka tagasi võtnud õpetama. Ikka õnne!

Õnnetleda saab, nagu viimasel ajal kombeks, ka meid, kes me oleme Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi liikmed, sest APS sai saja-aastaseks. Selts ühendab endas üle kaheksa kraadiga teadlase, õppejõu või praktiku, ja loomakasvatuse edule on nendest ikka abi olnud. Tahaks loota, et loomakasvatuse ettevõtte paneksid öla alla kraadiõppele, toetades noori studiumi ajal. Küll nad tulevad ja toovad teadusmõtte ka tootmisse, sest järjest keerukamaks lähevad ettevõtte tootmise- ja juhtimisprotsessid.

Käesolev aasta on keerukas ka loomakasvatajatele, sest juba füüsiliste kontaktide piiratus takistab suhtlemist ja kaubavahetust. Kujukas näide on tõumüük, kus ostja ei pääse valima, ja müüja peab kauba virtuaalselt kohale saatma. Nii ETKÜ juhtkond tegutsebki, mis on aega- ja vaevanõudev, et oma liikmete soodsat turgu mitte kaotada. Ka loomakasvatusele üldse on rasked ajad, sest kokkuostuhinnad on jällegi alla tootmishinna. Loomade arv, v.a lambad, on püsunud, lehmade piimatoodang jätkab ikka tõusu. Kas inertsist, ei usu, ikka tubli töö. Lootusrikkalt uude aastasse!

Aretustöö raskused 1/2021

Terve möödunud aasta, suvekuudel küll mõnevõrra leplikumalt, saatis meid nähtamatu, kuid oma mõjudega nähtavalt toimiv, isegi letaalselt, taud, mis suuremgi hoo on saavutanud selle aasta esimeste kuudega. Sageli arutletakse selle üle, kes on su sõbrad, kes vaenlased. Vastus selgub ikka alles ekstreemses olukorras. Nii ka eestimaalaste hulgas, kus „sõbraks olemist“ tuleb esile kutsuda ühiskonna survevahenditega. Ainus, mis lootust annab, on vaktsiin. Ka siin ainult demokraatiaga läbi ei saa. Meenub 1958. aasta lastehalvatuspuhang, millele pandi piir lausvaktsineerimisega ja Eestist sai ainus taudivaba piirkond maailmas. Aga mitte sunnita.

Tõuaretuse tavapäev kulgeb ka inimeste pandeemia tingimustes, kuid pidupäevi jääb vähemaks või jäävad üldse ära. Sellest on südamest kahju. Tõuloomakasvatavad töötavad ameerikapäraselt väljendades 365/24/7, kuhu napilt mahub uneaeg, rõõmu peab leidma perest või sündmustest laudas. Aga tunnustust teistelt/väljastpoolt? Selleks on vaja oma karja esindajatega minna välja, näidata, konkureerida, õppida teistelt ja rakendada teadmisi oma karjas. Ja jälle minna, ikka uuesti. Just selles astub takistuste areenile inimeste pandeemia. Kahju! Juba teist aastat toimub lihatõugu aretuspullikute oksjon veebilehel.

Ajakirjas on eelmise aasta ülevaated, mis kinnitavad loomakasvatajate edukat tööd ka erilistes tingimustes, mida raskendasid sageli madalamad kokkuostuhinnad või müügipiirangud. Linnu- ja seakasvatajaid ohustavad viirusekandjad looduses. Aga piirkond on märgistatud. Majandusinimesed arvavad, et nii mõnedki lõpetavad tegevuse, aga tugevamad jäävad ellu. Nii sobib siia Darwini loodusliku valiku teooria. Põhikriteeriumiks oli elulisus ja võime vastu pidada tõvedele. Eesti tõuloomad ja -linnud on aga sihipärase aretusega viidud produktiivsuse poolest tippu, mis aga tavaliselt nõrgestab vastupanu haigustekitajatele ja vähendab karjaspüsimise võimet. Ohutegureid järjest lisandub. Vaatamata sellele tuleks sisendada noorte põlvkondadesse optimismi ja tagada jätkusuutlikkus loomakasvatajate hulgas. Ootame siin abi kindlasti meedialt.

Ajakirja lõpuosas on ülevaade ETLLi aastakoosolekust ning, nagu ikka iga kolme aasta tagant oli päevakorras presidendi ja asepresidendi valimine. Juhatusে tehtuga oldi rahul. Ainult EHSil oli pretensioon, et MEMis ei tunnistata ETLLi tähtsust, kui nad oma sektoris konkureerivad mitme hobusekasvatuse aretusühinguga. Seisukoht on õige. On kogemus geneetiliste ressursside säilitamise aruteludest ministeriumis, kus tiitlid ei maksnud midagi, vaid häälekamad ja kontrollimatult korduvad sõnavõtmised jäid peale ametnike otsuste tegemisel. Arutelu käigus jõuti ikkagi otsuseni, et endine juhatus jätkab, kuid noorenduskuur jääb päevakorda.

Pole rahu aretusühingutes 2/2021

Juba teine aasta saadab kogu maailma, muidugi ka Eestimaad, pandeemia. Selle algallikat, õigemini põhjust pole siiani tuvastatud. Järelekontroll Hiina Wuhanis ei andnud avalikkusele midagi, kuid kahtlused jäävad. Õnneks suudeti käivitada erinevates riikides vaktsiinitootmine, mis muidugi on äriiline, aga alus ülemaailmseks vaktsineerimiseks ja pandeemia ohjeldamiseks. On loonud kindlustunde tulevikule, kuid mitte kergesti kulgevale.

Kevad on hilenud, jahedavõitu ja nihutanud õitsemisperioodi lühikesele ajale, millest on kahju. Äkki teraviljakasvatajad saavad kasu sellest. Vaiksel avanevad võimalused avalike ürituste korraldamiseks, loodame, et ka tõuaretajatele. Aga Vissiüritus jääb teist aastat järjest korraldamata. See-eest lihaveisekasvatajad arvestasid eelmise aasta kogemusega ja “pugesid” jälle veebi, õnneks viirusevabalt. Et noorveiste müük on käinud videote najal, kasutati sama tehnoloogiat nii lihatõugu aretuspullikute konkursi kui ka oksjoni korraldamisel. Rootslannast kohtunikul oli esmakordne kogemus videosalvestuste alusel järjestada Eestimaal sündinud kuue tõu parimad lihaveiste aretuspullikud, mille tulemused nii arvudes kui ka fotodena on ajakirjas. Oksjon kestis paar nädalat ja sünnimaa kõrval parandavad pullikud lihaveisekarju juba sel suvel Lätis, Leedus ja Ukrainas. Tuleb õnnitleda nii aretajaid, kasvatajaid kui ka ürituste läbiviijaid.

Agas tõuaretajate taevas pole sugugi nii selge ja sinine, kui nad väärt oleksid. Juba kolmandat aastat vahetatakse ametlikke kirju Eesti Hobusekasvatajate Seltsi ja selle aja jooksul nime vahetanud Põllumajandus- ja Toiduameti vahel. Probleemiks on, kas Eestis on üks või kolm tori tõugu. Vastavalt tõuaretuseadust parandades kipuvad jõupositsioonil olevad ametnikud kinnitama hobusekasvatajatele, et ongi kolm tori tõugu. Maaeluministeeriumi tellitud teadusuuring kinnitas vastupidist, selle seisukoha ametlikku tunnistamist on aga visalt edasi lükatud. Populatsioonile, olgu ta „alam“ või „ülem“, kehtivad geneetikakohased nõuded üle saja aasta, mida olen õpetanud ka neile ametnikele, kes nüüd tõugu kolmeks jagada püüavad. Ilmselt halvasti selgitatud. Tõuaretuse tähtsaim otsustaja on olnud juba neljal korral riigikohus.

Ei ole rahu ka Eesti maakarjakasvatajate juhtkonnas, sest kuidagi rahulikult ei lähe tegevjuhtide/tõuraamatu pidajate vahetus. Tahame loota, et rahulik ja sujuv lahenemus leitakse, ees on aastakoosolek.

PRIA kinnitas toetuse augustikuusele lambakasvatuspäevale ja septembri esimesele laupäevale Tõuloom 2021 näitusele. Loodame Ülenurmel näha jälle täiskomplekti põhilistest tõuaretuse liikidest ja tõugudest, v.a sead, et tõuaretajad ise ja külastajad saaksid nautida seda, keda aastakümneid on aretatud.

ETLL ja MeMu 3/2021

Jälle kerib hoogu pandeemia, nakatumiste arv kasvab, ja võib ohtu seada suvelõpu üritused. Lambakasvatajad loobusidki oma päeva korraldamisest, eesti hobuse ja tori hobuse päevad toimuvad. ETLLi koosolekul oli Eesti Põllumajandusmuuseumi seisukoht kindel, et sügisnäitus toimub vaatamata pandeemiast tingitud piirangutele, mida tuleb täita. Oma toetuse andsid kõik ETLLi liikmed, mõneti ettevaatlikud on piimaveisekasvatajad, aga Tartu- ja Põlvamaa ettevõtetele võib loota. Näituste üle lugemine annab järjekorranumbriks XXX. Selleks on põhjust kohale tulla nii loomakasvatajatel kui ka külalistel, kuid täita tuleb kehtestatud reegleid.

Näituste sari algas 1990. aastal, kus kahepäevane üritus algas tõuloomade hindamisega, teisel päeval demonstreeriti neid külalistele. Kohal olnutele on meelde jäänud esimene päev tugevalt sajuse ilmaga, aga külalisi võttis Luige tõuloomade müügibaas kena päikesepaistega. Järgmisel aastal polnud enam näituse algatanud põllumajanduse aseministrit Jüri Kulbinit. Järgmised kaks aastat jäid vahele, ühel polnud bensiini, teisel ei jätkunud raha. 1995. aastal, kui tähistati Tartu Eesti Põllumajanduse Seltsi 125. aastapäeva, katsetasime Ülenurmel. Tartu kandi rahvas oli hoopis loomahuvilisem, kui seda oli tallinlane. Veel aasta Luigel ja 1997. aastal koliski loomanäitus TÕULOOMA nime all Eesti Põllumajandusmuuseumi territooriumile ja tänavu ongi 30. kord, kui tõuaretajad üheskoos näitavad külalistele oma aretustöö tulemusi.

Ülenurmele rajati ahvatlev areen, millesse investeerisid EPM ja ETLLi liikmed. Eestvedajaks oli EPMi direktor Kalju Roosve, kui Ülenurme õppe-katsemajandi lehmalauda sõnnikuoidla alale areen valmiski. Esimest korda pääses TÕULOOMA areenile 1999. a. Uuel sajandil on areen täies purjes, juba pingidki vahetatud. Peale tõuloomade näituste korraldatakse kultuuriüritusi. Ülenurmel on vahetunud muuseumi juhid, aga koostöö tõuloomakasvatajatega on tihe.

Tori hobusekasvandus kuulub SA Maaelumuuseumite koosseisu ja augusti lõpus avatakse riigihanke abil renoveeritud hoonestik ja tähistatakse kasvanduse 165. aastapäeva. Tahaks loota, et Tori hobusekasvandus saab tagasi oma varasemate aastate hiilguse, mis oleks võrreldav Ülenurmega Lõuna-Eestis.

Ajakirja kaanefotoks on Enn ja Riina Ranna pere, kes Pärnust Tõstamaale poolel teel on kujundanud mitmekülgsete tegevustega turismitalu – Maria Talu OÜ. Sel aastal on kuulsust kogunud rahvusvahelise ratsaspordifestivaliga (CHI), kus juuni alguses ligi paari nädala jooksul korraldati mitmeid ratsa- ja rakendivõistlusi. Esimesel augustil oli seal XXVII eesti raskeveohobuste päev, see on südamelähedane, sest talus aretatakse sama tõugu hobuseid ja juhitakse haruseltsi. Päev õnnestus igati.

Tori 4/2021

Tõuloomakasvatuse viimased kaks numbrit on ilmunud varem kui tavaliselt. Põhjus on finantseerimisallika tähtaegades. Täname riigihanget, mille vahendajaks oli Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda. EPKK töötajad kindlustasid ka periooditi loomakasvatuse ülevaateid. Saab õnnitleda EPKK töökat kollektiivi 25. tööaasta täitumise puhul, mida küll tähistati pidulikult juba 26. augustil Ugala teatris. Rõõm on märkida, et ETLLi juhatuse mõlemad liikmed on aidanud koda luua ja ka koja nõukogu juhtinud, liikmed on osalenud koja töös.

Juba järgmisel päeval, 27. augustil, oli pidupäev Toris, kus tähistati hobusekasvatuse 165. aastapäeva, ennelõunal konverents ja pärastlõunal avati Sihtasutuse Maaelumuuseumid Tori hobusekasvatuse renoveeritud kompleks. Mõne aasta jooksul rakendati mitu miljonit olemasolevate hobusetallide sisemuse ja katuste renoveerimiseks. Pöörati hobusekasvatusele uus lehekülg, kus küllalt otsustav osa on muuseumil eksponaatide näitamisel, isegi Hetmani skelett jõudis Torri. Kui suur on aga tamm, mis istutati hauakohale mõnikümmend aastat tagasi?

Õnneks pole unustatud tori tõugu hobust. Tänu endise SA MeMu juhatuse liikme Merli Silla tegevusele on juba mitmel aastal hobusekasvatuse noorhobused üleriigilistel konkurssidel võitjate hulgas. Küll tahaks loota, et muuseumi tegevuse kõrval taastatakse hobusekasvatuse üks varasem tähtis funktsioon, s.o ohustatud hobusetõugude aretusmaterjali (sugutäkkude) säilitamine, vähemalt perioodiline hoidmine. Sageli väärtuslik täkk kastreeritakse, sest tema pidamine pole lihtne ja kasutamine on piiratud.

Tori hobusetõu aretuse ümber jätkuvad tõmblemised hobusekasvatavate ja riigi, aga ka hobusekasvatavate vahel. Alles 18. oktoobril arutas maakohus, mitmest osast tori tõug koosneb, mitut tõuraamatut peab pidama. Genoomanalüüs tõestas, et tori tõug on ühtne, „vana“ ja „uut“ pole, aretussuund on teiste tõugude kasutamise tõttu veidi kõrvale nihkunud. Riigiesindajad peavad neid juba tõugu mittekuuluvaks. Ärme arva, et tõud koosnevad ainult puhtatõulistest ehk tõupuhastest loomadest ja ümberringi on tundmatu päritoluga ristandite mass. Iga tõug koosneb puhtatõulistest ja nende ajaloolisele baasile põhinevatest kombinatsioonidest. Seda mõisteti isegi paljukirjutud nõukogude ajal, kus tõuraamatus olid mõlemad koos. Ka praegu, kuid nõutakse eri tõuraamatuid. Vägivaldselt ajaloolise tõu lõhestamine, piirangute kehtestamine on kahjulik tõu aretusele, rääkimata säilitamisest.

Vaatamata taudi kolmanda laine puhkemisele toimus 4. septembril Ülenurmel XXX TÕULOOM 2021. Areenil käis mõnevõrra vähem näituseloomi, aga õhkkond oli pidulik ja pealtvaatajad kohal. Täname tublisid tõuaretajaid, kes esitlesid oma tõuloomi/linde!

Ukraina sõda 1/2022

UKRAINA! Meeleldi oleksin alustanud traditsioonilist sissejuhatavat artiklit meenustega Eesti Vabariigi 104. aastapäevast ja tähistamisel tunnustatud põllumeestest. Aga aastapäeva varahommikul tungisid Vladimir Putini käsul (sarnaselt 83 aastat tagasi Eestisse) Venemaa sõjardid kallale Ukrainale. See oli löök kõigile endistele liiduvabariikidele ja nende iseseisvusele ning nende rahvaste iseteadvusele.

Eesti loomakasvatajatel on pikaajased koostööprojektid. 1970. aastail oli Lvovi oblasti piimakari kujunenud imporditud eesti mustakirju, vähem küll eesti punase tõu noorkarjast. Taasiseseisvunud Eesti ajal import jätkus ja lisandusid lihavaise-tõud. Ukrainas on kujunenud tori hobusetõu tuumik, kelle esindajad on käinud Toris konkurssidel, kus võitnud esikohti. Milline osa oli ukrainlastel Eesti põllumajanduses, selgus, kui meie valitsus keelustas võõrtööjõu sisseveo. Kolmandik lüpsjatest oli Ukrainast, hooajatöödel (maasikakorjamine jm) veelgi rohkem. Eesti põllumehed kinnitasid nagu ühest suust – ukrainlased on töökad, kohusetundlikud, rahumeelsed ja taluvad meie elamistingimusi. Ja nüüd? Vene presidendile ei meeldi nende kõnepruuk, mis tuleb välja juurida sõjas hukkunute hinnaga. Õiglus peab võitma!

Tuleb jätkata „rahvusvahelisel“ teemal, sest tori hobusetõu lahterdamine ei taha lõppedagi. Veebruaris oli kooskõlastamisel põllumajandusloomade aretuse seaduse muutmise (parandusettepanekute) eelnõu, millele võib „hüüdnimeks“ anda „asjakohaste nõuete eelnõu“. Miks? Kahe paragrahvi (9. ja 11.) kokku neljale lõigule lisatakse ainult, et „aretusprogrammid peavad veel vastama asjakohastele nõuetele“. Eelnõu seletuskirjast võib välja lugeda, et need kehtestatakse alamate seaduslike vormidega, et oleks lihtsam aretusprogramm või selle täiendused tagasi lükata – keelduda kinnitamisest. Seejuures ei ühtki ettepanekut aretusprogrammide positiivseks edendamiseks. Kõik on 2012. aastal ametnike ebaõige otsustuse – tunnustada vana-tori suuna olemasolu tori tõus, tulemus, hiljem PÕLASi sisse viidud „alam-populatsioon“ mõiste kinnitamine. „Autor“ nägi ja tunnetas, et pole suutnud olla jätkusuutlik ning müüs oma hobused maha ja lahkus Eestist.

Lugupeetud ametnikud! Olete kõik teinud, võib-olla veel mälestusmärk Kuigatsisse, tunnustasite kuldplaadiga tori tõus segaduste loojat, tunnustamata mitte ühtki tõsi-meelset tõuaretajat.

Kahju on loomade arvu kahanemisest, mis toob kaasa ka kogutoodangu vähenemise. Karta on, et uued suunad rohepöördes ja nõuded kliimakaitseks viivad ka produktiivsuse langusele.

Rõõmu valmistab aga Talutulu Muusika esikaanel, kes võitis rahvusvahelisel virtuaalsel konkursil teise koha. Siiras õnnitlus Pikkmetsade perele Läänemaale!

Geneetilised ressursid 2/2022

Kolm kuud tagasi oli värskeks uudiseks Venemaa sissetung Ukrainasse ja sõda kestab siiani, prognoositakse kestust, aga lõppu sellele niipea pole näha. Ukrainale kui kannatajapoollele on kaasa tõmmatud ainelise toetusega vähemalt kolmkümmend riiki. Sellist olukorda poleks tõesti uskunud, kes oleme küll lapsena üle elanud, Teise maailmasõja. Aga „vabastaja“ mentaliteet ei anna rahu Eesti idanaabrile.

Õnneks koroona näitas hääbumise märke, muidugi, kui kauaks, aga EK Selts ja EHS said pidada oma aastakoosolekud, ETLL selle aasta teise koosoleku 13. mail, kus korrigeeriti liikmemaksud ja kinnitati aasta eelarve. Päevakorda võeti ka midagi päevakohast või liikmeid harivad teemad. Seekord kerkisid esile isegi kolm teemat, milles vajasime MeMi ja PTA töötajatelt selgitust. Nendeks olid a) looma geneetiliste ressursside säilitamine; b) uus lambatõug? – eesti maatõugu lammast ja c) juba alustatud eesti raskeveohobuste genoomuuring.

Kõik teemad olid seotud riigiasutuste tõuaretuse tegevusega, mille kohta ETLLi liikmed soovisid enam infot, sest nendel teemadel peaks igapäeva suhtlemine tähendama koostööd ühise eesmärgi nimel ja mõlema poole võrdset informeeritust. Püüan olla võimalikult erapooletu, kuid koostöö, õigemini suhtlemine aretusühingutega on jäänud väga napiks. Looma geneetiliste ressursside säilitamist arutati mõni aasta tagasi, kui seejärel kõik vaibus. Kui 5. aprillil ETLL palus MeMilt ametlikult sellekohast infot, siis kuu aja pärast tänati meid kirja eest ja kutsuti 23. mail arutelule tegevuskava üle, mis saadetakse nädal enne koosolekut. Ei mingit ametlikku vastust meie arupärimisele. Saadetud dokument, mida arutati, kinnitas veelkord, et teemaga pole tegeletud. Nüüd püütakse kahe nädala jooksul koguda infot hoopis aretusühingute käest.

Omapärast loogikat kasutati eesti maatõugu lammaste aretusprogrammi ja tõuraamatu tunnustamise arutelul. ETLLi liiget ETLA, kus aretatakse just eesti lambatõuge, peeti kolmandaks isikuks, kellele ei peagi avaldama menetluskasutusi. Nii küünilist vastust pädevalt asutuselt (PTA) ja ministriumilt ei osanud oodatagi. Kus on kontrollorgani tegevuse läbipaistvus? Uue tõu nimetusele pretendeeriva üksuse tunnustamine Eestis kui väikeriigis on suursündmus, mis peab olema avalikult teadlastega arutatud, ja seejärel vormistab pädev asutus. EL nimetab pädeva asutuse, aga nende töötajate pädevus vajab tunnustust tõuaretajatelt ja loomakasvatajatelt.

Kolmas teema, eesti raskeveohobuse genoomanalüüs, oli profülaktiline, et ennetada arusaamatusi või väärtalt käsitlemist, mis saatis tori hobuse genoomuuringut. Arutelu oli pikk, kuid loodetud kasu oli vähe, sest riigihankeseaduse nõuded jäid valitsema põllumajandusloomade aretuse vajaduse üle.

TÕULOOM 3/2022

Aasta 2022 on jõudnud sügisesse ja jätnud selja taha väga eripärase suve, õigemini kasvuperioodi. Nii kuiva ja eriti kuumu suve pika eluaja jooksul ei mäletagi. Kõik hakkas hoopis isepäraselt, veebruaris algas Euroopas sõda. Mõtlesime, et tegu on lühiajalise konfliktiga, aga ei, juba ajalooliselt on suurrahva tahe kinnistunud teisi anastada. Maailma juhtivad riigid, sh EL, ei suuda kuidagi taltsutada anastajat, kusjuures igaüks peab valmis olema ennast kaitsma. Seni maksame sanktsioonidest tulenevat kallist hinda. Kõik see tuli lisaks inimkonna tahtele päästa kliima muutuste eest. Ja mõlemad protsessid vajavad rahalist katet, see tähendab väljaminekuid.

Energiaühikute mitmekordne hinnatõus toob kaasa ka tootmissisendite kordades hinnatõusu ja lumepalliefektina kõikide toodete hinnatõusu, mis jätab kaugele maha palkade/pensionite tõusu, ja käes ongi inflatsiooni kasv. Eksperdid räägivad pikaajalisest perioodist, millest taastumine võtab veelgi kauem. Kõik tegurid suunavad tootmise efektiivsuse langusetrendile, aga juba on näha produktiivloomade arvu vähenemist, mis omakorda toob kaasa kogutoodangu vähenemise. Lõpptulemuseks on elanikkonna väiksem varustus, sedagi kallima hinnaga.

Vaatamata keerukale olukorrale kogunes Ülenurmele põllumajandusmuuseumisse paar tuhat rahumeelset külastajat, et osaleda järjekordsel sügisnäitusel ja vaadata areenil, pargis või laudas selle aasta tuloomi. Sagimist oli kõikjal, mis kõige tähtsam, et ilm soosis kõike. Areenil käis tavapärase programm, sai näha Eesti põhilisi lambatõuge ja nende algkomponente, üks „eksponaatidest“ kaotas oma villaku Aigar Reinoldi käe läbi. Vuttidest ja küülikutest oli juttu, aga järgmine poolteist tundi oli veiste päralt. Eesti maatõug selgitas Tanel-Taavi Bulitko käe läbi selle aasta Vissi Lusti Muuluka Farm OÜst. Rahulikumalt esines eesti punase ja eesti holsteini noorendatud koosseis ning kiituse oma esindatuselt areenil teenis lihaveisetõugude esindatus. Mõni aasta tagasi käisid areenil üksikud, tänavu jäi aedikusse ainult tõsine šoti mägiveise pull.

Hobusekasvatajad olid samal ajal Ülenurme pargi all oma täisprogrammiga. Tutvustati tõuge, peeti rakendite võistlust. Küll oli uhke, kui neli rakendit mahtusid traavisõidul väikele areenile. Võib uskuda, et nii ilusat pilti nägid paljud külastajad esmakordselt.

Käsitsilüpsivõistlus meeldib külastajatele, aga kaasvõistlejatele Muuluka farmi noorperenaise Viktoria Gošovski kahekordne üleolek teise koha omanikust eriti rõõmu ilmselt ei teinud. Publiku lemmikuks valis „plaksumeeter“ (K. Vikat, M. Abel ja J. Öunapuu) Krootuse Agro selle suve holsteini vasika, kelle verinoor talutaja oli valmis igale küsimusele vastama „jah“. Ühed noored mõlemad.

100. ajakirjanumber 4/2022

Ja ongi käes ajakirja 25. aastakäigu neljas number, kokku aga ajakirja Tõuloomakasvatus 100. number. Kui 1998. aastal alustasime, polnud kindlustunne just kõige tugevam. Kuigi neli aastat infolehte ja kuus numbrit aastas oli katseajana õnnelikult läbitud. Infoleht oli väiksema vastutusega, rohkem aretusühingute info levitamine, aga ajakiri lülitub üleriigilisse infosüsteemi, kus tuleb tagada vastav tase nii sisult kui vormilt, väljaandmise kindel sagedus. Kuidas korraldada levitamine? Siin saime vastu näppe, sest ajakirjanduslevi osutus jäigaks ja kalliks. Õnneks piirdusime vaid katsetusega. Kohustused käsikirjade koostamiseks, kulude katmiseks ja ajakirja levitamiseks võtsid kanda ETLLi liikmed.

Rõõmu on teinud ettevalmistuse toimkond: keeleline korrektor Silvi Seesmaa (juba alates 1994. a), samast ajast ka peatoimetaja, ajakirja algusest toimetaja Eha Lokk, küljendaja ja kujundaja Alo Tänavots. Kõik trükised, kaasa arvatud infoleht ja ajakiri, on vajadusel kujundanud ja trükkinud Paar OÜ. Trükikoda sai alguse EPMÜ rotaprindist, võib isegi märkida, et on tegemist pereettevõttega, mida on juhtinud Peeter Adamson. Tänu rahulikule õhkkonnale on kogu kollektiiv vastutulelik ja paindliku suhtlemisega, olgu müügijuht Leili Niglas, kujundaja Irina Gron ja samuti kõik teised. 29 või 25 aastat rahulikku koostööd on pakkunud rahulolu mõlemale poolele. Suur tänu kõigile, kes ajakirja väljaandmisega tegelenud!

Riiklikul tasemel läks Riigikogus läbi PÕLASi muutmise eelnõu 624, kus polnud ühtki sisulist täiendust, vaid tekstiliselt sarnased neli punkti, mis laiendasid MeMi seaduslike dokumentide mõjuvõimu. Ametnikud tundsid, et tori hobusetõu jagamisest osadeks jäi seadus veel nõrgukeseks. Tõu „tükeldamine“ ehk ohustatud tõu (OT) sisse piiride lisamine takistab genofondi kasutamist. Eesmärk on OT arvukuse suurendamine. Kahju, et ametnikel puudub igapäevakontakt loomakasvatajatega, kes vahetult teevad valikuid, keda aretusse võtta ja kellelt järglasi saada. Nende ettepanekute põhjal koostatakse aretusprogramm või täiendused, mida peab kinnitama PTA. Üllatav on, et selles protsessis on osalenud kohtuorganid, kelle otsus on kordki asunud tõuaretajate poolele. Ilmselt selle vältimiseks oli vaja seadust täiendada, et madalama astme (ministeeriumi, ameti) seadusandlike dokumentide otsustusvõimu tugevdada. Kahju, et maaeluministeeriumi ametnikel ei ole piisavalt arusaamist tõuaretusest ja nad ei astu ühist sammu Eesti riigile kuulsust toonud valdkonna esindajatega.

Samas ajakirjas tutvustatakse PTA struktuuri muutmist, kus väheneb veelgi tõuaretusliku ettevalmistusega töötajate osatähtsus. Ministeeriumis piirduakse edaspidigi veterinaarist nõunikuga. Nõuannet loomakasvatuses või tõuaretuses pole paraku kelleltki küsida.

Toit = loom 1/2023

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit ja selle liikmed alustavad koos EMÜ veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudiga ajakirja Tõuloomakasvatuse teist aastasada lootuses, et ilmub ka 200. ajakirja number. Selleks peab muidugi nii autorite kui ka tehnilise toimetuse koosseis noorenema, sest 25 aastat lisaks tänavusele aastale käib meile paljudele üle jõu. Järelikult ongi meie kõikide ülesandeks leida juurde noori kolleege, et ajakirjaga seotud kollektiiv püsiks värskena. Kui lugejad teavad kirjutamisjõulisi noori tõuaretusspetsialiste, innustage neid kirjutama või andke nendest teada, et aidata julgustada neid kirjutama. Olen 50 aastat levitanud EPA linnukasvatuse professori Cerelius Ruusi seisukohta, mida kuulsin, kui käisin temalt nõu küsimas, keda võtta aspirantuuri. Prof Ruusi seisukoht oli, et kandidaadil peab olema hea istmik, st hea istumisvõime, hea püsivus. Hilisemas elus on seisukoht leidnud kinnitust.

Käsitletut võib nimetada ka probleemiks, mis vajab lahendamist, aga koos sellega juurdub Eestis imelik kõnepruuk, õigemini kahtlus klassikaliste põllumajanduslike terminite käsitluses. Paar aastakümnet tagasi kadus klassikaline elukutse „agronoom“ ning ministeeriumi- ja ülikoolistruktuurist „agronoomia“, mis päästeti asendusega „taimekasvataja“ või „põllumajandus“. Kui esimene on korrektne, siis teise kasutamine on ebatäpne, sest tegemist on „põllundusega“ ehk põlluharimisega koos kaubanduse jm sellisega. Põllumajandus haarab peale põllunduse veel loomakasvatuse, siseveekalamajanduse, veterinaaria, metsanduse jm. Hoopis kummaline olukord on loomade, nende kasvatamise ja toiduks tarbimisega. Vanemad põlvkonnad, rääkimata meie vanemate või vanavanemate põlvkondadest, on harjunud rääkima, et loomi kasvatatakse ja toitu tehakse. Ja nüüd on mõne aasta jooksul käibel toidutootmine, toiduohutus jne. Puudub veel „toidukasvatamine“ laias mõistes „loomakasvatuse“ asemel. Rõhutatakse veel loomatervist, -heaolu, äkki peaks asendama „toiduheaoluga“? Sellega saaks sellest mõistest „loom“ päris lahti, sest loomakasvatuse diplomiga töötajad ei jätku ühe käe sõrmedel üleslugemiseks.

Paarkümmend aastat tagasi tõusis jõuliselt esile „inimfaktor“, et kippusidki hommikul abikaasale ütleva „tere inimfaktor!“. Nüüd oleme uuel ringil. Maa elu (16. veebruar 2023) annab teada, et 1. jaanuarist ühinesid Eesti Taimekasvatuse Instituut ja Põllumajandusüritingute Keskus, mille tulemusena moodustus Maaelu Teadmuskeskus. Tekstile on lisatud juhtkonna foto, kuhu on kaasatud ka EMÜ VLI söötmise dotsent Marko Kass, kes meile järgmises ajakirjanumbris tutvustab, kuidas loomakasvatuse ja teised maaelu tahud saavad esindatud teadmuskeskuses. Termin „maaelu“ on salakaval, mille varjus annab varasemaid põllumajanduse struktuurüksusi esile tõsta, teisi hägustada, nagu on see toimunud põllumajandusministeeriumi reorganiseerimisega maaeluministeeriumiks.

Regionaalminister ja EMÜst üks loomakasvatusmagister 2/2023

Hakka või kiidulaulu looma, aga eelmise ajakirja samanimeline sissejuhatus lõppes: „Termin „maaelu“ on salakaval, mille varjus annab varasemaid põllumajanduse struktuurüksusi esile tõsta, teisi häägustada, nagu on see toimunud põllumajandusministeeriumi reorganiseerimisega maaeluministeeriumiks.“

Juba üle kuu aja istub Lai tn 39/Lai tn 41 kabinetis regionaalminister Madis Kallas. Tavapäraselt ministri ja ministeeriumi nimed langevad kokku, aga Internet näitab seni lahusolekut, aga mine tea. Vikerraadios kuulsin uut ministrit aga spordireporterit Juhan Kilumetsaga, muidugi sporditeemal. Tegemist ju tuntud kümnevõistlejaga. (Huvitav, kui jõgi saab hakkama kahe kaldaga, aga meie valitsus kohe korraga kolme Kallasega.). Näis, mis juhtuma hakkab, uusi ministrinimetusi on uues valitsuses teisigi. Minister nimetas uue asekancleri, kellel aga jälle pole maaülikooli tausta.

Küll ootaks, et loomakasvatus leiaks avaliku tunnustuse ka ministeeriumi struktuuris, ikka ainult toit või midagi sellega seoses. Tõuaretus on hoopiski varjus. Aktiivsem periood oli, kui PÕLASi (põllumajandusloomade aretuse seaduse) uut varianti või parandusi arutatakse. Kahjuks nendel perioodidel ei arvestata pikaajalisi traditsioone, mistõttu Eesti identiteet häägustub järjekindlalt. Tõu mõiste pole enam püha, räägitakse populatsioonist, räägivad ka need, kes tegelikult ei kujutagi ette, mis neid kahte mõistet ühendavad. Järjekindlalt süveneb äriiline mentaliteet, kus eriline taotlus on jälle uute tõugude tunnustamine. Aga aru saada, et sajandivanused tõud on Eesti tõuaretajate looming ning vajavad tunnustamist ja säilitamist, käib üle jõu. Nii võitlevad ohustatud tõugude esindajad oma populatsiooni ressursside säilitamise eest, kuid „pädevad“ ametnikud näevad edulugu, kui tõusiseselt asutada uusi tõuraamatuid või tunnustada väikearvulise ohustatud tõu ressursside hävitamist ristamise teel.

Ülikoolides on juuni algus alati eksamite, lõputööde või väitekirjade kaitsmise aeg, nii ka maaülikooli veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudis. Et loomaarste ei jätku, on meedia kaudu peaaegu kõigile selgeks tehtud, et raha on lisaks vaja. Kui aga ühel erialal lõpetab ülikooli täiskursuse, nüüd nimetatakse seda magistriõppeks, üks noormees, ei ühtegi tütarlast. Tegemist on loomakasvataja erialaga. Mida kosta (õnneks on „lõpetamata kõrgema“, vabandust *BSc* lõpetajad)? Oleme kirjutanud korduvalt, et ministeeriumis peaks rohkem loomakasvatus välja paistma. Sellises olukorras tuleb hoopis küsida, kelle najal? Huvitav on, et loomaarste ikka jätkub sellele alale. Kas äkki kunagine loomakasvatuse instituudi (sund)liitmine ei maksa ennast kätte? Taime- ja loomakasvatus on ülikoolides kasvanud välja ühisest tüvest, kust hargnenud oma oksa pidi, Kieli ülikoolis ka majandus, iseseisvaks erialaks.

ETLL 30 3/2023

Aasta 2023 on jõudnud sügisesse ja jätnud selja taha jälle väga eripärase suve, sarnaselt eelmise aastaga. Kordus kuiv ja eriti kuum suvi ning sügisepoole pole Eestimaa eri paigus vihmalt vahet olnud. Esimene niide siloks jäi kõhnaks. Tõesti vaatamata Eesti väiksusele on ilmastiku erisused väga suured. Vahel küll arvavad Tartus, et ilmaennustajad ei vaata Tallinnas aknast väljagi, muidu korrigeeriks oma ennustust. Eks nemadki peavad ennustust liberaliseerima, et kõigile „meeldida“. Teine niide oli juba kopsakam, ainult raske kätte saada. Taimekasvatatajad loodavad kartulisaagile, teravilja saab vähem. Loomakasvatatajad peavad jällegi arvestama ostusööda kallinemisega. Aga produktiivloomade arv juba kahaneb, koos sellega ka Eestimaa elanike isevarustuse määr. Regionaalsed probleemid on hoopis tähtsamad ja suunavad noore sportliku ministri tähelepanu sinna. Põllumajandus on sellest „ja“ kaugusel.

Valitsus eesotsas rahandusministriga lubavad Eesti vabariigi päästa, milleks on vaja (isegi ametnike) palkade külmutamist, täiendavaid makse jpm. Murelikuks teeb, kas on tõmbetuulte käes tõuaretuse toetus. Sagedased juhtkonna vahetused ministeeriumis ja erialaspetsialistide vähesus (õigemini puudumine) ei anna kindlust. Tege-mist on entusiasmile toetuva tegevuse toetamisega. Ainuke eraõiguslik üleriigiline süsteem (sai augustis 30-aastaseks) vajab tuge, et arendada Eesti riigile tuntust toonud tööloiku. Kahju, et ei kohanud septembri esimesel laupäeval Ülenurmel ühtki ministeeriumi esindajat. Oleksime neid tänanud ja nad oleksid kogunud seda vaimsust, mille najal tõuaretajad tegutsevad. Ilmselt puudub huvi.

Külatajad trotsisid hommikust kahtlast ilma ja ilmataat andis järele. Üle 4000 külataja käis põllumajandusmuuseumi territooriumil ja valdavalt viskasid kiitva pilgu tööloomadele ja -lindudele. Publikule suunatud käsitsilüpsivõistlusel osales rekordiliselt kaheksa tublit, seejuures mehi esindas Ants Aaman junior. Ka tulemus oli rekordiline – 4,8 liitrit kahe minutiga. Samaviisi aktiivne oli publiku osavõtt lemmiku valimisel. Täkk Nevrik ja Boriss Lasna talust korvasid möödunud aastase kaotuse holsteini vasikale. Kui suure tõupulli „naistalutsutaja“ väidab, et aasta kenam päev on Ülenurmel, peaksid ka ametnikud seda tõsiselt võtma. Äkki ongi üritusel sisu.

Hea lugeja! 4/2023

Selle aasta viimane ajakiri märgib ilmselt ühe pikema perioodi lõppu. Eesti Tööloomakasvatuse Liidu juhtkonna (juhatuse) koosseis muutub jaanuarist. Kolmkümmend aastat ETLLi presidendina on piisav aeg, et anda teatepulk üle.

Liidu igapäevatöö lihtsalt vajab seda, sest tõuaretuslik keskkond on koos majanduse ja välissuhetega oluliselt muutunud.

Nende kolmekümne aasta jooksul on kujunenud oma kindlad traditsioonid, nagu seda on olnud ajakirja Tõuloomakasvatus väljaandmine igas kvartalis või näituse TÕULOOM toimumine igal aastal septembri esimesel laupäeval. Tõuaretusalased konverentsid või seminarid on toimunud, kuid pole traditsioonilised, sest siin on oma osa aretusühingutel ja Eesti Põllumajandus-Kaubanduskojal. Liidul pole olnud põhjust konkurentsiga pakkuda, sest need on rikastanud meie tõuaretajate teadmisi. Samaviisi on reklaamprospektide trükkimisega, neid on periooditi vaja, kuid materjali kokkusaamine on raske. Liit on aga au sees pidanud tõuraamatu pidamisi (1885. aastast) aastapäeva tähistamist kogumiku ja konverentsiga.

Siinkohal kõigile, kes olete koos töötanud või kuidagi moodi kaasa aidanud meie ühistegelisele tegevusele, ühisürituste läbiviimisele ja uute ideede rakendamisele PALJU TÄNU, ikka tervist ja õnne!

On detsember ja aastast hakkab kujunema ettekujutus või analüüs. Väga muutlik ilm vegetatsiooniperioodil, mis piirkonniti ei loonud sarnaseid tingimusi kõigile põllumajandusettevõtetele. Üldine krahh oli kuiv kevad ja uputav sügis, mis jättis palju hilinevalt kasvanud toodangut põllule. Palju loomi on viidud seetõttu tapamajja, kus õnneks pikad järjekorrad, mis päästavad loomi.

Maailm on ohtlikus seisundis, sest lõkkekohti on juba liiga palju, nii võib nende ühinemisest kahjutuli puhkeda. Väike Eesti annab ikka oma osa, surkides ohtlikes piirkondades oma „väga selgete“ seisukohtadega. Koduses Eestis sellised seisukohad puuduvad, sest võimuvõitluse (-hoidmise) püüded on väljunud tavareeglitest ja eetikanormidest.

Viimaseid päevi kannab vastutust Lai tn 39/41 hoone põllumajanduse eest, sest regionaalpoliitikaga koos vajavad ametnikud uuel aastal suuremaid ruume Tõnismäel. Põllumehe või loomakasvataja mured hägustuvad nii suures kompleksis jäädavalt. Piirkonna mured on suuremad, mis on seotud ka põllumajandusega, kuid jätavad varju Eestile kuulsust toonud loomakasvatuse koos tõuaretusega.

Ja lõpetuseks!

Nüüd on kõik, aga kuidas lõpetada? Kas ainult tänusõnadega – kindlasti, need kuuluvad teile kõigile!

Alustame vanematest, kes sobitasid kokku hea genotüübi ja löid pojale kasvamiseks ja töösuhteks mõnusa keskkonna. Kindlasti tänu meie perele, keda pika eluaja jooksul on vaid üks: Miinaga algas tutvus EPAsse astumisel 1957. a, mis ametlikult kirja pandud 1962. a. Meie peres on tütar Sigrid ja poeg Tarmo. Tänu siin ei piisa, lisaks ka vabandused, sest ühise pereelu arvelt olen teinud pikki tööpäevi või olnud küll kodus, aga ametis kirjutuslaua taga. Need üle 1100 erineva kirjutise on valminud õhtuti või nädalavahetustel kodus. Töökohad on nõudnud tööaja endale, vaid aspirantuuriaeg ja mõni kuu doktoriväitekirja võimaldasid kirjutada ja töötada päeval kodus. Palju on puudu jäänud minust kui hoolitsevast isast, aga tublid olete kõik, ning vaatamata kõigele olete vastu pidanud. Aitäh teile!

Sirvides või lugedes seda raamatut, võivad sugulased üllatuda, et ma pole kajastanud nende tegemisi. See on tõesti nii. Põhjuseks aga on asjaolu, et ühelt poolt olen siin keskendunud enamasti oma õpingute perioodidele ja töövaldkondadele, teiselt poolt on aga raske panna oma meenutustele ja teemakäsitlusele piir, milleni minna. Õde Hilja, Sulle suur tänu, et oled oma järglastega hoidnud korras meie sünnikodu!

Sõnagi pole siin hobidest ja sõpradest, nendest on aga juttu olnud varasemates väljaannetes. Tantsimist on tulnud ette väga harva ja see on muutunud järjest rohkem unistuseks. Võrkpalli mängimine lõppes koos koroonapiirangute kehtestamisega. Kui reeglid lubasid jälle võimlasse, ei jätkunud mul enam võimekust sõpradega koos mängida. Aga mõlemad alad on hingelähedaseks jäänud ja olen igal võimalusel telerist jälginud võistlusi. Paraku võistlustantsu kohtab hoopis harva ja seegi info on ainult spordisaates mõne paari edukast esinemisest laias maailmas. Aga võrkpallurid, andke minna!

Mida on elutee õpetanud? Meie põlvkond on läbinud eksamite kadalipu, mina olen koos aspirantuuriga läbinud 124 eksamit, mille tulemused võiksid kajastada ettevalmistust. Nii nagu tõuaretuseski vaieldakse ühiskonnas, kui palju on isik saanud kaasa (võimekust) pärilikkusega, palju on kujundanud (treening) keskkond. Minu suhtes on vanemad olnud lahked ning andnud kaasa võimekuse edukalt õppida, olla sihikindel ja töötada juhina. Ka kasvukeskkond oli hea. Noortena me alustame kõik kellegi lastena, vaja on jõuda tasemele, et räägitakse sinust ja et sul on ka vanemad. Eluteel on mind edasi viinud tahe, mida olen rektorina soovinud ka ülikooli lõpetajatele. Töökus on vajalik ja tore omadus, kuid ainult koos optimistliku ellusuhtumisega, sest kohates probleeme, tuleb asuda lahendust otsima, mitte käega lööma. Ja küllap on elus erinevates olukordades hakkama saamiseks vaja ka tasakaalukust ja

külma närvi, sest Eesti Vabariigi taasiseseisvumise perioodil tuli mul mitmel juhul uue ühise organisatsiooni loomise koosolekut juhatada, kui saalis oli piisavalt vastandlike seisukohtadega inimesi.

Üks huvitav järeldus on veel, et vastaste või vaenlastega on lihtsam, vaid vähesed muudavad oma seisukohta ja on sinu vastu. Nende kiituseks saab öelda, et nad on optimistid ja loodavad inimest muuta neile soovitud suunas. Äkki midagi on neil õnnestunudki? Sõprade ja mõttekaaslastega on hoopis keerukam, sest nemad kiidavad ja jäädki uskuma. Nad soovivad ja tegutsevad selle nimel, et jõuaksid kõrgemale, vaatamata sellele, et ehk on kompetentsustasand juba käega katsutav või mõnes osas läbitud. Allatulek on juba inimese enda asi.

Elu on kujunenud nii, et alates EPAsse astumisest, kus mind valiti kursusevanemaks, välja arvatud aspirantuuriaeg, olen olnud juhiametis ja olen pidanud vastutava erineval arvul kolleegide või kaaslaste eest. Järgmise aasta alul panen selle vastustusekoorma maha.

Mida juhiamet on tähendanud? Kõiki juhtimistasandeid seob raha olemasolu või selle saamine ning esimese kogemuse sain juba kursusevanemana EPAs. Töökohtadel lisandus rahaliste vahendite taotlemine. NLI perioodil olid võimalused väikesed, tuli leppida summadega, mis jagati üksusele, ja raha võimalikult parem kasutamine oli eesmärk. Taasiseseisvunud Eestis aga rahastamise võimalused suurenesid, eriti ELi astumise eel ja pärast seda, kuid sellega kaasnes ja kaasneb ka praegu tohutu bürokraatia. Oli aeg, kus lohutati hankest ilmajääjaid sellega, et ainult 10% võidavad hanke. Tekkinud oli omaette töösektor, kus olid spetsialistid, kes koostasid ka 90% hankest ilmajäänud projektid. Ikkagi uus töö ja seetõttu hästi tasustatud.

Töösuhe on kahepoolne: ülemustega ja alluvatega, aga on ka kolmas – samas astmes kolleegidega. Olen kuulnud ja arvan ise ka, et olen päris hea suhtleja. Mind vingus näoga, nagu praegusel ajal teenindussfääris sageli kohtame, on vist harva tabatud. Olen rohkem optimistlike kalduvustega, kus raskustes alustatakse lahendusteede otsimisega, vahel ehk isegi liiga kärsitult. Tavapäraselt määratletakse optimisti väheinformeeritud pessimistina ja viimast kui hästi informeeritud optimisti.

Tagasi vaadates on töösuhted olnud keerukamad ülemustega, kuigi olen neid võimalikult vältinud ja ainult äärmise vajaduse korral olen nende poole pöördunud. Viimased kümme aastat on see minu nõrgim koht, sest kompetentsustasemed on nii erinevad, et ei puutu ametnike-otsustajatega enne kokku, kui peab korduvalt selgitamas käima. Ja kui olen jõudnud asja selgeks teha, et hiljem sellest n-ö kasu lõigata, muidugi heas mõttes, on järgmine kord sellel ametikohal uus tegelane, kellega tuleb kogu selgitustööd otsast peale alustada.

Suhete kohta alluvatega peaks küsima nende käest. Minu arvates ma pole olnud familiaarne kellegagi, olen püüdnud suhelda (kas õnnestus?) kõigiga nagu võrdne

võrdsega. Väga vähestel juhtudel olen kaasa rääkinud töötasu suuruse määramisel. Selle õiguse olen sageli andnud vahetu juhi otsustada. Sekkuma olen pidanud mõnel üksikul juhul, enamasti nende suhtes, kes ennast väga üle hindasid.

Juhtide ühtekuuluvusest on väga head mälestused tollasest rektorite nõukogust, mida juhtis Boris Tamm (TPI), liikmed Rein Virkus (TPedI), Jaan Vares (ERKI), Venno Laul (TK), Jüri Kärner (TRÜ) ja Olev Saveli (EPA). Kõik olid välja teeninud professorikutse ning vastavalt sellele ka käitusid nõukogus, muidugi ka oma ülikoolis. Vanuses ja kogemuste pagasis oli suur vahe, peale selle olid neli neist ülemnõukogu liikmed, meie Jüri Kärneriga aga n-ö rebased, kuid koheldi meid võrdväärseksena. Tahe muutusi teha oli meil ehk pisut suurem, aga kõik olulisemad muudatused arutasime eelnevalt nõukogus läbi. Sügav kummardus nende mälestuseks!

Suur tänu kõigile, kellega olen koos koolis ja ülikoolis käinud, mitmeid ameteid pidanud või üheskoos hobidega tegelenud! Te kõik olete märkamatuks või ka otseselt ja nähtavalt mõjutanud minu eluteed, mis on käänanud küll sageli ootamatus suunas, aga senini ellu jätanud. Nüüd edasi üks päev korraga.

Lisad

Lisa 1. Publikatsioonid ja toimetamine 1962–2023

Rühmitus	1962	1971	1981	1991	2001	2009	2019	Kokku
	1970	1980	1990	2000	2008	2018	2023	
Teadustöö	5	15	12	76	49	8	-	165
Teadusreferaadid	3	9	8	18	22	72	59	191
Populaarteaduslik	5	37	40	38	54	111	10	295
Raamatud/brošüürid	1	2	2	3	4	1	1	14
Toimetamine	-	-	2	47	32	40	20	141
Koostamine	-	7	-	7	11	28	11	64
Ajalehed	-	6	25	54	4	-	4	93
Kroonika	-	3	3	6	10	-	1	23
Ülevaated	-	12	27	37	73	-	-	149
Käsikirjalised tööd	2	5	18	3	-	-	-	28
Dokumentaalfilmid	-	-	1	-	-	5	1	7
Kokku	16	96	138	289	259	265	107	1170

Lisa 2. Minuga seotud esmakordselt Eestis

Organisatsioonide taastamine

- Akadeemiline Põllumajanduse Selts (1989) – president
- Eesti Maaliit – üks kolmest vanemast
- Eesti Ühistegeline Liit – nõukogu liige

... või loomine

- Eesti Võistlustantsu Liit (1991) – president
- Eesti Tõuloomakasvatuse Liit (1993) – president
- Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda (1996) – nõukogu aseesimees, 4 kuud esimees
- „Aasta Põllumees“ žürii esimees 2001–2007, metoodika väljatöötamine 2002

Tegevused

A. Rahvusvaheline tase

- EPA Moskva alluvusest → Eesti Vabariiki 1991
- Eesti Mustakirju Karja Aretusühistu 1990 → Euroopa Holsteini-Friisi Assotsiatsiooni liikmeks
- Eesti Mustakirju Karja Aretusühistu 1992 → Ülemaailmse Holsteini-Friisi Föderatsiooni liikmeks
- Eesti Võistlustantsu Liit 1992 → IDSF-i liikmeks
- Eesti Vabariik → Euroopa Loomakasvatuse Assotsiatsiooni liikmeks
- Balti riikide aastakonverents – 1995. a
- EPMÜ üliõpilased välismaale tööle ja praktikale 1989. a

B. Vabariigis

- Esimene valitud rektor (EPA) Eestis 21. 05. 1988
- Esimene rektorikett 1988
- EPA nime muutus 1991 → Eesti Põllumajandusülikool
- EPA avaball
- EPA rongkäik
- EPA (EPMÜ) audoktorid
- EPA (EPMÜ) emeriitprofessorid – esimesed Eestis
- EPMÜ lipp
- EPMÜ isemajandavad instituudid
- EPMÜ doktorinõukogud 1991
- APSi teadusajakiri Agraarteadus asutamine 1990
- Ühistegelise aretusorganisatsioon Eestis
- Soojustatud veiselaudad → külmlaudaks

C. EPMÜ/EMÜ esmakordsed tunnustused

- Viljakam kirjamees 1996, 1997
- Teaduse populariseerimise konkursi peapreemia 2008
- Aasta vilistlane 2009
- Põllumajanduse õpikute koostamise ja tõlke konkursi võit 2009

Lisa 3. Tunnustused 2019–2023

- Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu auliige, 19.06.2019
- Tartumaa Kuldne Tammeoks 24.02.2020
- EK Seltsi tänuauhind 2021

Fotode valik

Sünnikodu Lehti talu

Lehti talu hoiab õde Hilja Hakmann (keskel), abiks käivad pereliikmed

Miina ja Olev Saveli 1962. a

... ja 2018. aastal

Tarmo ja Sigrid koos vanematega

Meie kodu Ülenurmel (1991–2023)

Ka kartulit kasvatasime

Kolimine

2023. aastast elame Miinaga Tartus Veeriku tänaval

Enno Siiberiga alustasime koos 1953. a Säreveres

Enn Mõttus on meie mõlema kursusekaaslane 1957. a EPAs

Koidu ja Arvo Kask 1961. aastast Torist

Hele ja Jaan Siilak 1974. aastal, taamal Naki, Tuki ja Bruno

Türi Põllumajanduse Tehnikum

Järvamaa kutsehariduskeskuse juubelil koos Rein Tuhermiga

EPMÜ doktorikraadide kaitsmise nõukogu 1991–2005

Kolm Eesti Vabariigi presidenti ja viis EPA/EPMÜ/EMÜ rektorit

Iseseisva EPMÜ loomakasvatuse instituudi juhid Anne Lüpsik ja Olav Kärt

Minu käes Balti riikide 1. ja Haldja Viinalassi käes 19. konverentsi kogumik

Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja nõukogu esimehed

Maaelu Teadmuskeskuse juhid Andre Vesikioja (paremal) ja Marko Kass

Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu volikogu esimene koosseis

ETLLi volikogu koosolek 2021. a

ETLLi juhatus: Aavo Mölder ja Olev Saveli

Esineb PTA peadirektor Urmas Kirtsi

Juhatus valiti tagasi

Tartumaa Kuldne Tammeoks 2020. a

Töölane järeltulija prof Haldja Viinalass avab 2018. aastal minu 80. juubelisünnipäeva

EHS kiidab juubilari

EMÜ rektoraat ja ETKÜ juhid õnnitlemas

Meeliskingitus võistlustantsijatel

Miinale meeldib

APSi seltsikaaslane pm-dr Ants Bender

Imre Annusega (Lõunameedia OÜ) on käsil kuues dokfilm

Õpetussõnad prof Olav Kärldilt

Tänu sõnad korraldajale

Võrkpallurid sidus kollaaži Andrus Kõrge (vasakul)

ETKÜ nimetas 2019. a neli auliiget

Tänu kiri ja kommikott Silvi Seesmaale ajakirja 100. numbri eest

Eesti Töuloomakasvatuse Liidu 30. karikas Töuloom 2023. a

Juubelikarikate jagamist jälgib SA MeMu juht Merike Lang

Eesti maakarja Viss ja reservviss

Tervitab EK entusiast Liia Sooäär Saaremaalt

EPK ja EHF Vissid 2019. aastal, paraku viimased

Lihaveiste lõpudefilee

EHSi tänumedal Krista Sepalt

Auring Eesti meistriga Ülar Raudsepa

Käsitsilüpsi võitja Merje Magnus (vasakult teine): 4,8 liitrit 2 minutiga

. Konkurendid publiku lemmiku konkursil

Võitjad Nevrik ja Boris

Lahkumissõnad on publikule öeldud ja kaabu austuse märgiks langetatud

Tantsud tantsitud ...

ETLLi liikmete tublid tegevjuhid – andke aga minna!

ISBN 978-9916-719-42-8

